

# valóság

## A TARTALOMBÓL

*Magyar Beck István: Kultúra és higiénia*

*Loppert Csaba: Neoliberális? Az micsoda?*

*Farkas Ágnes – Faragó Péter: Az energiacélú biomassza hasznosítás foglalkoztatási piacáról interdiszciplináris megközelítésben*

*Vahid Yousefi – Kóbori Judit: A vadászat és vadgazdálkodás nemzetgazdasági jelentősége*

*Kovács Emőke: Irányi Dániel és a függetlenségi ellenzék viszonyrendszere*

*Darvai Tibor: Ideológiák A Tanító című neveléstudományi folyóiratban*

*Molitorisz Anikó: Tizenegyedikes tanulók tankönyv olvasási stratégiái*

*Rákóczi Katalin: Antall József születésének 80., halálának 20. évfordulóján*

*Kapronczay Károly: Moszkva, ötven évvel ezelőtt*

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2  
0  
1  
2

9

# valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő  
Társulat havi folyóirata

2012. szeptember; LV. évfolyam 9. szám

Szerkesztőség  
1088 Budapest,  
Bródy Sándor u. 16.  
Postacím:  
1428 Budapest, Pf. 51  
Telefon: 327-8965  
Fax: 327-8969  
E-mail: [valosag@mail.datanet.hu](mailto:valosag@mail.datanet.hu)  
Internet: [www.valosagonline.hu](http://www.valosagonline.hu)

Kiadja  
a Tudományos Ismeretterjesztő  
Társulat  
Felelős kiadó  
Piróth Eszter igazgató  
1088 Budapest,  
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás  
Infopress Group Hungary Zrt.  
Felelős vezető  
Lakatos Imre  
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Kulturális Alap,  
Nemzeti Erőforrás  
Minisztérium.



Nemzeti  
Kulturális  
Alap

OTP Bank Nyrt.



Szerkesztőbizottság  
Benkő Samu  
Bogár László  
D. Molnár István  
Harmati István  
Kapronczay Károly  
Pomogáts Béla  
Simon Tamás  
Tardy János  
Tellér Gyula  
Vigh Károly elnök  
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő  
Tőkéczi László

Szerkesztők  
Cseresnyés Márk  
Kengyel Péter  
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető:  
Szalai Zsuzsanna

## Kultúra és higiénia

---

*(Bevezető gondolatok)* Érdekes tulajdonsága az embernek, hogy a dolgok értékét azok vesztén ismeri fel. Így történik ez ma is, amikor a globalizáció jegyében itt, Európában, szent háborút vív a nagytőke – valamikori éltetője – a nemzeti kultúrák ellen. Ahogy omlik össze a nemzeti kultúrák, úgy derül ki nélkülözhetetlenségük az egyes emberek és közösségek életében. Minderről azok a mozgalmak árulkodnak, amelyek mind mélyebbre ásnak le az időben és onnan hoznak a felszínre újabb és újabb alkalmakat nemzeti és hozzájuk kapcsolódó vallási ünnepekre, szertartásokra. Magyarországon már isten tudja, hogy a honfoglalás, illetve a győztes felszabadító csaták, nevezetes ütközetek hányadik lejátszásán vagyunk túl. Ezek többnyire nem profi színészek által eljátszott színpadi bemutatók, hanem beöltözött műkedvelők, hagyományörzők vértelen lovasrohamai, „talpasok” mimelt összezsapásai és így tovább.

Tágabban szemlélve történelmi színekben pompázó korunkat, az utóbbi idők szelleme és gyakorlata egy érdekes ellentét szélsőségei között vergődik. Ezek egyike **a nemzeti klausztrofóbia**, túldalolt pedig a **globalizáció agorafóbiája**. Az első pólus a nemzetek pánikszerű elhagyásában, a munkaerő tömeges kivándorlásában manifesztálódik. A másik pólus ezzel szemben kétségbeesetten építi újra a nemzetek szétmálló határait. És nem csak a politikai határokat, hanem a láthatatlan vagy alig látható belső érzelmi, nyelvi, gondolati, tradicionális gyeput. Az első pólus a természete szerint kozmopolita civilizáció kiépítésében érdekelt. A másik pólus ellenben a természete szerint helyhez kötött kulturális értékeket veszi pártfogásába, akár mint kulturális örökséget, akár mint az ismét felfedezett, újjátásra kész nemzeti szellemet.

A haladással kapcsolatos szorongás nem a nemzeti klausztrofóbiában van jelen. Bár az emigránsok – akiket az EU szellemének megfelelően nem is szabadna emigránsoknak nevezni, mert a népek keveredése itt kinyilvánított cél – úgy vélik, a jövő érdekében növelik életszínvonalukat az elmosott határokon túl, mégis a helyi adottságokhoz jobban, szervezettebben illeszkedő és azokat fönntartó törzsi, etnikai és nemzeti kultúrák, kultúrkörök már évszázadok óta bizonyítják fejlődőképességüket. A félelem ma már inkább e kultúrák elvesztésében, a globalizáció agorafóbiájában kulminál. Mi lesz belőlünk a határok nélküli világban, ahol nincs mit kimutathatóan meghaladni és távolabbra új – a fejlődésünket mérő és újfent meghaladandó – határokat kiépíteni? Mi lesz velünk, ha egy monetáris földrengés eltünteti fölülünk azt a közös nemzeti kontextust, amely évszázadokon át védelmet bennünket egyebek között a felsőbb transzcendentális hatalmaktól is, amelyek nem nézték őszinte pártfogással az égre törő ikarusi civilizációk minden irányú zsarnokoskodását?

Voltaképpen mi is a kultúra, amelynek elvesztése az emberiség pusztulásához vezetne. Rövid bevezetés gyanánt felsorolunk néhány, egymást nem kizáró, inkább átfedő megközelítésmódot a kultúrához, annak tudatában, hogy ezek sokszorosa létezik az idevonatkozó szakirodalomban. Eszerint a kultúra **értékek** rendszere (axiológiai megközelítés); mesterséges és **nem természetű** dolgok, jelenségek halmaza, rendszere (történelmi megközelítés); **evolúciós** termék (biológiai megközelítés); az emberi **minőség** (pszichológiai megközelítés); az ember eltervezett **célja** (kreacionista megközelítés); **áru** (gazdasági megközelítés); az élő rendszerek **sajátos programja** (egészségügyi megközelítés). ***E tanulmányban ennyi elegendő is ahhoz, hogy a címben jelzett probléma látószögbe kerüljön. És mi ez a probléma? A kultúra és a higiénia viszonya. Tudatában vagyunk annak, hogy ez így még nem eléggé világos fogalmi páros. Az alábbi definíciók feladata tisztázni őt és elemeit.***

(*A kultúra fogalma tanulmányunkban*) Munkánk során úgy találtuk, hogy a fenti – találomra kiválasztott – megközelítések közül a legutolsó az, amely kérdésünk számára a legtermékenyebb. Kezdjük azzal, hogy minden élőlényt **program** vezérel. Az oksági determináció másodlagos. Ugyanis feltehetően ez a program kapcsol be egy szervomechanizmus jellegű energiarendszert, amely a kivitelezést oksági értelemben is végrehajtja és a magasabb rendű élőlényeknél emócióként ismerteti meg magát a hordozójával. A túlzottan intenzív emóciók pszicho-fiziológiai energiáink lecsapolását jelzik számunkra. Csakhogy tetemes különbség van az állat és az ember között. Az egészséges állatnál e program genetikai alapú. Embernél a genom 98-99 százaléka már nem ép (Watson és Berry, 2003). Ezért bennünk az állat évezredek óta halottnak tekinthető. Úgy is mondhatjuk, hogy az emberi test egy kipusztult állat mára csupán archeológiai értelemben kiüresedett sírja. Biológiai determinációnk az életvitelhez csekély. Embernél kulturális determináció uralkodik.

Vagyis a **kultúra**. Azaz, programunk nagy része nem a mi biológiai szubsztrátumunkon került rögzítésre, azaz fölírásra. Az emberi „géneknek” ez a része általában rajtunk kívül helyezkedik el: könyvtárak, épületek, szobrok, használati tárgyak, urbanisztika stb. formájában. Így elvileg minden ember számára hozzáférhető. Ezért bizvást tekinthetjük őket a közös munka elsajátítandó eredményeinek. Életünk legnagyobb részét az a küzdelem teszi ki, melynek során ezeket a „géneket” belsővé tesszük, azaz legalább memorizáljuk némely, hologramokra emlékeztető **emlékező** funkcióknak segítségével. Más szavakkal – megtanuljuk. Itt a pedagógia számára egyelőre kimeríthetetlennek látszó kutatási terület kínálkozik, szemben e tudomány jól ismert, vagy ráfógot közhelyeszerű hajlamaival. A kultúra alapjában véve nem rövidtávú, hanem évszázadokra, évezredekre érvényes program. De vannak benne efemer elemek is. Pillanatnyi megoldások.

Mert ugyebár a program – akár genetikai, akár mesterséges – problémászerkezetű (Magyar Beck István, 2012). Vannak benne értékek, célok, (többnyire „etikailag”) megengedett algoritmusok, amelyek adott kihívások esetén viselkedésekké válnak. Fontos összetevője a programnak az úgynevezett valóság látása, azonosítása. A hagyományos filozófia többnyire nem szorgalmazza a „van” és a „kell” szoros viszonyának a föltárását, inkább a kettő közötti szakadékot hangsúlyozza főként az embernél, reménytelenségre kárhóztatva ezzel a problémamegoldó személyiséget. Kétségtelen, hogy a „kell” betegesen hajlamos az ideálok gyártására. De vannak hasznos funkciói is. Tudniillik a „kell” látatja velünk – és általában az élő rendszerrel – a valóságot, ami a program része. Aki, vagy ami nem törekszik semmire, az feltehetően nem is érzel, még kevésbé észlel. Ez természetesen egy hipotézis, amelyet nem csak elméletileg nehéz bizonyítani, hanem kísérletileg is úgyszólván lehetetlen, mert az élőlény állandóan a „kell” állapotában tartózkodik. Elképzelhetetlen kiemelni őt onnan a megfelelő kísérleti vagy kontroll-csoportok létrehozása céljából.

Ha mármost visszatérünk a kultúrához, mint sajátosan emberi programhoz, a vázolt felfogás több, eddig kölcsönösen egymást kizáró alternatívát is megenged a kultúra keletkezését illetően. Ezek egyike például az a legősibb szemlélet, amelyik szerint **a kultúrát az emberiség transzcendentális tényezőktől – az istenektől – kapta**. A hála – kötelező érzés a teremtés fejében. Michelangelo híres freskóján, az „Ádám teremtésén” a test már készen van, de emberré Ádámot az isteni érintés teszi. De ki teremtette a testet? A teremtés Michelangelónál nem a testre vonatkozik, hanem a lélekre. A kultúrára. Ez a kultúra keletkezésének vallási szemlélete. Nota Bene, a vallások korszerű tárgyalása már nem tekint el a tudományos eszközök – főként a valószínűség elmélet – használatától. Így hallottam már olyan nézetet is, mely szerint éppen az ateizmus szorul leginkább a hitre, mert az élet keletkezésének istent kizáró magyarázata az életet nem törvényszerűnek, hanem valószínűtlen véletlennek tekinti. Így vált az ateizmus bizonyos egyházi körökben tudománytalan szemléletté (Oszipov, 2012).

De a művi program föntiekben vázolt felfogása megengedi a kultúra keletkezésének próba-szerencse elméletét is. Amely mellett főleg az angol Dawkins kardoskodik az evolúció sztochasztikus folyamatainak olyan – különben jól ismert – értelmezésével, amely számol a lehetőségek progresszív szűkülésével minden egyes **vadkötés** bekövetkezése után (Dawkins, 2006). Azonban a dawkins-i magyarázat csak akkor érvényes, ha a sztochasztikus evolúciós folyamatok irreverzibilisek. **Ha azonban e folyamatok a matematikában ismeretes ismétléses variációk szabályai szerint bontakoznak ki, akkor az evolúció az időben gyakorlatilag végtelenné válik** – még akkor is, ha az elemek száma nem végtelen – és az összetettebb rendszerek, így a kultúra kialakulása elvileg reménytelenné. De kultúra mindazonáltal létezik, jóllehet az, hogy mind az evolúcióban, mind a történelemben reverzibilis folyamatok is működnek, arra úgyszólván minden új korszak bizonyíték. Hiszen – ami a bennünket érdeklő történelmet illeti – minden egyes korszak bekövetkezésének igazolásában rendre jelen vannak a már letűnt korszakok előnyeire utaló elméletek. **Voltaképpen minden újabb történelmi korszak valaminek a reneszánsza.** Mindazonáltal a kultúra eredete ilyenformán ma még megválaszolhatatlan.

(*A kultúra egészségügyi aspektusa és jelentősége*) A mondottakból a kultúra egy módfelett fontos aspektusa válik világossá. Jelesül az **egészségügyi aspektus**, amely már akkor jelen van, amikor még szó sincs külön egészségügyi szervezetekről, kórházakról, mentőkről, ambulanciáról stb. Igaz, ez utóbbiak a kultúra egészségügyi funkciójából nőttek ki sajátos intézményrendszerekké. A meglepő, hogy ennyire későn. De miből származik a kultúrának ez az aspektusa? Azt hiszem, itt elegendő utalni a tanulmány elején írottakra, de ezúttal egy kicsit másként. A genetikai hiányosságaink következtében átörökölni csak körülbelül annyit tudunk, amennyi az emberi természetet valamelyest – de csak valamelyest – megalapozza. Hatalmas területeket engedve át a belső – mondjuk úgy, pszichológiai – anarchiának. Erre a feltevésre az vezethet bennünket, hogy a 98-99 százaléknyi sérült gén egyes elméletek szerint bekapcsoló és kikapcsoló, azaz „intelligens”, parancsoló része a genomnak. Így elsősorban stratégiai funkciókat lát el. Talán az is megkockáztatható, hogy a junk-gene az emberi fajt meghatározó általános, mindazonáltal ebben a formájában nem operacionalizált, ezért önmagában tehetetlen alaprogramok lefolyásai. Az is elképzelhető, hogy keret, amely meghatározza, hogy mit enged be mesterséges programnak és mit nem. **Ők és a hozzájuk kapcsolódó mesterséges programok – a kultúrák – teszik, hogy a már nem csak beteg, hanem egyenesen kihalt állat egészséges emberként jelenjék meg a történelem során. És ezzel megközelítettük a higiénia fogalmát és alkalmazását a kultúrára.**

(*A higiénia fogalma tanulmányunkban*) A higiénia eredetileg görög kifejezés. Nem ismeretes, ki és mikor vette használatba. **Általános értelme szerint a káros hatások megelőzését jelenti.** Elsősorban az emberre nézve használatos, ami érthető, mert ha minden élőlényre kiterjesztjük, akkor lehetetlenné válik az élet maga is. Tudniillik az egyetemes higiénia kiiktatná egyebek között a táplálkozási láncot is, lévén védelembe venne minden élőlényt minden másik élőlényel szemben. Az ember esetében viszont nem csak a külső hatások lehetnek károsak. Az ember képes saját magát is megbetegíteni, ha nem figyel magára: érzelmeire, gondolataira, előítéleteire, fizikai állapotára stb. Léteznek kultúrák, ahol virtusa az önpusztítás. Ilyen volt a mai Oroszországi kultúrát megelőzően a Szovjetunió. Koronként a japán is. De Magyarország történelméből sem maradtak ki ezek a tendenciák. **Azokat a korlátokat, amelyekkel az ember lefékezi és önmaga számára elviselhető keretek között tartja magát, értékeknek nevezzük.** Ezért jogos beszélni **az emberi személyiség belső higiénijéről** úgyszólván. Ha a képet bo-

nyolítani szeretnők, ami esetünkben a valósághoz visz közelebb, nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy ki-ki indirekt úton is képes károsan hatni magára, teszem azt, környezetének a tönkretétele által. Ami ráadásul lehet a részéről egy tudatlan, nem szándékozott aktus is. A személyiség higiénája ezt az endogén alesetet is tartalmazza.

A higiénia a főnti értelemben egy széles horizontú szemlélet. Amikor azonban a francia (Pasteur), a német (Koch) és az orosz (Ivanovszkij) tudomány fölfedezte az ember számára káros mikrovilágot – Pasteur és Koch mindenekelőtt a kórokozó baktériumokat, Dmitrij Ivanovszkij 1892-ben a vírusokat – akkor a higiénia egy pontos, de szűk fogalommal redukálódott. A mikrovilág és – elsősorban – az emberi (makro) világ küzdelmét kezdte jelenteni ez utóbbi oldalán állva és azt szolgálva. ***Az ember természetesen „maga mellé” vette ebben a harcban a haszonállatokat és a házi növényeket is és azokat szintén részesítette az új higiénia fogalom áldásaiban.*** Miközben a higiénia elővigyázatosságait – önmagát védendő – e viszonylatban is érvényesítette. A káros mellékhatások azonban hamar jelentkeztek.

Mivel szabad szemmel a mikrovilág egyedei nem láthatóak, a nagyüzemi küzdelem inkább a generalizált szabályok formáját öltötte az ember részéről. Tisztaság és fertőtlenítés volt a harc főcsapása. Amiben azonban sok, velünk szimbiózisban élő, számunkra értékes mikroorganizmus is elpusztult. De történt és történik ez mind a haszonnövényeknél, mind a háziállatoknál. Arról már nem is beszélve, hogy maguk a vegyszerek közvetlenül is támadják azt, amit, vagy akit a neki káros mikroorganizmusoktól védeni szándékoznak. A higiénia gyakorlatának alaposan átgondolt elmélete – ami a környezet fenntarthatóságát is garantálná – csupán dőcögve halad előre. A sürgős gyakorlati problémák megoldásai elszívják az erőforrásokat a mélyebb elméleti munkáktól, így esetenként több kárt, mint hasznot okoznak. Akármennyit is tanul a teória a gyakorlati kudarcokból, a módszeres elméletalkotás itt sem spórolható meg.

*(A kultúra higiénijának fogalma tanulmányunkban)* Egy állítás azonban nehezen opponálható. Az, jelesül, hogy a kultúra higiénijának fölvetése és tárgyalása a higiénia eredeti tág szemléletének rehabilitációját követeli. Mégpedig egy sajátos formában. Mert amíg a higiénia leszűkített, modern változatában – ahogy említettük – a mikrovilág és a makrovilág küzdelmének a kontextusában értelmezhető, addig ***a kultúra higiénája a makrovilág és a megvilág összeütközésében jelentkezik.*** Az úgynevezett megvilág a jelen tanulmány fogalmi terében az embernél nagyobb rendszereket, így a kultúrát és a civilizációt is jelenti, ezek transzcendentális értelmezésével egyetemben. A szenvedő, megvédendő lény ebben az új relációban még mindig az ember és a házasított természet, de aki, vagy ami a kultúra és a civilizáció nyomásától szenved. Ez viszont abból a szempontból figyelemre méltó – ezúttal negatív értelemben – ***amelyik a kultúra eredeti funkcióját világítja meg és egyúttal a kultúra szembekerülését önmaga eredeti missziójával.*** Ha, tudniillik, a kultúrát azért kaptuk, vagy azért hoztuk létre, hogy a biológiai szempontból aluldeterminált ember teljes értékű lényé váljon, aki képes szabályozni magát, akkor miként lehetséges akár egy, ezzel a feladattal szembenálló kultúra? Amit nevezhetnénk akár „ellenkultúrának” is. Joggal, mert mind a módszerben, mind az eredményeiben ***alternatív.*** A módszerben azért, mert az értékskálák megfordításával jön létre: ami kívánatos a kultúrában, nem kívánatos az ellenkultúrában, és fordítva. És eredményeiben azért, mert a jellegét tekintve nem normális, hanem deviáns.

Vajon hol kereshetőek az így felfogott ellenkultúra gyökerei? Mi téteti föl általunk a kultúra higiénijának célját és értékét, amely vissza szeretne vezetni az embert éltető kultúrához? Válaszoljunk először az első kérdésre! Úgy gondolom, hogy az emberiség kultúrájának elképesztő sikere vezetett az ellenkultúrához. ***Darwintól az emberi nem méltán***

*kaphatott volna nagy és megérdemelt dicséretet, ugyanis az ember minden lehetséges evolúciós fülkét elfoglalt és ezek mindegyikében mértéktelenül elszaporodott.* Egyelőre csak a jég belsejében, a vulkánok forró krátereiben és az űrben nem tudott tanyát verni. De mint kutató, mindezen fülkékben otthonosan mozog. Olyannyira, hogy fölfedezte bennük az életet (Wilson, 2006). Azt az életet, amely egy radikális geotermikus fordulat esetén – amikor minden „normális hőmérséklethez” alkalmazkodott élőlény elpusztul –, egy új evolúció kiindulópontja lehetne. *Ez az évezredekben át tartó diadalmenet oda vezetett, hogy az embernek egyetlen számottevő ellensége maradt: önmaga. Az ellenkultúra ilyenformán az önmagából álló önmaga ellensége.* Működik körülöttünk is, de működik bennünk is.

Továbbá élesen veti föl a valódi humanizmus kérdését is. Amikor a történelemben eddig humanizmusról beszéltünk, mindig az egyes embert tartottuk szem előtt. Közhely volt, hogy ahol minden egyes ember boldog, ott az emberiségnek az a része is boldog. És ez az igazság kiterjeszhető az egész emberiségre. Ma azonban ez a fajta – mondjuk úgy: liberális – humanizmus súlyos válságba került. Az összes evolúciós fülkét elfoglaló ember ma már ott tart, hogy önmagából álló önmaga ellenségei mindenütt jelen vannak. *Ezért ma már többé nem az egyes ember, hanem a klasszikus liberalizmus által háttérbe szorított – amde mint látni fogjuk, a magányosan belépő és magányosnak maradó – emberekből álló közösség válik ismét az emberiség egységévé. És az a közösség a legerősebb, amelyiknek a legtöbb, önfeláldozásra kész tagja van.* A liberalizmus hagyományos nyugati bajnokai, az euro-atlanti civilizáció nyugati nemzetei a globalizáció kihívásai közepette sorra térnek vissza nemzeti kereteik közé. Anglia és az Egyesült Államok – a liberalizmus mindenki által elismert irányadó és vezető – népei igen óvatosan ereszkednek alá az Európai Unió zűrzavarába, ahova a volt szocialista országok gyanakvás nélkül ugrottak fejest. Az Egyesült Államok minden arra érdemes épületén nemzeti lobogó leng. Nagy-Britanniában pedig az angol font fönntartja is és demonstrálja is a nemzeti függetlenségét. Egyebütt az utcai zavargások teszik ugyanezt.

*(Példa a nem higiénikus kulturális jelenségekre)* Első példánk a mai ember **magányos** állapota lesz és annak az elemzése. Ez egyike a kulturális értelemben vett **nem** higiénikus kondícióknak, amely az ellenkultúrában a csoporttagok normális állapota. Ami – mármint a magányos csoporttag – önmagában is egy paradoxon. A tagság formális jellegére utal. A magányos ember nem zavartalan, nyugodt boldogságban él. Nem szabad ember, hanem magára hagyott és így saját belső problémáinak fokozott rabja. Ez megnyilvánul nála mind a pszichológiai, mind a fiziológiai síkon. Pszichológiailag álmatlanság, pánikbetegség, paranormális illúziók, autizmus gyötrik, fiziológiailag magas vérnyomás, stressz, cukorbetegség, gyorsabb szívritmus jellemzi ezt az állapotot. Természetesen a magánynak csak az érett, véglegesnek hitt változatában. Igaz, a mondottak nem statisztikai vizsgálatokon nyugvó „egzakt” megállapítások, hanem eseti megfigyeléseim és orvosismerőseimmel lefolytatott gyakori beszélgetések kognitív termékei. De, mint látni fogjuk, valószínűsítik őket a modern és a posztmodern leíró művészet, valamint az értékek szélsőségesen relativista felfogása. Ez utóbbi abban kulminál, hogy úgymond „érték az, ami nekem tetszik”. Ilyen felfogás esetén az embereket összetartó erő nem belülről, a kultúrából származik, hanem kívülről – a jog és az utcai kamerák révén – présel bennünket társadalomná.

Az empirikus megfigyeléseket deduktív megfontolásokkal is alátámaszthatjuk. Ha történetesen a Hobbes-féle megközelítéssel társadalmunk alapsejtnek kialakított családját vesszük szemügyre, szembeötlővé válik az a belső hatalmi azonosság, ami felé a jogszolgáltatás lökdösi a mai családtagokat, és ami Hobbes szerint a szociális anarchia alapvető feltétele. *Anélkül, hogy kétségbe vonnánk az egyenjogúság tiszteletre méltó célját, gondunk lehet azzal a körülménnyel,*

*mely szerint a jog és a kötelesség egyensúlya megbomlani látszik, amikor érettségre, tanultságra, felelősségtudatra való tekintet nélkül közelítik egymáshoz a gyerek, az anya és az apa családon belüli jogait. Ez – minden, családot pártoló retorika ellenére – a családokat egymással szembenálló egyedekre bontja és előkészíti a családok tényleges fölbomlását. A magány tehát már itt megjelenik, és korán mentalitássá válik, amítől nem könnyű megszabadulni.* A magány egyéb – munkahiánnyal, gazdasági önzéssel, informatikai virtualitással, bizalomhiánnyal stb. kapcsolatos – feltételeit itt nem tárgyaljuk. Ezek ismert jelenségek.

Többféle magány létezik. Itt csak két megközelítésben tárgyaljuk e jelenség változatait. *Egyrészt* beszélhetünk *fizikai* és *kontextuális* magányról. A fizikai magány egyszerű egyedüllét, a kontextuális magány – szellemi – elidegenedés. Ezek bár gyökeresen különböző alaphelyzetek, mégis előidézhetik egymást. Aki kilép vagy kiüzetik a kulturális kontextusból, fizikai magányba kerülhet. Aki fizikailag van egyedül, hovatovább kontextuálisan is magára marad. *Másrészt érzelmileg* – Moreno munkáit tovább gondolva – legalább három magányos állapot különböztethető meg: van, akit nem választanak társnak; van, aki maga nem választ társat; végül van, akire mind a két magányállapot jellemző. Ez tehát nem három, egymás mellé tehető helyzet, hanem a magány három, egyre súlyosbodó fokozata. Az elsőnek kézzel fogható megoldása van, a csoportcsere. A másodikban az ember – amíg a személyisége nem változik meg – mindenhová magával hurcolja egyedülléte súlyát. A harmadik már egy dosztojevszkiji, mélyen magányos típus. Ami bennünket e kérdésben – magány problémájában – a leginkább foglalkoztat, az a társadalom – akár rejtett, akár manifesztálódó – entrópiájával, leépülésével függ össze.

Mi is közletről ez az entrópia, vagy anarchia, vagy rendezetlenség, vagy leépülés? Talán egy statikus helyzet? Határozottan nem. Mint később – a Gödel-tétel tárgyalása során – látni fogjuk, *semmi sem tarthatja fenn önmagát csak önmaga által.* Ennek következtében minden magára hagyott rendszer tovább bomlik. Ami szétesett, az a saját elemeire esett szét. Majd a széteső elemek újabb bomlási folyamatok kiindulópontjai és így folytatódik az út tovább aszimptotikusan a vélhető teljes eltűnés irányában. Démokritosz nagyon jól ismerhette az anarchia ebbéli természetét, miszerint az korántsem állapot, hanem egy mindent fölfaló folyamat, és talán ezért is alkotta meg az oszthatatlan atom fogalmát, hogy tudniillik legalább elméletileg megőrizze a bomlás útján járó világot. Más kérdés, hogy a modern fizika kénytelen volt az oszthatatlan atom vágyálmáról lemondani és – utóbb politikai okokból – nem csak elméletileg elfogadni a bomló világot, hanem gyakorlatilag is az anyag bomlását fegyverként használni Hirosimában és Nagaszakiban. És ennek a történetnek még messze nincs vége.

*(A magány matematikája)* Itt érdemes tenni egy kitérőt a matematika irányában, hogy egzaktabban megértsük a magányos embert és talán azt is, hogy ebből mi – és miért – a kiút. A matematikát eredetileg azért volt nehéz alkalmazni a valóságra, mert a matematikai entitás definíciója a körül forgott, hogy a formalizált állítás ne legyen ellentmondásos és ne vigyen ellentmondást a formalizált rendszerbe. A valóság azonban úgynevezett nagy rendszer, ezért sztochasztikus és tele van belső ellentmondásokkal. A problémát Kurt Gödel, osztrák matematikus oldotta meg, akit az Egyesült Államok alkotmányának a tanulmányozása arra a következtetésre juttatta, hogy a világ legdemokratikusabb alaptörvénye sem képes kizárni önmagából teljesen önmaga ellentétét, a diktatúra lehetőségét. Gödel – mint matematikus – a kérdést és annak kutatását átvitte a formalizált rendszerekre és ennek során bizonyíthatóan találta, hogy e pontos rendszerek egyikéről sem állítható, hogy befejezettek és ezt csak egy rájuk épített meta rendszer képes orvosolni, amely viszont további meta rendszer nélkül maga is ellentmondásos marad. A további interpretáció eltüntetheti a formalizáltság kritériu-



mát, lévén a reneszánsz nagy túlélőnek bizonyult gondolkodásában, amelyet számos elemében Galilei fogalmazott meg, ***minden rendszer potenciálisan formalizáltnak tekinthető***. Ez azóta is a matematikai és a tudományos optimizmus egyik legjelentősebb forrása.

Ha azonban ez így van, akkor a magányos ember – rendszerként tekintve – szükségképpen szenved a harmónia hiányától. És ezen csak úgy lehet úrrá, ha maga is egy tágabb – itt szociális – rendszer részévé válik. Akár csatlakozással, akár egy új szociális keret kreatív létrehozásával, tehetjük hozzá. De azt már nem tudja elérni a meta rendszer nivóján, hogy az is önmagában befejezett legyen. Nincs más út az új nívón sem, mint egy újabb meta rendszer ráépítése az előzőre. ***A Gödel tétel ebbéli interpretációja egy evolúciós vagy fejlődés-filozófiai törvényszerűséget ír körül, amely a rendszerek bonyolódását nem a véletlenek, hanem a törvényszerűségek világában fogalmazza újjá***. A magány diszharmonijából tehát van kitérés, amit viszont a közösségben kell keresni. Ha azonban mégis ragaszkodunk az elkülönüléshez, mert számunkra ez jelenti a szabadságot, akkor végeredményben egy öncélú személyiség képződik bennünk, amely – mint minden öncélú entitás – bomlásnak indul. De a továbbiakban már a fiziológiai szinten folytatva azt a társadalmi szétesést, amely előzőleg már létrehozta ***a magányt, mint tömegjelenséget: a „magányos tömeget”***.

(*Oldalpillantás a művészetre*) Valahol itt rejtőzik a modern és a posztmodern művészet, első sorban a korszerű szépirodalom tehetetlensége az élet kérdéseinek megoldása tekintetében. A szépirodalomban ez ma jól ismert jelenség. ***Rábízni az olvasóra a megoldatlannul hagyott sztorik lezárását és befejezését. Miközben a jeles klasszikusok, köztük akár Szophoklész vagy Shakespeare, egzakt válaszokat adtak a műveikben fölvetett kérdésekre***. De a magányos ember problémái valóban megoldhatatlanok. Ugyanezt találjuk más művészetekben is. A mai grafika, festészet, zene stb. odáig vitték e megoldatlanságot, hogy a művek érvényes lezárása nélkül sokuknál értelmezhetetlenné váltak a befejezés, a torzó és a restauráció – klasszikus művészetek körében jól működő – fogalmi és gyakorlata. Ha például egy több évtizedes, némileg meggyötört absztrakt képet veszek, mit mondhatok a restaurátornak: milyen irányban állítsa helyre a kép eredeti állapotát? Mi ott a torzó és mi ott a befejezett mű? A leleményes művész úgy bújik ki a hagyományos karbantartás terminológiai és gyakorlati lehetetlenségének problémája alól, hogy az idő vasfogát megteszi alkotó társának. Azaz, elviszi a művet egy pontig, a többit rábizza a páratartalomra, a nap-sütésre és más természeti hatásokra. A mű tehát nem romlik, hanem tovább „alkottatik” a természeti erők által. Ha ezt a felfogást az ókori művészetre is érvényesítenénk, akkor az ógörög romokban nem romokat, hanem még az alkotás folyamatában leledző – azaz épülő – templomokat, középületeket kellene látnunk. Akár még a teljes összeomlásuk előtt, vagy horribile dictu utána is. A műemlékvédelem így értelmetlen vagy destruktív jelentésű szóvá züllik. A szépirodalom pedig azért alkot befejezetlen műveket, mert írja nem tudja befejezni. Tudatlan és tehetetlen. Nincs megoldása a problémára. És tudatlanságát – egy elegáns félrelépéssel a nehézségek elől – új stílussá kiáltja ki. Mindezek mélyében a magányos ember erőltetett „konzerválása” bújik meg, aki előtt zárva maradnak a közösségképzés lehetőségei és ezért ő is tehetetlen. De mint említettük, konzerválásról szó sem lehet. A magányos ember nem egyhelyben álló, hanem betegség felé tartó, leépülő ember.

(*További példák: A félrecsúszott kreativitás*) Az euro-atlanti civilizációban – valamint a tőle függő és őt követő civilizációkban – nem csak a kulturális hanyatlás, köztük a társadalom atomizálódása jelent súlyos problémákat, hanem az a tény is, hogy a sokat ünnepelt kreativitás, amely ellentételezhetné ezeket a tényeket, nincs a maga helyén. A kreativitást

ugyanis oda kényszerítik, ahol nem képes a hivatását betölteni. Ezt legszemléletesebben az úgynevezett Gestalt pszichológia terminológiájában tudjuk bemutatni. A német eredetű Gestalt pszichológia egyik legfontosabb megállapítása a figura és a háttér közötti különbség észrevételezése. A kettő közül a figura az, amely a figyelmet magára vonja, mert problematikus, azaz az értelmet és az érzelmet egyaránt mozgósítja. A háttér ezzel szemben olyan alap, amelyet az élőlények, köztük természetesen az ember, készségszinten kezelnek, nem fordítva különösebb erőfeszítést erre a kezelésre.

Ha mármost a kiemelten kreatív szakmákra alkalmazzuk e tényállást (mondhatnánk a kreatív osztályra, de nem mondjuk, mert ez a kifejezés értelmetlen), e konkrét esetben meg is tudjuk nevezni mind a figura, mind a háttér tartalmi elemeit. Figurán a szakmai feladatokat fogjuk érteni, háttéren a szervezés, a finanszírozás, a technikai ellátás és a hozzájuk hasonló cselekedeteknek az európai múltban szigorúan csak kiegészítő funkcióit. Nos, Európa klasszikus korszakaiban a tudós, a művész, a mérnök – hacsak nem volt marginális helyzetben – szakmai feladatainak bűvkörében élt. Más vonatkozásokban pedig gyakorolhatta az eredményei fejében számára megbocsátható és megbocsátott szórakozottságot. **Mi több, a szórakozottság hitelesítette az alkotó ember elmélyülését, így manapság úgyszólván kötelezővé is kellene tenni ezekben a körökben.** A szervező, a finanszírozó, a menedzser stb. szakemberek rendre a szakmai feladatok vezérére alatt működtek, amolyan kvalifikált személyzetként. A vezetés az alkotó ember privilégiuma volt. Az első alkotó szervezetek – az úgynevezett kreatív ipar előzményei (megint egy rossz neologizmus) – is eszerint rendezkedtek be.

A lényegében még ma is tartó menedzser forradalom – amely minden eredményt, legyen az WC-papír vagy szimfónia, piaci mérlegen értékel – megfordította a klasszikus európai kultúra e tekintetben elért jelentős eredményeit és a háttérből figurát csinált és fordítva, a figurából háttért. A mai kutató, művész fő feladatai közé éppen úgy beletartozik a finansziális alapok fölhajtása, a pályázatok elkészítése, a könyvelés ellenőrzése, a kutatóintézet renoválásának levezénylése, mint az alkotó szakmai tevékenység. Miközben a vezetőként „dolgozó” menedzsere – durván szólva – csak a bevételt veti össze a kiadással és ebből ítéli meg a nála jóval kvalifikáltabb beosztottjának számára föl sem fogható eredményeit. A mai menedzserek egy jelentős része nem több primitív kalkulátorok élő halmazánál. De ez miért okoz nekünk fejfájást? Nos, a válasz egyszerű. Minekutána a klasszikus figura vált háttérré és a klasszikus háttér figurává lépett elő, a mai kreatív szakember mentális energiáit az eredetükben háttérproblémák nyelik el, ami fényesen magyarázza a kreatív feladatok újabban számos esetben bántóan sablonossá váló megoldásait. Ilyen sablonos megoldásoknak tekinthetőek a mi valaha szép Európánkban manapság oly sokat emlegetett és kikényszerített gazdasági megszorítások. Most lépünk ki egy tágasabb mezőre!

E fordulat mögött a szolgáltató társadalom eszméje lapul. Ma nem az a helyzet, hogy élünk bizonyos általános körülmények között és ezt a népakarat időről időre felülvizsgálja és lecseréli. Hova lettek azok a szörnyű tegnapi agitátorok, akik időről időre rábeszéltek bennünket valamely, szerintük jobb közös jövőre? Ma nem közösen harcoljuk ki a vélt jobbat, hanem egyénileg kiügyeskedjük azt. **Szabályosan megvásároljuk áruvá lett lét-körülményeinket.** Ki-ki anyagi lehetőségeinek és leleményességének megfelelően hordja össze telefonszolgáltatásait, választ a személtakarító módokat között, kedvezmények fejében pontokat gyűjt, nagyellátót keres, vált, vadászik a kedvezményekre, kutatja a neki apróságokban is jobban megfelelő körülményeket, kiárusításokra jár, egyszóval **élet helyett állandóan a létfeltételével foglalkozik.** Oda az ösztársadalmi szerződés. Életünk egyéni létfeltétel vásárlásokká esett vissza. Nap, mint nap életviszonyaink változatos, de intellektuálisan elképesztően üres üzletei köttetnek meg.

Más szavakkal, az össztársadalmi szerződés helyett egyéni szerződések tömege születik meg, majd kerül a szemétdombra. **Pontosabban a magánkézbe jutott ellátó rendszerek szerződésnek álcázott diktátumai szerint cselekszünk, amelyekbe – mint „privát üzletekbe” – nem csak nem illik, hanem jogilag is tilos a külső polgártársi beavatkozás. De nem úgy a szolgáltatók részéről – jegyezte meg egyik kollégám (Szűcs Olga, 2012) – amelyek legitim adatbázisaik folytán hatalmas áttekintéssel rendelkeznek a társadalom fölött és vesébe látón ellenőrzik azt.** A fentieket nem azért mondom, mert hiányolom a hajdani agitátorokat. Az agitátor csak a társadalomfilozófus karikatúrája. Színpadi személy. Én a hiteles társadalomfilozófust hiányolom. Mert kutatóként és szakíróként – sok, jobb sorsra méltó embertársammal együtt – nem kívánok állandóan nyakig ülni a háttérnek tekintendő munka- és létfeltételeim örökös méricskélésében. Csinálja ezt az a kevés ember, akinek ebben az állítólagos információs társadalomban „kiváltságként” a lélektelen rutinmunka jutott, ha már valakin ki kell kísérletezni a szolgáltató piaci viszonyokat! Bár őket is számomra e hányatott szerepben. Nekem higiénikus, bajmegelőző, stabil, felelős szolgáltatóra van szükségem és a tartós kedvező környezetre, amelynek történelmileg meghatározott szigorú objektív kritériumai vannak.

(*A dinamikus globalizáció*) Viszont a szolgáltatással, mint áruval vagy árucsomaggal, nem csak az a baj, hogy instabillá teszi az egyes – kisszerű előnyökkel hol ide, hol oda csalogatott – ember életét, és értelmetlenül nyeli kreatív energiáit, hanem az is, hogy monetáris változtatásban rontja az élet minőségét is. Ha tudniillik – miként ezt a klasszikus közgazdaságtan kimutatta – az alapértékek nem az „áru – pénz – áru”, hanem a „pénz – áru – pénz” séma szerint rendeződnek, a cél óhatatlanul a pénz lesz és nem az áru (most eltekintünk attól, hogy a pénz a kamatos hitel formájában maga is árunak nevezi magát), ami a kimondottan áru minőségének a romlásához, végkifejletben önfelszámolásához vezet. Miért? Mert az áru pénzszerzési eszközzé redukálva lassan redukálja, majd el is veszíti használati értékét, ürüggyé züllik és egyre kisebb befektetéssel mindinkább önmaga blöffjeként jelenik meg a piacon. Kísértetté, virtuálissá, „hologrammá” válik (e kifejezések a jelen kontextusban csak felületes imitációt jelentenek). Ezzel búcsút mondhatunk a civilizációnak is. A civilizált ember a valós létfeltételei helyett kacatok között találja magát. A modern művészet ebben az irányban is szocializál.

Kérdés, hogy mi történik, ha e tendenciák világméretűekké válnak? A kacatok alkalmatlannok emberi szükségletek kielégítésére. Az egyik folyomány az úgynevezett malthusi – vagy annak nevezhető – ökonómia világméretűvé válása. **Ezen az ökonómián – Malthus által kimondottan is – az emberiség létszámát csökkentő ökonómiát értünk, amely megfelel és így óhatatlanul része a nem higiénikus kultúrának, illetve civilizációnak.** Malthus a túlnépesedés spontán folyományai, majd a túlnépesedés elleni küzdelem ellen bevethető eszközök között a szegénységet, a háborút, a bűnözést, a betegséget is bekövetkezhetőnek, majd megengedhetőnek, sőt kívánatosnak tartja. A családtervezéshez csak későbbi munkáiban jut el. Az e tekintetben itt meg nem nevezett, de az élenjáró civilizációkat új malthusi trendekkel jellemezhető korunk messze meghaladta Malthust, annak embert pusztító teoretikus és a gyakorlatba is áttett engedményeiben. Ennek a hátránya azonban az emberiség erkölcsi züllése és a konstruktív szakmák eltűnése volna. E két tényező önmagában is elegendő az emberiség teljes kiirtásához. Eddig azonban ember ép értelemmel nem mehet el, nyilván Malthus sem.

Marad egy másik alternatíva, amelyet *e sorok írója dinamikus globalizációnak nevezett el. És ha a globalizáció befejezéséről olvasunk valahol, akkor csak e dinamikus globalizációt tarthatjuk szem előtt. Mert ez ma már teljes erővel működik.* A dinamikus globalizáció felfogásunkban a nemzetközi tőke közismert vándorlása az alacsony bérű,

igénytelen munkaerő irányában szerte a világon. Ezzel megvalósíthatóvá válik valami, ami a profit maximalizálásához hasonló fejlemény. De csak akkor, ha az áru – és itt valódi és nem külsőleg imitált áru gondolunk – fizetőképes szükségletekre talál. És hol talál erre? Ott, ahonnan a tőkét a munkaerő drágasága miatt ki kellett vonni. Ezek a helyeken még létezik szakértelem mind a termelés, mind a fogyasztás tekintetében. De a munka fokozatosan eltűnik, így a bérek ugyan esni kezdenek, de csak lépésről lépésre. És miért így? Mert egy ideig az új profitból visszautalt formában és segélyekké transzformáltan eltengnek. Ezzel egy ideig még fönntartják a korábbi helyen a korábbi vásárlóerőt. A kivont tőke – új rezidenciáján – először a termelést hozza föl, utána a fogyasztást is béremeléssel, ami kompenzálja a fogyasztás, eredeti paradicsomában hovatovább meginduló tragikus zuhanását. Ekkor mondják azt, hogy a tőke eredeti forráshelye ismét versenyképessé vált. A tőke akár vissza is mehet. Figyelemre méltó, hogy vándorlásának minden szakaszában az a régió veszi át ideiglenesen a nagyfogyasztó szerepét, ahonnan a tőke éppen távozik a magas munkabér miatt. Ám az elhagyott területen – ismételjük – még él a munka, a szakértelem és a fogyasztás kultúrája. Erről szól az EU tragédiájának az orrunk előtt kibontakozó története. A „munkát, kenyeret!” ma a tőkevándorlás fékezését szolgáló jelszó, bár nem ebben a klasszikus formájában hangzik el. Ugyanis számosabb bennük – a jelszavakban – az utcára kivonuló emberek tájékozottságán alapuló disputa transzparensekben megjelenő tételei.

***E nomádizmus két feltételt igényel. Egyszer a nemzetállamok és a birodalmak szigorú határainak eltűnését, másrészt a hiteles információt.*** A nemzetállamok és a birodalmak bomlása már folyamatban van. E történelmi képződmények amúgy is rendre összeomlottak. Helyükre újak léptek. Majd ismét jött a bomlás. Nyugodtan rájuk fogható, hogy historikusan efemer jelenségek. A kultúra higiéniája szempontjából azonban az emberi identitás támaszai voltak, akár úgy, mint szeretett és védendő haza, akár úgy, mint elnyomó és fől számolandó szörnyeteg, melyre őszinte emberi tagadással lehetett támaszkodni, ahogy az ellenlábás hímszarvasok támaszkodnak az ellenfélre. Ezért aki azt képzei, hogy a globalizáció egyetemes világállamra törekszik, az még a történelmi sablonok foglya. Valami koordinációs központ nyilván kialakul. De éppen tárgyunk, a kultúra higiéniája téteti fel velünk a kérdést, hogy ez a koordinációs központ képes lesz-e olyan poszt-genetikai programokkal ellátni bennünket, amelyek garantálják a biológiailag alulteremtélt ember kulturális – mentális és emocionális – szabályozottságát? Hiszen a föntiekben vázolt libikóka – ahogy ezt egyik kollégám szellemesen elnevezte – aligha túri a lokális értékek iránti elkötelezettséget. Mikor a cél éppen az ügyes nomádizmus. Sikeres egyéni stratégiával csak az fog rendelkezni, aki a tőkével együtt tud vándorolni. Ámde a tőke szellemi – és főleg érzelmi – tartalma roppant szegényes.

*(A pénz és a hiteles információ)* A tőke sikeres nomádizmusának másik feltételét a hiteles információban jelöltük meg. Ehhez azonban meg kell vizsgálnunk közelebről a pénz – mindeddig rendkívülinek tartott – információs képességeit. ***Mi a pénz, a saját definíciója szerint? Minden érték adekvát kifejezője. Univerzális ekvivalens. Ehhez mindenekelőtt nem szabad rendelkeznie speciális használati értékkel. Mert ha a pénz ökö, előadódhat, hogy megeszik, amivel csökken a csereeszközök mennyisége, a gazdaság likviditása. Így lépett be az arany és a papírpénz.*** Eddig minimális használati értékkel. De e pénzeknek megmaradt ama előnyük és hátrányuk egyszerre, hogy tárgyak. Miért előny az, ha valami tárgy? Azért, mert benne manifestálódik, kézzel foghatóvá válik valami. Pénz esetében állítólag az érték. Ezzel a gazdaság alapvető aktusa, a csere láthatóvá, ezzel ellenőrizhetővé válik, a gazdagság pedig fölhalmozhatóvá. ***De miért hátránya valaminek, ami univerzális ekvivalens, az, hogy tárgy? Kezdjük azzal,***

**hogy az érték univerzális ekvivalense csak az érték absztrakt fogalma lehet.** Ugyanis csak egy absztrakció tartalmazhatja és vetheti össze – azaz mérlegelheti – a saját aleseiteit. Ha azonban ez az ekvivalens nem absztrakció, hanem maga is konkrét tárgy, akkor nem képes sem tartalmazni, sem összehasonlítani az aleseit – amelyek így nem is alesetek, ahogy „az univerzális ekvivalens” sem lehet tárgy –, hanem ebben a tárgyi univerzalizmusában csak kiszorítani képes azokat. Ami meg is tesz. Még az arany sem képes átszellemülni olyan mértékig, hogy egyszerre váljon egyetemes fogalommal és megmaradjon becsérélhető tárgynak. Mindez röviden azt jelenti, hogy a pénz nem fejez ki értéket önmagán túl. Vagy amit kifejez, azt önkényesen, ráfogás módján „fejezi ki”. **A pénz anyagi természetének és fogalmi funkciójának a konfliktusa számos, érték-méréssel kapcsolatos tudatzavarhoz vezet társadalmunkban.**

(Az új informatikai labirintus) A labirintus voltaképpen egy archetípus, amely minden eddigi kultúrában és civilizációban megtalálható. Eredete messze az őskorba vezet vissza, amikor az ősember még barlanglakó volt. **Sajátossága, hogy a labirintus egyszerre lakóhely vagy tároló hely és annak a kulcsa.** Aki bement, alig ért célt, de kijutni sem mindig volt képes. Hány ilyen próbálkozás végződött a delikvensnek halálával. Használták az ókori Egyiptomban, Krétában, visszatértek hozzá a korai keresztények – mégpedig eredeti barlangi műoltában –, utóbb urbanisztikai tényezővé vált: a középkori városok sikátorai remek eszközöknek bizonyultak a városfalak mögé benyomuló ellenséggel vívott közelharcokban. Maga a köznép is használta a hatalommal szemben. A labirintus kultuszának koronként az áttekinthetőséget kedvelő racionalizmus vetett véget. A római városok 90 fokos szögeket kedvelő hálózatos szerkezete, az axiomatikus bázison képződő tudományok, a klasszicista építészet, a formai fegyelmelen alapuló hadászat, a tudományos gondolkodás kiszabadítása az ezotériából és hozzáférhetővé nyilvánítása stb. Mint ha, a történelemben két ellentétes stratégia – a rejtőzködés és a nyilvánosság – küzdött volna egymással. És teszi ezt ma is.

A XIX. és a XX. század a nyilvánosság századai voltak. Pauler Ákos az igazság és a nyilvánosságra hozás között mély kapcsolatot talál, amit a felfedezés kifejezésével támaszt alá (Pauler, 1920). Jóllehet hatalomra törő titkos társaságok akkor is léteztek. Azonban a XXI. század az ezotéria egy újabb rohamával ajándékozott meg bennünket. Létrehozni látszik egy újabb grandiózus labirintust, amelyet informatikának neveznek. Az informatika nem így indult. Eredetileg az emberi intellektus segédeszközeként árulta magát és az úgynevezett mesterséges intelligenciában gyökeredzett. A segédeszközből azonban félelmetes hatalommá alakult át. Amíg fejlődésének az elején az informatikus, mint szakember jelent meg a nem informatikusok között, ma azonban már úgyszólván mindenki valamelyes mértékben informatikus. Se szeri, se száma az informatika olyan szolgáltatásainak, amelyek eddig nem látott mértékben segítik a munkánkat, sőt a szórakozásunkat is. Viszont ezek a szolgáltatások többnyire éppen úgy becsalogatnak minket az információs barlangba, mint valaha az eső, a hó és a vadállatok elleni védekezés a tényleges barlangokba. Ez utóbbiakról még nem beszélhettünk, mint barlangfüggésről. Az informatika azonban jelentős mértékben alakít ki bennünk sűrűn használt kábítószerekre emlékeztető függést.

A mai informatikusok már nem úgy rétegződnek, akár a jó és a gyengébb szakemberek. A képesséskála minden szakmában jelen van. Az informatikában azonban az egyes szakmai rétegek már olyan magasan beavatottak, hogy úgyszólván ezotériák az ezotériákon belül. Az információs barlang nem kiismerhető. Várhatóak további ezotériák a már kialakultak fölött. **Az informatika a végtelen szabadság és a végtelen rabság világa, ahonnan hovatovább nincs kiút vissza az életbe. A tárgyi világba.** Ennek sajnos rendkívüli ára van. A terület gyors fejlődése és a fejlesztés emeletei között számos esetben hiányzó folytonosság oda vezet, hogy

a kreatív energiáinkat ismét egy látszólag fölfelé vezető zsákutca nyeli el. *Minekutána a számítógép kimondottan antropomorf, képes helyettesíteni a társat, a másik embert. De mivel mégiscsak gép segítségével teszi ezt, a használat kíméletlenségére is ránevel, amit emberrel szemben mindig próbált fékezni a kultúra. De miért is lennének tapintatosak egy géppel.* Mielőtt lezárnam dolgozatomnak ezt a fejezetét, sietek jelezni, hogy ezt a grandiózus technikai eredményt nem felszámolni szeretném, ami már amúgy is lehetetlen, hanem *humanizálni*. Hogy ne lehessen emberellenes eszközzé fejleszteni. Már így is támad bennünket azzal, hogy újításai rendre – legalábbis átmenetileg – analfabétákká tesznek minket, akiknek jóformán az elemi írást kell majdnem minden jelentősebb fejlesztés után újra megtanulnunk. A mai emberiség egy folyamatosan megalázott emberiség, de úgy, hogy azt már észre sem veszi.

(*A kultúra higiéniájának első nagy alakja*) Valószínűleg nincs eszme, amely a történelem során ne merült volna fel ilyen vagy amolyan formában. *Az emberiség sokkal többet tud annál, mint amennyit kimond korának közhasznú fogalmaiban.* Mi több, számos esetben megfigyelhető, hogy őseink olyan tetteket hajtottak végre, amelyek irodalmi és/vagy tudományos leírását csak jóval később alkották meg, tudatosították. Ilyen latens tudás rejlik például azokban az akciókban, amelyek közül sokat csak korunkban tettek vizsgálat tárgyává. Példákat bőven lehetne hozni ezekre az esetekre, de mi szeretnénk megmaradni a cikk tulajdonképpeni gondolatmeneténél, ezért csak egy példát idézünk be a fent elmondottakra. Mérei Ferenc magyar pszichológus alkotta meg az „együttes élmény” fogalmát és értekezett annak – főként csak pozitív – hatásairól. De ezt az élményt számtalan kis és nagy csoport átélte, anélkül, hogy megnevezte volna. Törzsek, családok, vallási közösségek, utazók, nemzetek, politikai rendszerek stb. estek át ilyen élményeken, amelyek megerősítették bennük az úgynevezett csoportkohéziót. Gyakorta ezek a közös élmények a szenvedés élményei voltak. Amit Méreinel nem sikerült megtalálnom – lehet, hogy a saját felületességem okán – az, hogy a közös élmény esetenként inkább a csoporttagok kölcsönös taszításában manifesztálódott. Esetenként ennek az oka is megadható: a csoport erős frusztrációja. Jobb híján erre példa a Trianon utáni magyarság belső széttagolódása. Egyébként más nemzeteknél is megfigyelhető a katonai – vagy bármilyen – veresség így megnyilvánuló sokkja.

Hasonló a helyzet a kultúra higiéniájával. Itt nem vállalkozhatunk e kérdés problémátörténetének még a főlvázolására sem. De az bizonyosnak tűnik, hogy mint annyi más, ez is a hellén világban nyert először valamelyes megfogalmazást. Közelebről, az oly sok kérdést elsőnek tanulmányozás tárgyává tett Arisztotelész munkáiban. *Mi e gazdag örökségből csak két elemet helyezünk górcső alá: a klasszifikáció és a katarzis elméletét.* Látni fogjuk, hogy e kettő nem csak egymás ellentmondásai, hanem – mint az ellentmondások általában – egymás kiegészítői is a társadalom higiéniája, azaz bajmegelőzési szempontból. Hozzá tehetjük, hogy nem kevés költő, filozófus és történész tekintett a hellén világra, mint az emberiség egyik legegészségesebb társadalmára. És nem véletlenül.

Kezdjük a klasszifikáció, a felosztás elméletével és a belőle fakadó következményekkel, *ha emberre alkalmazzuk.* Mindenekelőtt nem véletlen, hogy a pszichológiai típusoknak sok közül a klasszifikációhoz nincs. Az embertípusok nem fajták. A fajták ugyanis kizárják egymást, a típusok nem. Utólag nehéz lenne megtudni, hogy Arisztotelész vajon megalkotta-e a klasszifikáció egyetemes – tehát az embert is magába foglaló – elméletét, vagy fölsimerte korában az emberek egymástól való érzelmi izolálódásának korai civilizációs jelenségét. Ha ugyanis a klasszifikáció szabályai szerint viszonyulunk egymáshoz, a híd közöttünk magasan a fejünk fölött vezet, a bennünket összekötő szigorúan a részleges logikai azonosság – azaz a hasonlóság – szálain. Ilyenkor ugyanis az ember csak önmagából kilépve talál magához illő társat.

Az érzelmi kapcsolatok, amelyek ellenben közvetlenül – mintegy horizontálisan – kötnék össze bennünket, a klasszifikációs modellből hiányoznak. Ebből kifolyólag a csak klasszifikációs modell nem tekinthető higiénikus, kármegelőző modellnek. Az ember benne emocionálisan magára van utalva. Élünk a gyanúperrel, hogy a racionális hellén ókor emberét súlyosan fenyegette ez az érzelmi magány. Sőt, a klasszikus görög művek számtalan érzelmileg magányos hőst mutatnak be. Néhány jól ismert példa: Antigoné, Kreón, Oidipusz, Oresztész, Élektra, Odüsszeusz, Pénelopé, Ikarosz, Ariadné és így tovább. Ugyanakkor Arisztotelész volt az, aki *katarzis elméletével oldotta is az érzelmi izolációban szenvedők magányosságát. A görög színház a gyógyulás helyszíne volt. Továbbá lelki profilaxis, ahol a pszichológiai – és általa a testi – bajok előre látható megelőzése folyt, még azok számára is, akik még nem léptek be az adott kultúrában előre látható bajokba.* Az érdemes szerző és a jó színész ma is bennünket fejez ki, értünk szól. A ripacs viszont ellenünk. Ezért nem kelt hatást a szinpad ugrabugrálás.

## HIVATKOZÁSOK

- Dawkins, R. (2006) *The God Delusion*. Bantam Press, Great Britain.
- Magyar Beck István (2012) Понятие и проблемы гигиены культуры (A kultúra higiénijának fogalma és problémái) Nyitó előadás a «Гигиена культуры – культурологический обзор» (A kultúra higiénija – kulturológiai áttekintés) című nemzetközi konferencián. Oroszország, Moszkva, Magyar Kulturális Központ, 2012. május 31 – június 1. Kiadás alatt.
- Oszipov, A. I. (2012) Online előadás.
- Pauler Ákos (1920) *Bevezetés a filozófiába*. Pantheon Kiadás, Budapest.
- Szűcs Olga (2012) Szóbeli közlés.
- Watson, J. D. és Berry, A. *DNS az élet titka*. HVG Kiadó, Budapest, 2004.
- Wilson, E. O. (2006) *The Future of Life*. Abacus, London.

---

## Neoliberális? Az micsoda?

---

Szociális? Az micsoda? – ezt a címet adta Friedrich Hayek egy 1957-ben megjelent esszéjének. A neoliberalizmus pápája ebben a művében értelmetlennek és ugyanakkor „korunk egyik legmegtévesztőbb és legkártékonyabb szavának” nevezte a „szociális” szót, attól függetlenül, hogy a „szociális piacgazdaság”, a „szociális igazságosság” vagy a „szociális demokrácia” szóösszetételben szerepel-e.

No de mi a helyzet a neoliberalizmussal? Tudjuk-e, hogy az micsoda? Manapság, és különösen a válság 2008 őszi kirobbanása óta hemzseg a hazai, de a nemzetközi sajtó is, az olyan publicisztikáktól, amelyek negatív előjellel emlegetik. Ellenfelei csak átkozzák, de nem írják le, hogy mit értenek alatta. Csak a neoliberalizmus bukásában biztosak. Amúgy általában egyenlőségjelet tesznek a hagyományos, klasszikus liberalizmus, valamint a neoliberalizmus közé, és az utóbbit azonosítják az előbbi piacpárti, a szabad kereskedelmet támogató, az állami beavatkozást minden baj forrásának tekintő felfogásával.

Ettől – a Magyarországon közkeletűtől – eltérő nézetet képvisel – Michel Foucault nyomdokain – a neoliberalizmus és a klasszikus liberalizmus történetével foglalkozó, nemrégiben megjelent monográfiájában két francia társadalomtudós, Pierre Dardot és Christian Laval. A filozófus-szociológus szerzőpáros vaskos, ötszáz oldalas munkája végkövetkeztéseiben, ha nem is cáfolja, de legalábbis árnyalja a „láthatatlan kezével” mindent elrendező piacot fetisizáló neoliberalizmus-képet. Dardot és Laval alaptézise: a neoliberálisok, Friedrich Hayek, Ludwig von Mises nem a laissez-faire, a társadalomból és a gazdaságból kivonuló, a gyeplőt a lovak közé dobó, gyenge, hanem az erős, rendteremtő és rendfenntartó állam híve. A neoliberális állam nem hagyja magára a piacot, már csak azért sem, mert az önmagában, az állami beavatkozása nélkül monopóliumokat, kartelleket teremt, az ármechanizmus és a verseny eltorzulását okozza. Ezért szükség van az állam beavatkozására, éppen a „fair” verseny, az ármechanizmus – állami tervezéssel pótolhatatlan – általános informáló funkciója érvényesülése érdekében. Más kérdés, hogy az állam is köteles alárendelni magát a verseny szabályainak, és immár nem több, mint egy gazdasági szereplő a sok közül. A neoliberálisok továbbá nem akarnak mindent privatizálni és piacosítani, nem a közszférát mint olyat, hanem – azt a torzulásmentes tiszta verseny normája szerint átalakítva – az állami bürokráciát akarják felszámolni. És végül: céljuk nem korlátok állítása a közhatalommal szemben, nem az egyes ember, a magánszféra, a magántulajdon védelme, mint a klasszikus liberalizmus esetében, hanem éppen az ellenkezője. A személyiség szabad akaratát – a kormányzás eszközével – felhasználva, fegyelmezik-nevelik haszonelvű, utilitárius gondolkodásra, totális uralomra törekedve felette: teljesen átfőrnélni igyekeznek a gondolkodását, napi életvitelét, viselkedését. Minden egyes emberből egy-egy „gyümölcsöt termő tőkét”, a bölcsőtől a sírig vállalkozó embert kívánnak faragni.

Az erős, rendteremtő állam, melynek fő funkciója a torzulásmentes verseny és a vállalkozás mint norma semmilyen földrajzi és biopolitikai határt nem ismerő érvényre juttatása – ezek azok a vonások tehát, amelyek összekötik és rokonítják egymással a neoliberalizmus különböző áramlatait. Közvetlenül következik ebből egy másik, a mai magyar közvélekedéssel szintén ellentétes, meghökkenítően új gondolat: a német ordoliberalizmus és az ausztriai-angolszász neoliberális iskola (Hayek, von Mises, Friedman) lényegileg azonos. A menedzseri szemléletet a maga erőszak-monopóliumával az élet minden terü-



letén – ideértve a politikát, a közszférát, a munka világát és a magánéletet is – érvényesítő erős állam közös vonásához képest az ordoliberalisokat és a hayeki, „ausztro-amerikai” iskolát elválasztó különbségek másodlagosak. Ettől függetlenül nem érdektelenek. A német ordoliberalisok (közülük legalábbis Röpke és von Rüstow) nem tartották elégséges garanciának a piac és a társadalom spontán működésének biztosításához, mint Hayek, a helyes viselkedés, az emberiség kulturális evolúciója nyomán kialakuló szabályait tartalmazó „magánjog” uralmát. Hanem szükségesnek gondolták egy, a tradicionális közösségekre valamint a szubsidiaritás elvére épülő, a jogállam létezésének végső garanciáját tartalmazó alkotmányos jogi keret létrehozását, amely megteremti és fenntartja a piaci, a politikai és a társadalmi „rendek” rendjét.

A neoliberalizmus történetét ismertető nem túl vaskos irodalomhoz képest – a franciákon, Michel Foucault-n, Pierre Bourdieu-n és Serge Audier-n kívül David Harvey<sup>1</sup>, Monica Prasad<sup>2</sup> és Wendy Brown<sup>3</sup> nevét érdemes megemlíteni – fontos újdonság, hogy Pierre Dardot és Christian Laval nem egyszerűen a kapitalizmust legitimáló ideológiaként, hanem szélesebb értelemben: az egész mai világot átfogó, nemcsak a gazdaság, a társadalom és a politika világát, hanem a kormányzók és a kormányzottak, az egyes ember, a teljes személyiség teljes életét is meghatározó racionalitásként és kormányzási formaként, az államreazon helyébe lépő „globálreazonként” fogja fel a neoliberalizmust. „Ez a racionalitás globális, a fogalom mindkét lehetséges értelmében: „globális” annyiban, amennyiben egyszerre világméretben érvényesül, és ugyanakkor nemcsak a gazdaságban uralkodik, hanem totális uralomra törekszik; vagyis – ama képessége révén, hogy áthassa az emberi létezés valamennyi dimenzióját – létrehozza a „saját világát”. Egyszerre állíthatjuk tehát azt, hogy a globálreazon az egész világ rációja, és ugyanakkor »a ráció világa«” – írják.

Szerencsére azonban Dardot és Laval nem egyfajta új hegeli világszellemként, az emberi ész fejlődésének legújabb csúcspontjaként fogják fel a korábbi államreazon helyébe lépő globálreazont. Ellenkezőleg, igen kritikusan viszonyulnak hozzá. A globálreazon, – melynek szolgálatába szegődtek, immár nemcsak a nagy globális intézmények, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank az Európai Unió, hanem a gigantikus vállalkozás formáját öltő regionális nagyhatalmak kormányai (és nemcsak a nagyhatalmakéi) – a mindennapi élet alapnormájává teszi a vállalkozói létformát, az új, „neoliberalis embertípust”, és mindazt, ami azzal együtt jár: a verseny kiélezését-abszolútizálását, a profitlogika kizárólagosságát a gazdaságban; az utilitarizmus dogmáinak („költség-haszon elemzés, „elszámoltathatóság”, „értékelés”) eluralkodását és a bürokrácia ezzel összefüggő, újabb, ezúttal nem az állami, hanem a menedzserszemléletű magángazdaságból fakadó formáinak terjedését a közszférában; a vállalkozó ember „önkiszigerelését”, a „mindig többet” teljesítmény- és élvezetkényszerét, a fedezet nélküli kockázat eluralkodását, a felelősség individualizálódását, a személyiség erózióját, a széteső, szétfolyó, szétszórt, önállótlan embertípus tömegessé válását a magánszférában; a közösségi kötelékek valamennyi formájának fokozatos felbomlását, a jelképek pusztulását, a polgári szabadságjogok felszámolását, a liberális demokrácia kimerülését a politika világában.

Dardot és Laval jól látja azt is, hogy – bármennyi kárt okoz is – az emberiség nem tud egy csapásra megszabadulni a neoliberalis gondolkodásmódtól, a globálreazon nem fog összeomlani, mint egy kártyavár: „könnyebb kiszabadulni egy börtönből, mint megszabadulni egy gondolkodásmódtól”. Azzal az állításukkal is egyet lehet érteni, hogy hiú reményeket dédelgetnek azok, akik azt hiszik: a 2008-ban elkezdődött válság visszahozhatja a „boldog keynesiánus időket”, az állami beavatkozás, a „szociáldemokrata kompromisszum” világát, hiszen annak alapjai tűntek el mára. Valóban: a kiutat előre, és nem visszafelé kell keresni.

Összefoglalva, Pierre Dardot és Christian műve két pótolhatatlan erényt tudhat magáénak. Először azt, hogy első ízben fest átfogó, világos, részletes, tárgyilagos és koherens – immár magyar nyelven is hozzáférhető – képet, nemcsak a neoliberalizmus egészéről és belső viszonyairól (ausztró-amerikaiak: Hayek, von Mises versus ordoliberalisok: Eucken, Böhm, Röpke, von Rüstow, Müller-Armack), hanem annak előzményeihez, a klasszikus liberalizmushoz (Locke, Adam Smith, Adam Ferguson, Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Constant, Tocqueville), és rokonaihoz: az ún. új liberalizmushoz (Keynes, Hobhouse, Polányi, Dewey stb.), a libertaria-nizmushoz (Robert Nozick, Murray Rothbard stb.) való kapcsolatáról, mint ahogy a neolibera-lizmus átfogó, globális racionalitássá válásának folyamatáról, vagyis a gyakorlatba való átülte-téséről, a politikában (Ludwig Erhard és a német gazdasági csoda, az európai uniós építkezés, thatcherizmus, reaganizmus, blairizmus) és a társadalomtudományokban (Milton Friedman, Bob Aubrey, Peter Drucker, New Public Management, Public Choice stb.) is.

Másodsor, összességében véve pozitívan értékelendő a szerzők szemlélete is. Azt ugyan nem értjük, hogy miért éppen a „létező” európai baloldalon vélik felfedezni a ne-oliberalis kormányzással szemben egy hosszú távon kialakítható alternatív kormányzási típus (gouvernementalité) csíráját és lehetséges alanyát. Különös tekintettel arra, hogy helyesen ismerik fel: az elmúlt évtizedekben a „létező” európai baloldali székértábor – a blairista, harmadik utas baloldal valamennyi európai formájában – a neoliberalizmus, és azon belül is az individualistább hayeki, ausztró-amerikai neoliberalizmus rabjává vált.

Ennél azonban lényegesebb és fontosabb az az üzenet, amelyet a könyv záró sorai tartal-maznak, és amelyekkel csak egyetérteni tudunk: „Rajtunk múlik, hogy a lehetséges egy új értelme előtt megnyíljon az út. Az emberek kormányzásának nem a teljesítmény maxi-malizálása, a korlátlan termelés és a mindenre kiterjedő ellenőrzés lehet az egyetlen lehet-séges célja. Lehetséges életünk olyan irányítása is, amely nemcsak az életüket kizárólag a gazdasági vállalkozás mintájára elképzelt „szereplők” közötti versenykapcsolatok, hanem másfajta viszonyok felé vezet. A tudás, egymás megsegítése, az együttműködő munka „kö-zösségi” szokásai kirajzolhatják a világ egy másik rezonjának a vonásait. Erre az alternatív rezonra nem találunk jobb szót: közösségcentrikus gondolkodás.”

És itt visszaköszön a Hayek által értelmetlennek nevezett „szociális” szó igazi értelme.

\*

Alábbiakban egy részletet közlünk P. Dardot – Ch. Laval: La Nouvelle Raison du Monde. La Découverte, 2009. (457–464.) című művének befejező részéből<sup>4</sup>:

### A liberális demokrácia kimerülése

Melyek a neoliberális gondolkodást jellemző leglényegesebb vonások? Négy ilyet ne-vezhetünk meg:

*Először:* ellentétben azzal, amit a klasszikus közgazdászok mondtak, a piac nem ter-mészet által adott, hanem konstruált valóság, amely, mint ilyen, igényli az állam aktív beavatkozását és egy speciális jogrendszer létrehozását. Ebben az értelemben a neolibera-lis diskurzus nem közvetlenül a piaci rend ontológiája. Mert egyáltalán nem a „dolgok természetes rendjében” keresi legitimitásának alapját, hanem tudatosan és nyíltan vállalja „konstruktivista projekt” jellegét.

*Másodsor,* a piaci rend lényege nem a piaci cserében van, hanem a különböző terme-lési egységek vagy „vállalkozások” közötti egyenlőtlen viszonyhoz vezető versenyben. Piacot konstruálni következőképpen annyit jelent: a gazdasági tevékenység normájaként általános érvényre juttatni a versenyt. Ebből a szempontból mindenképpen el kell ismerni,

hogyan az ordoliberalisok legfontosabb leckéje az volt: az államra háruló – a hagyományos „éjjeliőri” szerepen messze túli – feladat, hogy a versenyt „konstituáló” alapról kiindulva megteremtse a „rend keretét”, felügyelet alatt tartsa az „általános keretet”, és örökjön azon, hogy valamennyi gazdasági szereplő tiszteletben tartsa azt.

*Harmadszor*, ami még inkább új, mind a korai liberalizmushoz, mind az 1890–1920-as évek reformer liberalizmusához képest: az állam nem egyszerűen éber őre ennek a keretnek, hanem ő maga is alá van rendelve, saját tevékenységében, a verseny normájának. A „magánjogi társadalom” eme eszménye szerint semmi nem magyarázza, hogy az állam kivételt élvezzen azok alól a jogi előírások alól, amelynek betartatása az ő feladata. Éppen ellenkezőleg, önmaga kivétele alóluk csak lejártná e szabályok hajthatatlan őreinek szerepében. A magánjognak ebből az abszolút elsőbbségből minden közjogi kategória fokozatos kiüresedése következik, nem e kategóriák formális hatályon kívül helyezése, hanem operatív érvényük megszűnése értelmében. Az állam immár csak egy vállalkozásnak köteles magát tekinteni a többi között, mind belső működésében, mind más államokhoz való viszonyában. Miközben feladata a piac építése, ugyanakkor önmagát is a piac normái szerint kell építenie.

*Negyedszer*, a verseny mint norma általánossá válásának követelménye messze túllép az állam határain, eléri közvetlenül az egyes embert is, annak önmagával fenntartott kapcsolataiban. Az állami tevékenység szintjén kötelezővé váló „vállalkozói szemléletű kormányzás” ugyanis mintegy meghosszabbítást nyer abban, ahogy a „vállalkozó ember” önmagát kormányozza, pontosabban a vállalkozó állam, akár csak a vállalati „governance” magánszereplői, köteles közvetve rávezetni az egyéneket arra, hogy a vállalkozói mintát követve éljenek. A neoliberalizmusra jellemző kormányzási forma tehát átfedésben van „azokkal a kormányzási technikákkal, melyek túllépnek a szoros értelemben vett állami tevékenységen, és összehangolják az egyes emberek viselkedési formáit”. A vállalkozás előrelép a szubjektívációs minták sorában: minden ember egy-egy irányításra váró vállalkozás és gyümölcsöt termő tőke.

*(Az a-demokratikus racionalitás)* A piac építésétől az építés normájaként értelmezett versenyig, majd a versenytől, mint a gazdasági szereplők tevékenységének normájától az állam és cselekvése építésének normájaként értelmezett versenyig, és végül a vállalkozó állam normájaként értelmezett versenytől a vállalkozó ember magatartásának normájaként értelmezett versenyig: ezek azok a szakaszok, amelyekben keresztül a piaci racionalitás kiterjeszkedik az emberi létezés valamennyi szférájára, ezek azok a szakaszok, amelyekben keresztül a neoliberális gondolkodásmódból az új globálrezon létrejön.

De ne tévedjünk, egyáltalán nem arról van itt szó, hogy visszatérünk az „életvilág gyarmatosításának” habermasi gondolatához, már csak azért sem, mert olyan „életvilág” (*Lebenswelt*), amely előzőleg nem lett volna diskurzus tárgya, vagy nem került volna valamilyen hatalom befolyása alá, soha nem létezett. Csak rámutatunk arra, hogy ez a terjeszkedés, a magánszféra és a közszféra közötti választóvonal eltüntetésével, mennyire lebontja, egészen az alapokig, magát a liberális demokráciát. Hiszen, a liberális demokrácia valamikor redukálhatatlannak tartotta a politikát és a morált a gazdaságra, amire konkrét bizonyíték Adam Smith és Adam Ferguson életműve. Feltételezte azonkívül a törvényt, mint törvényhozó aktus egyfajta primátusát, és ilyenként a végrehajtó hatalom törvényhozó hatalom alá rendelésének egy bizonyos formáját. Úgyszintén együtt járt vele, ha nem is a közjog magánjog feletti felsőbbrendűsége, de legalább a két szféra közötti határvonal szükségességének határozott meggyőződése. A liberális demokrácia egyet jelentett a polgár „közös jóhoz” vagy „közjóhoz” való egy bizonyos kapcsolatával. És ezzel együtt feltételezte az állampolgár közügyekben való közvetlen részvételét, különösen azokban a pillanatokban, amikor maga a politikai közösség létezése volt a tét.

A neoliberais gondolkodás, miközben ideológiai téren tökéletesen alkalmazkodik eme distinkciók létehez, soha nem látott mértékben számolja fel normatív jellegüket. A közjog felolvasztása a magánjogban, a közcselekvés jövedelmezőségi és termelékenységi kritériumokhoz igazítása, a törvény mint törvényhozói aktus szimbolikus leértékelése, a végrehajtó hatalom megerősítése, a végrehajtási folyamatok felértékelése, a rendőri hatalom igazságszolgáltatási ellenőrzés alóli mentesülésének tendenciája, a konkurens „politikai ajánlatok” között választó „fogyasztó állampolgár” térnyerése – megannyi, gyakorlatban tapasztalt tendencia, melyek kielégítően bizonyítják a liberális demokrácia mint politikai norma kimerülését.

A kimerülés egyik legjellemzőbb tünete a „jó governance” témájának fontossága a menedzseri diskurzusban. Minden igazgatással kapcsolatos reflexió szakmai kérdéssé válik, a – közcselekvés kontextusát és a lehetséges választások pluralitását egyszerre figyelembe venni képes – politikai és szociális megfontolások rovására. Mindez mélyen befolyásolja a közjavak értelmezését éppúgy, mint elosztásuk alapjait. A közjavakhoz való hozzáférés egyenlőségét és a kedvezmények alanyi jogúságát a szolgáltatásokhoz való hozzáférés személyhez kötése és rászorultság alapúvá tétele, valamint a közszolgáltatások konzumerista felfogása egyaránt kérdésessé teszik. Ebben az értelemben a menedzsment-szemlélet kategóriái egyre inkább kiszorítják az eddig az állampolgári lét alapjaihoz tartozó közös, szimbolikus alapelveket. A közbeszédben immár másról sem lehet beszélni, mint a – senki nem tudja, mit értsünk alatta, és senki nem érti, mihez akarunk elérni általa – „reformról”.

Nemcsak a vezetési forma és technikai eszközei változtak meg, hanem a kormányzók és a kormányzottak közötti kapcsolat rendje is felborult. Az állampolgárság – a nyugati országokban a 18. század óta érvényben lévő – fogalma megkérdőjeleződött, egészen az alapokig. Jól érzékelhető ez például a – történeti úton, a politikai demokrácia logikus folyamánként létrejött – állampolgári jogok mindennapokban való kétségbe vonása esetében, kezdve a szociális biztonsághoz való joggal. „Nincs jog kötelesség nélkül”, mondják, hogy rákényszerítsék a munkanélkülieket végzettségüknek nem megfelelő munka elvégzésére, hogy fizetössé tegyék az egészségügyet, hogy tandíjat fizetessenek az egyetemistával, cserébe egy olyan szolgáltatásért, aminek hasznát állítólag ő egyedül fogja élvezni, hogy a családi pótlékot a szülői nevelés kívánatosnak tartott formáihoz kössék. Bizonyos javakhoz és szolgáltatáshoz való hozzáférést immár nem alanyi jognak, hanem olyan piaci típusú szolgáltatásnak tekintenek, amiért cserébe a felhasználónak valamilyen konkrét, elvárt cselekvéssel vagy közvetlenül, pénzben kell fizetnie. A közvetlen közösségi felelősséggel rendelkező „citoyen” alakja eltűnik lassan a szinterről, és átadja a helyét a vállalkozó típusú embernek. Nem egyszerűen a neoliberais retorika „vevő-királya” ez, hanem az az ember, akinek a társadalom nem tartozik semmivel, akinek „nincs ingyenebéd”, és „akinek többet kell dolgoznia, hogy többet keressen”, hogy idézzünk néhányat az új kormányzási modell közhelyei közül. A közcselekvés többé nem a jogokkal rendelkező emberből indul ki, hanem a vállalkozó típusú emberből, aki más, hasonlóan „vállalkozó” szereplőkkel a legkülönbözőbb magánszerződéses kapcsolatokba lép. Az általános és titkos választójoggal legitimált közjogi szabályokat és politikai döntési folyamatokat így egyre inkább felváltják a „problémák megoldása” érdekében esetenként, alkalmi jelleggel kialakított tranzakciók. A közcselekvésnek ez a menedzseri szemléletű reformja távolról sem „semleges”: azzal, hogy növeli a társadalmi egyenlőtlenséget a szolgáltatások elosztásában és a foglalkoztatási, egészségügyi és oktatási forrásokhoz való hozzáférésben, egyúttal felgyorsítja az – egyre növekvő számú „másodrangú” és „semmilyen joggal nem rendelkező” állampolgárt termelő – társadalmi kirekesztési folyamatokat.

Félreértés lenne ugyanakkor a neoliberális racionalításban pusztán a demokratizálódás – a 18. század „civil állampolgárságát” és a 19. század „politikai állampolgárságát” a 20. században szociális állampolgársággal kiegészítő – „harmadik szakaszának” megkérdőjelezését látni. A *jóléti állam (welfarism)* nem a lakosság tisztán „biopolitikai” vezetési formája volt, és nemcsak azzal a hatással járt, hogy kialakult a tömegfogyasztás a háború utáni fordí típusú munkaszervezésben, hanem célja is volt neki – ahogy Robert Castel helyesen hangsúlyozta –, nevezetesen – az állampolgári lét konkrét feltételeinek megteremtése fejében – a munkavállalók integrálása a politika világába. A *citoyen* szociális jogainak fokozatos eróziója tehát nemcsak az úgynevezett „szociális” állampolgárságot érinti, hanem megnyitja az utat az állampolgári lét *mint olyan* alapjainak a teljes megkérdőjelezése előtt, amennyiben a történelemben ezek az alapok egymástól függték. És ezzel a nyugati társadalmak történelmének egy új szakasza kezdődött el.

Ebből a szempontból meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy a gyakorlatban milyen szorosan kapcsolódik a szociális jogok kétségbe vonásához a liberális demokráciák, nemcsak politikai, hanem kulturális és erkölcsi alapjainak megkérdőjelezése is. A cinizmus, a hazugság, egymás megvetése, a nyárspolgárság, a nyelv és a közösségi élet szabályainak fellazulása, a tudatlanság, a rongyrazás és a domináns pozícióval való brutális visszaélés egyre inkább polgárjogot nyer a kormányzásban, pusztán a „hatékonyság” ürügyén. Ahol a teljesítmény a politika egyetlen kritériuma, mit számít ott a lelkiismeret, a gondolkodás és a szólás szabadsága, mit számít ott a törvényes formák és demokratikus eljárások tisztelete? A globálrezon a saját, a liberális demokrácia morális és jogi alapelveivel immár a legcsekélyebb kapcsolatban sem álló értékelési kritériumait részesíti előnyben. A szorosan vett menedzseri szemléletű racionalitás számára a törvények és a normák csak pusztá eszközök, melyek teljesen relatív értéke csupán a célok elérésétől függ. Ebben az értelemben nem egyszerűen a demokráciából való átmeneti „kiábrándultsággal” van dolgunk, hanem egy sokkal radikálisabb változással, amelynek mértékét a szimbólumok politikából való eltűnése tükrözi a legjobban.

Ez az, amiben W. Brownnak tökéletesen igaza van, amikor a *de*-demokratizálódás – nyelvi újításnak számító – kifejezését használja: a liberális demokrácia alapjait jelentő kategóriák gyakorlati kiüresedése, ahogy az konkrétan a rendkívüli állapot normálissá válásában, amit egyébként Giorgio Agamben olyan jól elemzett, tetten érhető, nem jelent egyet, és nem is előszobája egy új politikai rendszer győzelmének. Sokkal inkább az új normatív logika határozott hajlamát fejezi ki arra, hogy egybemossa a különböző politikai rendszereket, olyannyira, hogy gyakorlatilag *egyenlőségjelet* lehessen tenni közéjük, ami összességében véve a klasszikus hagyománytól örökölt „politikarendszer”-fogalmunk értelmét is megkérdőjelezi.

Ugyanakkor látni kell, hogy ez a differenciálatlanság messze nem „véletlen baleset”, hanem az elejétől fogva mintegy be van kódolva a neoliberalizmus szellemi és politikai projektjébe. A hidegháború „demokrácia *versus* totalitarizmus” ellentéte, amit Raymond Aron írt le a maga legkiérleltebb formájában, háttérbe szorított egy másik, ugyanolyan fontos ellentétet a demokrácia két formája között. Hayek szerint ugyanis az egyetlen igazi ellentét a liberalizmus és a totalitarizmus ellentéte, és nem a demokrácia és a totalitarizmus közötti ellentét. Ahhoz, hogy igazolja ezt az új ellentétet, először redukálnia kellett a demokráciát a vezetők kiválasztásának folyamatára, ezt a folyamatot szerinte leelőször is gyakorlati eredménye, és nem az állítólag alapjául szolgáló értékek alapján kell megítélni. Addig, amíg a demokrácia nem jelent többet, mint a vezetők kiválasztásának módját (a választással), a liberalizmus lényegét a hatalom (lett legyen az a többség) korlátozásának követelménye jelenti. Következésképpen, még ha a vezetőket a többség is választja, elég az, hogy az eme

többség által gyakorolt hatalom korlátlan legyen, és máris „totalitárius demokráciával” van dolgunk. És megfordítva, a liberalizmus is lehet demokratikus vagy akár tekintélyelvű, a vezetők kijelölésének formájától függően. Mindentől függetlenül a liberalizmus, akár demokratikus, akár tekintélyelvű, mindig kívánatosabb a „többség zsarnokságánál”.

Tulajdonképpen a demokrácia és a népfelség azonosságának kérdéséről van itt szó. Hayek szerint a „konstruktivizmusra” jellemző módon keveredik egymással a képviselők kiválasztásának *eredete* és a hatalomgyakorlás legitim *terepe*: a *népfelség elve* a valóságban mindenképpen a kormányzat közösség dolgaiba – a választáson többséget szerettek javára – való korlátlan beavatkozási jogának elismeréséhez vezet. Tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a szabadság nép általi – a politikai szabadságfogalom szempontjából annyira lényeges – közvetlen gyakorlása az ő szemében gyanús. Azt mondani a népről, hogy szabad, végső soron nem jelent mást, mint „átemelni az egyéni szabadság fogalmát külön entitásként felfogott embercsoportokra”. Holott, ahogy F. Hayek ismételten hangsúlyozza, „az ilyen értelemben szabadként értelmezett nép nem feltétlenül azonos a szabad emberek népével”: valamely egyént elnyomhatnak egy demokratikus rendszerben, mint ahogy lehet szabad is egy diktatórikus rendszerben. A legfőbb érték tehát igenis az egyéni szabadság, vagyis az, hogy az egyes embernek megmaradjon az a lehetősége, hogy önmagának létrehozzon egy védett területet („a tulajdonát”), nem pedig a politikai szabadság, azaz az emberek közvetlen részvétele vezetőik kiválasztásában. Ami a lényeges itt, az az, hogy a demokráciának ez a leszűkítése a kormányzást gyakorlók kijelölésének technikai formájára lehetővé teszi, hogy eltöröljék a demokráciát mint politikai rendszert más rendszerektől elválasztó határvonalat, és ebben az értelemben megnyitja az utat a politikai rendszerek osztályozásában általánosan elfogadott differenciáló kritériumok relativizálása előtt. Ha azt állítjuk, ezzel ellentétesen, hogy a demokrácia alapja a népszuverenitás, akkor világossá válik, hogy a neoliberalizmus mint elmélet, nem véletlenszerűen, hanem lényegéből fakadóan *antidemokratikus*. És konkrétan ez az, ami menthetetlenül szembeállítja – mint tudjuk – Hayeket a radikális demokráciát előnyben részesítő Bentham liberalizmusával.

## JEGYZETEK

- |  |   |
|--|---|
| <p>1 Harvey, David: A Brief History of Neoliberalism. Oxford University Press, 2005.</p> <p>2 The Politics of Free Markets: The Rise of Neoliberal Economic Policies in Britain, France, Germany and the United States. University of Chicago Press, 2006.</p> | <p>3 Brown, Wendy. „Neoliberalism and the End of Liberal Democracy” in Edgework: critical essays on knowledge and politics Princeton University Press, 2005.</p> <p>4 Pierre Dardot – Christian Laval: A globálrezon. Esszé a neoliberális társadalomról.</p> |
|--|---|

## Az energiacélú biomassza hasznosítás foglalkoztatási piacáról interdiszciplináris megközelítésben

(Összefoglaló megállapítások, következtetések, javaslatok) A megújuló energiahordozók közül Magyarországon a biomassza nyújtja az egyik legígéretesebb lehetőséget a fosszilis energiaforrások részleges kiváltására. Jelen tanulmányban az elméleti gazdaságtan, a statisztika és a társadalomtudományok eszköztárával elemezzük a biomassza munkaerőpiacát.

A munkaerő-piaci kereslet nem minden esetben egyezik meg a kínálattal. A szűkülő lehetőségek következtében a biomassza népességmegtartó képessége sem érvényesül minden esetben. A magyar piacon szakemberhiány van, így a kvalifikált alkalmazottak naponta ingáznak otthonuk és munkahelyük között. Ennek oka elsősorban az, hogy az oktatási rendszer nem képes kellő arányban kinevelni magasan képzett öko-energetikai ismeretekkel rendelkező szakembereket.

A lokális munkaerőt igénylő szántóföldi munka a képzetlen munkaerő számára jelenthet egyfajta kitorési lehetőséget.

A munkaerő-piaci diszkrimináció – amely a kék-, valamint a fehérgalléros alkalmazottakat egyaránt érinti – és az oktatási rendszer hiányosságai egyértelműen a paradigmaváltás szükségességét irányozzák elő. A 2011–2012-es reformok ez idáig nem hoztak számottevő változást az öko-energetika számára, így kiemelkedően fontos lenne a megújuló energiaforrások hasznosításával foglalkozó szakok arányának növelése.

Amennyiben az intézmények átszervezésén kívül nem történik lényegi, gondolkodásmódbeli változás, feltehetően a biomassza-alapú energiatermelés sem fogja elérni a kívánt szintet. A biomassza-piac nem érvényesülhet egy szárnyaló mezőgazdasági ágazat nélkül.

A jövő vonatkozásában nem várható jelentősebb változás. Feltehetően 1-2 ezer fővel fog változni a mezőgazdaságban dolgozók száma, amely többek között előirányozza, hogy az elkövetkezendő években a biomassza felhasználása stagnálni fog.

(Bevezetés) Számos megoldásra váró problémával kell szembenéznie az emberiségnek, amelyek önállóan is kiemelt jelentőséggel bírnak. Jelen tanulmányban két kérdéskörrel kívánunk foglalkozni, nevezetesen az évtizedek óta egyre mélyülő energiaválság témakörével, valamint a gazdasági válság okozta munkanélküliségi ráta aggasztó színvonalú emelkedésével.

Hazánk energiafüggősége közismert. Napjainkban mintegy kétharmad arányban behozatalból fedezzük energiafelhasználásunkat. Az ország energiaszerkezetében a fosszilis energiahordozók vannak túlsúlyban. A megújuló erőforrások csupán 7,3%-os részarányt tesznek ki a teljes energiafelhasználáson belül. Hazánk – az Európai Unióval összehangban – mérsékelni szeretné az energiafogyasztás növekedését (Talamon, 2011), valamint nagyobb arányban kíván megújuló energiaforrásokra támaszkodni (amely az ország energiaszerkezetén belüli 13%-os megújuló részarány elérését jelenti 2020-ra vonatkozóan).

Két kitorési útvonallal áll rendelkezésre; egyrészt az energiafogyasztás racionalizálása, amely egy nagyobb hatékonyságot, ezáltal alacsonyabb energiaigényű életmódot jelent, másrészt a megújuló energiaforrásokra való fókuszálás. Hazánk megújuló energia termelése túlnyomó részt biomasszából biztosított, így mindenképp fontos szerephez juthat hazánk gazdasági felemelkedésében.

*Magyarország* munkaerő-piaci statisztikái negatív tendenciát vettek fel a gazdasági válság kitörése óta. Minden olyan lehetőséget ki kell használni, amely bővítheti a munkaerő-állományt, valamint a foglalkoztatási rátát. A biomassza – az *aggregált* munkahelyek számának emelkedése mellett – a képzetlen munkaerő számára is munkahelyet ígér. Jellemzően fogva helyi munkaerőt igényel, így egyértelműen jónak mondható annak vidékmegtartó-képessége.

Számos kedvező előrejelzés született a megújuló szektorban dolgozók számának alakulására vonatkozóan, ellenben a jelenlegi környezeti feltételeket figyelembe véve, paradigmaváltás nélkül jelentősebb változás nem fog megvalósulni az elkövetkezendő 3-5 év folyamán. A felvetés bizonyítása, avagy cáfolása során figyelembe kell venni a választott téma *komplexitását*, így szükségesnek láttam az *interdiszciplináris* gondolkodásmód alkalmazását. Ennek keretein belül gazdasági és társadalmi szempontból is megvizsgáljuk a munkaerőpiac sajátosságait. Hazánk vállalta, hogy az energiafelhasználás 13%-át megújuló energiahordozók hasznosításából fedezi, így kiemelt jelentőséggel bírnak a jövőre vonatkozó becslések. A várható tendenciákat egy statisztikai számításokon alapuló modell segítségével *prognosztizáljuk*.

A tanulmány során *kvantitatív* és *kvalitatív* kutatási eredményeket is leírunk, tekintettel a foglalkoztatás kérdéskörének minél többirányú elemzésére.

(*Gazdasági elemzés*) A kutatás témaköre mindenképp megkívánja a gazdasági elemzést, ugyanis az elméleti gazdaságtan alaptézisei szerint a munkaerőt, mint termelési tényezőt, a vállalatok rövidtávon is képesek változtatni.

A foglalkoztatás bővítésének egyik feltétele egy olyan gazdasági környezet megvalósítása, amely lehetővé teszi az új vállalkozások létrejöttét. A *GKI Energiakutató Kft.* szerint a magyar energiaszektor kedvező esetben is csupán stagnálni fog a 2012–2013-as időszakban. Feltételezhető továbbá, hogy az elkövetkezendő évek csökkenő megújuló energia alapú villamosenergia-termelést hoznak, valamint a tervezett beruházások elhalasztását. (*GKI, 2012*)

A makrogazdasági környezet mellett ugyanakkor a munkaerőpiac mikroökonómiai szemléletű vizsgálata is indokolt. A piac elemei a következők: kereslet, kínálat és ár. Ennek tükrében elemzésünk részét képezi a munkaerő-keresletet, a -kínálatot és a munkabért befolyásoló tényezők ismertetése.

(*A munkaerő-kereslet*) Az *inputpiacon* a vállalatok képviselik a keresletet. Az egyes megújuló energiaforrások előállítására különböző munkaigénnyel rendelkezik, amelyből a vállalatok *heterogenitása* következik a foglalkoztatottak számának tükrében. A *PricewaterhouseCoopers* által készített kimutatás közel 30 megújuló energiával foglalkozó cég adatait ismerteti. A tanulmány alátámasztja a vállalatok méretének sokféleségét, hiszen a legnagyobb cég 110 főt, míg a legkisebb csupán egyetlen alkalmazottat foglalkoztat. A köztes intervallumban számos termelő/szolgáltató vállalat helyezkedik el, amelyek rendkívül *heterogének* az alkalmazottak száma alapján. (*PricewaterhouseCoopers, 2010*)

A *Magyar Energia Hivatal* képviseletében a legnagyobb foglalkoztatottsági potenciál a bioüzemanyagok előállításában rejlik. (*Tóth, 2011*) Amennyiben a biomassza típusait *aggregálva* vizsgálom, azok előnye még jelentősebb más megújuló energiahasznosítási *projektjeihez* viszonyítva. A magasabb kereslet a vállalatok intenzívebb munkaerő-piaci megjelenésében mutatkozik meg a vevőkhöz képest.

A biomassza termékpálya mentén a legtöbb munkahely a melléktermékek összegyűjtése esetében *realizálható*; amely számszerűsítve 15-20 képzetlen munkást jelent hektáronként. Ezen munkásoknak nincs lehetőségük álláshoz jutni az energiaültetvényeken, hiszen a termeléshez szükséges gépek használata szakképzést igényel. 200 hektárra vetítve 3 szakképzett és 2 is-



kolázatlan alkalmazottat lehet foglalkoztatni. Az „erőmű-érett” biomassza elszállítása további munkahelyeket igényel, amennyiben nem az ültetvény tulajdonosa, vagy az erőmű alkalmazottja szállítja el. A képzetlenek számára nem csak a szántóföldi, hanem az erdőgazdálkodással kapcsolatos munkák is kiutat jelenthetnek a munkanélküliség csapdájából. (Tóth, 2009)

Egy biomassza-erőműben a legtöbb feladatkörben tapasztalt embereket alkalmaznak. Minél magasabb pozíciót tölt be egy munkavállaló, annál fontosabbá válik az erőműben szerzett tapasztalat. Példának okáért a szakoyi erőmű vezetősége átlagosan mintegy 20 éves tapasztalattal rendelkezik.

A biomassza előnyeit taglaló tanulmányok szerzői egyetértettek abban, hogy a zöldenergia kiváló népességmegtartó-képességgel rendelkezik. Ezen állítást csak részben támasztja alá a szakoyi erőmű példája. A 2011-es év folyamán az alkalmazottak bizonyos hányada ugyanis 80-100 km-ről járt be az üzembe. Tekintettel arra, hogy nagyon kevés a szakember, nem feltétlen ott élnek, ahol az adott üzem létesül. A fenti állítás úgy módosul a gyakorlatban, hogy csak a képzetlen munkások esetében érvényesül a *lokális* munkaerő-felhasználás. (Legoza, 2011)

(*Munkaerő-kínálat*) Az elméleti gazdaságtan feltevése szerint a munkapiaci kínálatot a háztartások képviselik. A munkavállalók a társadalom különböző rétegeiből kerülnek ki, így eltérő demográfiai és szociális háttérrel rendelkeznek. Tekintettel arra, hogy az energiaszektor potenciális munkavállalóinak elkülönítése igen nehézkes, a munkaerő-kínálat meghatározása során globálisan vizsgáljuk a munkaképes korú lakosságot.

2006-ban az álláskeresőök nagy részét a szakképzettség hiánya jellemezte, így nem volt esélyük sem erőművi, sem szántóföldi gépi munkakör elnyerésére. Az ezredforduló után az egyes régiók és megyék képzettségre vonatkozó mutatói eltérőnek mutatkoztak. A legtöbb képzetlen álláskereső az ország keleti megyéiben (*Hajdú-Bihar; Borsod-Abaúj-Zemplén vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye*) keresett állást. (*Foglalkoztatási Hivatal, 2006*)

A következő táblázat a 2011 nyarán megmutatózó, iskolai végzettség szerinti munkaerő-kínálatot szemlélteti.

### 1. táblázat

A magyarországi munkaerő-kínálat 2011 nyarán *Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, 2011*

Megye	8 általános és alacsonyabb	Szakk munkásképző és szakiskola	Középiskola	Főiskola és egyetem	Összesen
Budapest	13223	10348	17924	7023	48518
Baranya	11701	8553	6120	1384	27758
Bács-Kiskun	12281	10957	7516	1483	32237
Békés	9869	8909	6752	1082	26612
Borsod-Abaúj-Zemplén	30437	19237	13686	2246	65606
Csongrád	6676	6293	6259	1637	20865
Fejér	8223	6980	5437	1178	21818
Győr-Moson-Sopron	3043	3507	3209	1060	10819
Hajdú-Bihar	18712	13126	10250	2173	44261
Heves	8733	5867	4654	1002	20256
Jász-Nagykun-Szolnok	13357	8694	6476	1063	29590

Komárom-Esztergom	4836	4589	3250	688	13363
Nógrád	8714	5333	4417	556	19020
Pest	13697	12536	11168	2671	40072
Somogy	10509	7391	4921	885	23706
Szabolcs-Szatmár-Bereg	27740	15482	12338	2098	57658
Tolna	5698	4208	2912	616	13434
Vas	2700	2491	2235	630	8056
Veszprém	5410	5480	3587	864	15341
Zala	5456	4652	3377	843	14328
<b>Összesen</b>	<b>221015</b>	<b>164633</b>	<b>136488</b>	<b>31182</b>	<b>553318</b>

2006-ról 2011-re – a válság hatására – mintegy 40%-kal növekedett az álláskeresők száma az országban. Szembetűnő, hogy a fővárosban közel 130%-kal emelkedett a munkanélküliség. 2011-ben is többségében a képzetlen munkaerő nem tudott munkába állni, ezenkívül a diplomás munkanélküliek aránya is megugrott. (*Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, 2011*)

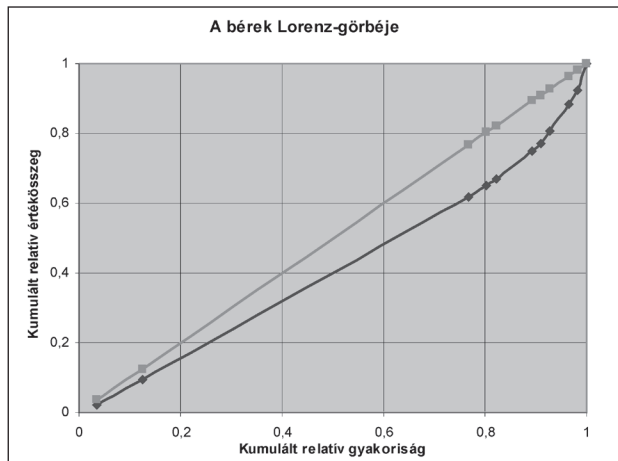
(*Ár (bér)*) A munkabér mind a munkaerő-kereslet, mind a -kínálat *volumenét* meghatározza. A válság eredményeképpen a lakosság jóléte számottevően csökkent, amelynek munkaerő-piaci oka is van. 2009-ben az egyes vállalatok válság elleni védekezése alkalmazottaik elbocsátásában nyilvánult meg, ezáltal növelve a munkanélküliek számát. A „talpon maradt” vállalatok jelentős mértékben csökkentették foglalkoztatottaik bérét. Napjainkban az átlagbér 200 ezer forint körül mozog a nemzetgazdaságban, amely egyenlőtlenül oszlik meg az alkalmazottak között. 4,4% azok aránya, akiknek bére kevesebb, mint 71500 Ft, valamint hozzávetőlegesen 5% azok részaránya, akik havonta legalább 500 ezer forintot keresnek. (*Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, 2011*)

A szakolyi biomassza-erőmű 2011-es bérpolitikája alapján a jövedelmek eloszlása széles intervallumon realizálódott, csakúgy, mint a nemzetgazdaság egészére vetítve. Nevezetesen az üzemvezető hétszer annyit keresett 2011-ben, mint a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező alkalmazottak.

A 45°-os egyenes az egyenletes elosztást mutatja. Ezzel szemben a szakolyi erőműben megvalósult állapotot a sötétebb görbe prezentálja. A terület nagysága közepesnél gyengébb erősségű koncentrációt mutat a bérek eloszlása tekintetében (becsült terület: 0,09). A bérek eloszlására vonatkozó asszimetria mutató értéke ( $F=0,98$ ) erős, jobboldali asszimetriát mutat, amely döntően az átlagnál alacsonyabb bérek előfordulását mutatja. A vezetők munkabére messzemenően meghaladja a beosztottnak kifizetett béreket.

Mivel az erőművek többségében kvalifikált, tapasztalattal rendelkező dolgozókat alkalmaznak, a kékgalléros munkások foglalkoztatási helyzete nem megoldott.

Amennyiben a képzetlen munkaerő nem jár sikerrel az álláskeresés során, jelentős segélyeket kap az államtól. Ezáltal egyfajta *rezervációs* bér alakul ki számukra, amely mellett hajlandóak megjelenni a munkaerőpiacon. A képzetlen, valamint az alacsonyan *kvalifikált* lakosok csak akkor hajlandóak megjelenni a helyi munkaerőpiacon, ha a vállalatok megfelelő ösztönzési politikát folytatnak. A legcélravezetőbb motiváló erő a versenyképes fizetés, amelynek összege meghaladja a segélyek összegét, valamint a képzetlen munkaerő által meghatározott rezervációs



1.ábra. A szakolyi biomassza-erőmű 2011. évi bérkoncentrációját mutató Lorenz-görbe

Forrás: Saját szerkesztés Legoza, 2011 alapján

árat is. Amennyiben megvalósulna a kékgalléros munkások magasabb szintű bérezése, úgy feltehetően megugrana a munkába állás hajlandósága.

(Társadalmi elemzés) A munkaerő-piaci siker nemcsak gazdasági, hanem társadalmi vetületekkel is rendelkezik. Számos pozíció megpályázásához elengedhetetlen tényező a képzettség. Másrészt gyakorta előfordul az egyes munkavállalók pozitív vagy negatív megkülönböztetése az interjúk során.

A társadalmi elemzésben a munkaerő-piaci *diszkriminációval*, valamint az oktatás kiemelt szerepével kívánunk foglalkozni.

(Munkaerő-piaci diszkrimináció) A munkaerő-kínálat különböző csoportjai eltérő esélyekkel indulnak egy adott állás megpályázásánál. Egy szakképzett munkaerő nagyobb eséllyel indul az adott pozíció elnyerésében, ugyanakkor mind a kék-, mind a fehérgalléros munkakörök esetén jelentkezhet a negatív megkülönböztetés.

A munkaerőpiac teret adott egy társadalmi problémának, nevezetesen a *diszkriminációnak*, amely az egyes embercsoportok hátrányos megkülönböztetését jelenti. (Andorka, 2006) Az előítéletességnek számos formája ismert. Bizonyos esetekben azért nem alkalmazzák az adott munkást, mert tagja valamely rétegnek, tekintet nélkül arra, hogy alkalmas lenne a megpályázott pozíció betöltésére. A második megkülönböztetési forma a *szegregáción* alapuló munkaerő-felvétel, ahol a megkülönböztetett helyzetű csoportok csupán a saját kategóriájukba tartozó egyénekkel kerülnek kapcsolatba. Ehhez a típushoz kapcsolható az üvegfal, valamint az üvegplafon fogalma. A harmadik *diszkriminációs* forma a *bérdiszkrimináció*. Ez esetben az egyik ugyanazért a munkáért alacsonyabb fizetést kap, mint a másik alkalmazott. (Ehrenberg–Smith, 2003)

A *diszkriminált* rétegek közül a legnagyobb létszámú csoportot a nők képviselik. A nők átlagosan hosszabb ideig tanulnak, így egyre inkább kitolódik munkába állásuk időpontja. A hosszabb tanulás, valamint az alacsonyabb nyugdíjkorhatár együttesen eredményezik azt, hogy a munkaerőpiacon eltöltött aktív éveik száma elmarad a férfiakétól. (Lukács Gergely, 2009) A nők

hátrányos helyzete arra is visszavezethető, hogy az idősebb korosztályokban sokkal képzetlenebbek, mint a férfiak. (*Ehrenberg–Smith, 2003*) Számátalan megkülönböztetés éri őket mind *szegregációs*, mind *bérdiszkriminációs* esetben. Egy tanulmány szerint a felsővezetők körében igen elenyésző a nők aránya, hiszen minél magasabb *státusszal* jár az adott pozíció, annál kisebb esély mutatkozik arra, hogy azt egy nő töltsé be (üvegplafon effektus). (*Bálint, 2009*) Nemzetközi összehasonításban hazánk viszont a világ elitjébe tartozik a nemek közötti megkülönböztetés elleni harcban. Egy amerikai kimutatásban összehasonlították az *OECD*-országokban érvényesülő egyes *wage-gap* értékeket. Míg az *OECD*-ben átlagosan 17,6% a bérkülönbség, addig hazánkban 15% alatti. Olyan országokat előzünk meg a rangsorban, mint a megújuló-nagyhatalomként aposztrofált *Németország*, vagy a kimagasló feminin életviteléről híres *Svédország*. (*Business Day, 2010*)

A következő hátrányos helyzetű csoport a megváltozott munkaképességgel vagy fogyatékkal élők köre. Nemzetközi szinten *Magyarország* lemaradása jelentősnek mondható, mivel hazánkban csupán 10% körül mozog a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatási aránya. A fogyatékkal élők jellemzően halmozottan hátrányos helyzettel néznek szembe, amely tovább rontja esélyeiket. (*Lukács Gergely, 2009*) 2011 nyarán mintegy félmillió álláskeresőt tartottak nyilván. Ezen álláskeresők 0,6%-a megváltozott munkaképességű (többségében alacsony képzettségűek, illetve idősebbek). A 31 ezer megváltozott munkaképességű közül 22 ezer fő legalább 45 éves. A fogyatékkal élő álláskeresők többsége *Borsod-Abaij-Zemplén* (3170 fő) és *Szabolcs-Szatmár-Bereg* megyében található (4664 fő). (*Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, 2011*) A megváltozott munkaképességűek munkaerő-piaci kilátásai reménytelennek tűnhetnek, mivel képzettségük mellett teherbírásuk is elmarad az átlagos szinttől. Az ország keleti részében élők elsősorban mezőgazdasági jellegű munkát kaphatnának. A *REKK* kimutatása szerint 2009-ben *Borsod-Abaij-Zemplén* és *Szabolcs-Szatmár-Bereg* megyében összesen 60 hektár nagyságú területen termesztettek energianövényeket. (*REKK, 2009*)

A leghévesebb vitát az etnikai hovatartozás alapján történő *diszkrimináció* kelti. A mezőgazdasági jellegű munkák esetében – amelyek kapcsolatban állnak az energiaszektortal – az alábbi *hierarchia* látszik kirajzolódni.

A munkaadók a zsidó, valamint a sváb származású, mezőgazdaságban elhelyezkedni kívánó munkaerőt alkalmazzák a legszívesebben. A piramis legelján a roma származású álláskeresők helyezkednek el. Napjainkban számos megkülönböztetési forma lépett érvénybe, de minden bizonnyal a legerősebbek a cigány lakossággal szembeni fenntartások. (*Juhász, 2011*)

*Ladányi* és *Szelényi* számos kutatást végzett a roma társadalom körében. Tanulmányaik egyik sarkalatos kérdése, ki tekinthető romának. Az első megközelítési mód szerint cigánynak azok számítanak, akik annak vallják magukat. A második meghatározás szerint mindenki roma, akit a környezetük annak tekint. Végezetül azok tartoznak e csoporthoz, akiknek anyanyelve a cigány. (*Ladányi–Szelényi, 2005*) Az ezredfordulót követő években ezen *etnikumhoz* tartozók jelentős hányada állástalan volt. Tekintélyes hányaduk az ország keleti felében élt, ami magyarzatot adhat az egykori szovjet határ közelében fekvő megyék kedvezőtlen munkaerő-piaci adataira. (*Lukács Gergely, 2009*) Amennyiben gépi, vagy állattenyésztéssel kapcsolatos feladatok ellátására jelentkeznek, nem szívesen alkalmazzák őket, hiszen ezek bizalmi munkák. Egyes munkákra csak csoportosan alkalmaznak romákat, mivel a munkaadók azt feltételezik, hogy a csoport (banda) tagjai egymást szabályozzák, így egy bizonyos csoportkultúra alakul ki körükben.

A szakolyi erőmű mindössze egy kisebbségi (orosz származású) munkást foglalkoztatott a tavalyi évben; roma származású munkást nem alkalmazott (a megfelelő képzettség hiánya okán). Ezzel szemben a fábeszállítók 30-40%-a cigány származású. Mivel a 2011-es év folyamán a

munkások más *etnikumhoz tartozó* munkásokkal is kapcsolatba kerültek, így nem volt köztük jellemző a *horizontális szegregáció*. (Juhász, 2011)

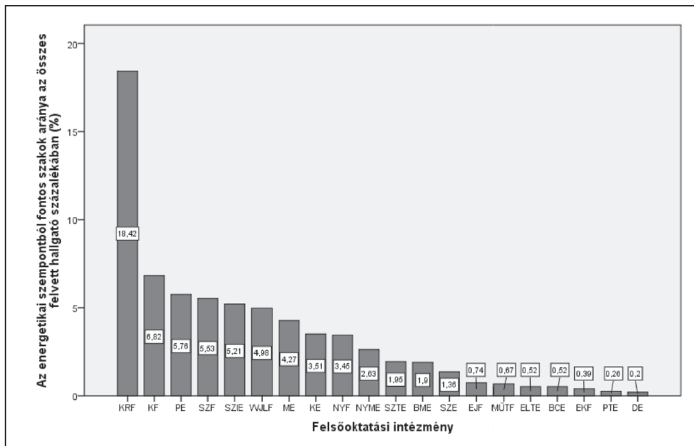
(*Oktatás*) Jelenleg átalakulóban van a magyar oktatási rendszer, amelynek következtében igyekeznek olyan képzéseket indítani, amelyre a munkaerőpiac keresletet támaszt. Egy 2010-es kérdőíves felmérés segítségével fény derült arra, hogy a megkérdezettek hogyan vélekednek és milyen ismeretanyaggal rendelkeznek az *alternatív* energiaforrásokkal kapcsolatban. A lekérdés fő tanulsága, hogy a felsőoktatási intézménybe járók tudása meglehetősen hiányos, amely rávilágított az oktatási rendszer módosításának szükségességére. (Farkas–Faragó, 2011)

A *Magyar Nukleáris Társaság (MNT)* véleménye szerint nem kerül ki elegendő szakember az iskolapadból. (MTI, 2011) Az is gondot jelent továbbá, hogy a frissen végzett szakemberek eltűnnek a munkaerőpiacról és elhelyezkedésük nem a szakmájukban realizálódik. *Legoza* vélekedése szerint nagyfokú hiány alakult ki a szakképzés tekintetében. Emellett kifejezetten hiányolja az energetikai jellegű szakközépiskolákat. (Legoza, 2011) Ugyan az ország nyugati felében található egy energetikai technikum, de semmiképpen sem elterjedt a középszintű energetikai képzés. A nagykanizsai *Zsigmond Vilmos és Széchenyi István Szakképző Iskola* 2005-ben indított el ilyen jellegű képzést. Az iskolába felvételiző diákok a következő szakok között választhatnak: megújuló energiagazdálkodási technikus, mélyfúró technikus, fluidkitermelő technikus, valamint gázipari technikus. A képzések legfőbb célja, hogy olyan szakemberek kerüljenek ki az iskolapadból, akik el tudják látni a különböző energiaforrások alkalmazása során felmerülő, nem mérnöki jellegű feladatokat, valamint képesek legyenek a magasabb szakmai felkészülést igénylő fizikai munkák elvégzésére is. A diákok a képzés keretein belül tanulnak energiagazdálkodást, hőtant, munkajogot, munkavédelmet, géptant, *geológiát*, mérés- és irányítástechnikát, környezetvédelmet, valamint az egyes megújuló energiaforrások hasznosításának módjait. Az iskola területéhez 2009 óta egy faelgázosító és egy pelletáló üzem is tartozik. A szakképző iskola távlati célja, hogy központi szerepet töltsön be hazánkban a középfokú energiagazdálkodási képzés tekintetében. (Németh–Takácsné Szarka, 2009)

Az oktatás feladata, hogy biztosítsa a képzett munkaerő-kínálatot az energiaszektor és más ágazatok számára. Napjainkban a biomassa magában hordozza a termékélet-görbe kezdeti fázisára jellemző vonásokat (piaci állapota alapján). Ebben a szakaszban fontos szerephez jut a technológia, amelyhez jelentős innovációs tevékenység is párosul. A fejlesztések megvalósítása a magasan *kvalifikált* energetikai szakemberek feladata. Az oktatási rendszer alacsony szintű hatékonyságát a jelenleg megmutatkozó energetikai szakemberhiány is jól *prezentálja*. (Varga–Homonnai, 2009)

A középfokú oktatás nem elegendő a magasan *kvalifikált* munkavállalók képzéséhez. A főiskoláknak és egyetemeknek is helyet kell biztosítani a hallgatók számára, másrésztől fő feladatuk a munkaerőpiac igényeinek megfelelő szakemberek kinevelése. 2011-ben a felvételi keretet jelentő 223 ezer fő közül 3605 fő volt azon hallgatók száma, akik energetikai szempontból közvetlenül hasznosítható ismeretanyag oktatásában részesülnek. A felvételt nyert diákok jelentős hányada alapfokú képzésben részesül, amelyet akár levelező tagozaton is elvégezhetnek. A 2011 szeptemberében a különböző tanfolyamok 18 városban, 20 intézményben kezdődtek meg.

Abszolút értelemben a *Szent István Egyetem (SZIE)* neveli ki a legtöbb szakembert az energiaszektor számára, viszont az összes felvett hallgató százalékában a rangsor ötödik helyét foglalja el. A második, legtöbb hallgatót befogadó felsőoktatási intézmény a gyöngyösi *Károly Róbert Főiskola (KRF)*, amely magasan vezeti a megoszlási viszonyszámokat tartalmazó listát, tekintettel arra, hogy hozzávetőlegesen minden hatodik hallgató a fent nevezett szakok valamelyikén tanul 2011 szeptemberétől. A megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos kutatásokban élenjáró



2. ábra. A felsőoktatási intézmények energetikai szakokra vonatkozó felvételi irányzásai (2011)

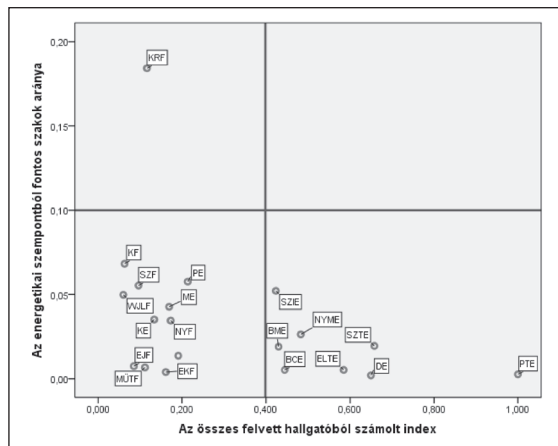
Forrás: Saját szerkesztés Bakos–Szabó, 2010 alapján

főiskola eredetileg 3127 főt kívánt felvenni, amelyből az öko-energetikai szakirányokon 594 volt az irányadó létszám. Magyarország legnagyobb egyeteme (a hallgatók létszáma alapján), a *Pécsi Tudományegyetem (PTE)*, amely a közel 27 ezer hallgató közül csak 70 diákot kíván felvenni energetikai szakokra. (Bakos–Szabó, 2010) A 2011–2012-es tanév alatt beharangozott oktatási reformok jelentős változásokat nem hoztak a megújuló energiaforrások piaci felemelkedéséhez kapcsolható szakok tekintetében. Az átszervezések következtében a releváns szakokra felvenni kívánt hallgatók összlétszáma számottevően nem változott. Ennek tükrében megállapítható, hogy további oktatási reformok szükségesek a felsőfokú képzés *racionalizálásának* érdekében. (Bereczky–Stéger, 2011)

A biomassza-piac fejlődését a jelenlegi oktatási rendszer nem teszi lehetővé, hiszen a rendelkezésre álló *humán erőforrás* rendkívül kevésnek bizonyul, ráadásul a frissen végzett hallgatók nem a szakmájukban helyezkednek el.

2011 szeptemberétől a felsőoktatási intézményekben tanulók mintegy 1,5%-a tanul olyan szakokon, amely elvégzése után a későbbiekben hasznosítani tudnak a megújuló energiaszektorban. A 3. ábra jól szemlélteti, hogy a magas hallgatói létszámmal működő intézmények közül egyetlen iskola sincs, ahol az öko-energetikai képzés *szignifikáns* lenne. A jobb felső negyedhez a *KRF* áll legközelebb, ám mérete eltörpül a *PTE*, az *ELTE* vagy a *BCE* méretéhez képest. A megújuló energiaforrások, ezen belül a biomassza térhódításához elengedhetetlen, hogy hazánk egy olyan egyetemmel rendelkezzen, amely kiemelkedő arányban specializálódik öko-energetikai szakismeretek oktatására, és ezzel együtt jelentős mennyiségű hallgató befogadására is képes. Az öko-energetikai profilú oktatási intézmény mellett szükség van a jelenleg is folyó és induló képzésekre. Ezen elképzelés megvalósulása rendkívüli módon segítené a jövő biomassza- és annak munkaerőpiacát.

(*Statistikai módszereken alapuló előrejelzés*) Az energiacélú biomassza egy jelentős részét a mezőgazdasági melléktermékek adják, következésképpen az agrárium területén dolgozók aránya számottevően befolyásolja a hazai bioenergia-piacot. A biomassza zöldenergiává való átalakításához szükséges munkaerő-állomány elsősorban az új beruházások megvalósulása



3. ábra. Az oktatási intézmények szerepe a megújuló energiaforrások elterjedésében

Forrás: Saját szerkesztés Bakos-Szabó, 2010 alapján

esetén növekedhet, amelyre belátható időn belül nem számíthatunk a *GKI* kutatási eredményei alapján.

A fenti összefüggés értelmében a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma befolyásolja a biomassza betakarításában, elszállításában, feldolgozásában és az egyéb munkafolyamatokban résztvevők számát.

A biomassza előállításához szükség van mezőgazdasági dolgozókra. A jövőre vonatkozó várakozásokhoz nélkülözhetetlen a múlt tényadatainak figyelembevétele. A *KSH* adatai alapján meghatároztam egy *lineáris regressziós* modellt, amelyből következtetni lehet a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számára. Ezenkívül prognózisokat is lehet készíteni, feltételezve, hogy hazánkban nem történik számottevő *paradigmaváltás*. A számos magyarázó változó tesztelése során kiderült, hogy a tárgyidőszaki foglalkoztatottak száma nagymértékben függ a korábbi évek foglalkoztatási színvonalától, a *GDP*-változástól és a munkanélküliségi *ráta* alakulásától. Ennek következtében a kapcsolatot leíró *lineáris regressziós* egyenlet a következő:

$$Y=273,115 - 1,522X_1 + 0,417X_2 + 1,766X_3$$

Ahol:

$Y$  = A foglalkoztatásra vonatkozó tárgyévi becslült érték

$X_1$  = A *GDP* t-1. időszakos változása

$X_2$  = A foglalkoztatás t-2. időszakos értéke

$X_3$  = A tárgyidőszaki munkanélküliségi ráta

A magyarázó változók mindegyike *szignifikánsan* befolyásolja az eredményváltozót. A *GDP*, a munkanélküliségi *ráta* és a korábbi évek foglalkoztatási adatai együttesen erős kapcsolatban állnak a tárgyidőszaki alkalmazotti létszámmal ( $R^2=0,978$ ). A statisztikai modell relevanciáját két tényező is bizonyítja, nevezetesen, hogy a magyarázó változók közötti kapcsolat egy esetben közepes, a többi esetben gyenge, másrészt a tényleges és a becslült adat közötti eltérés minimális.

## 2. táblázat. A foglalkoztatási szint előrejelzésére vonatkozó korrelációs mátrix

Forrás: Saját szerkesztés KSH 1992, 1998, 2004, 2005, 2012 alapján

Változó	1.	2.	3.
1. t-2. időszaki tényadat	1,000	0,638	0,294
2. t-1. időszaki GDP-változás	0,638	1,000	0,241
3. t. időszaki munkanélküliségi ráta	0,294	0,241	1,000

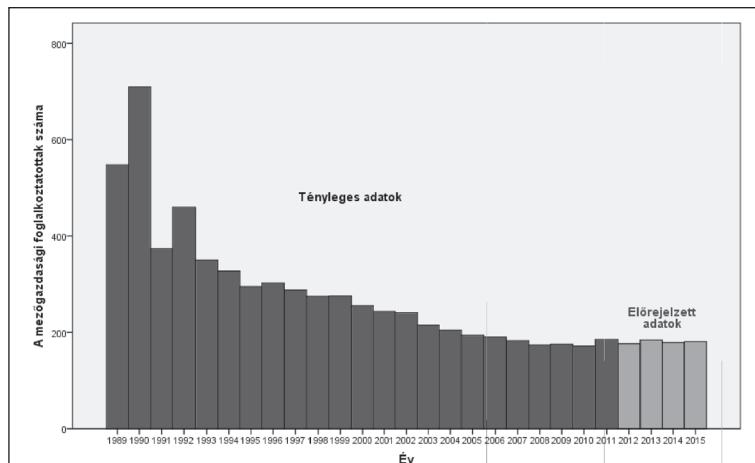
## 3. táblázat. A modell becsléseinek pontossága

Forrás: Saját szerkesztés KSH 1992, 1998, 2004, 2005, 2012 alapján

Év	Tényleges érték $Y$	Becsült érték $\hat{Y}$	Eltérés $ Y-\hat{Y} $
1992	459,9	457,4	2,5
1993	350,3	325,1	25,2
1994	327,6	359,6	32,0
1995	295,1	309,2	14,1
1996	302,4	297,3	5,1
1997	287,8	281,6	6,2
1998	274,7	278,9	4,2
1999	275,7	265,8	9,9
2000	255,5	254,5	1,0
2001	243,4	247,9	4,5
2002	240,9	233,9	7,0
2003	215,2	221,8	6,6
2004	204,9	214,9	10,0
2005	194,0	197,9	3,9
2006	190,8	187,4	3,4
2007	182,9	175,5	7,4
2008	174,1	174,4	0,3
2009	175,8	173,6	2,2
2010	171,8	185,0	13,2
2011	185,1	182,7	2,4

Köszönhetően annak, hogy a magyarázó változók *autoregresszív* folyamatot követnek, minden feltétel adott az előrejelzés megvalósulásának. A modell által becsült érték és a tényleges adat között tapasztalt *differencia* a rendszerváltás utáni első években mutatkozott a legkiemelkedőbbek, így a prognosztizált adatok csak akkor helytállóak, amennyiben hazánk gondolkodásmódjában, vezető paradigmájában számottevő változás nem történik. Ebben az





4. ábra. A mezőgazdasági foglalkoztatottak számának alakulása 1989–2015 között

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012 alapján

esetben a múltbeli adatok alapján arra számítunk, hogy az elkövetkezendő években stagnálni fog a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma. A fent leírtakat a 4. ábra szemlélteti.

A becslés alapján a 2011-es 185,1 ezer fő 2012 év végére közel 10 ezer fővel fog csökkenni, majd a 2013-as átmeneti növekedést követően (becsült adat: 184,3 ezer fő) 2014-re és 2015-re mérsékelt ütemben vissza fog esni a mezőgazdasági alkalmazottak létszáma. A modell 2015-re 180,7 ezer fős foglalkoztatást jelez előre. A múlt adataiból származtatott jövőkép ugyan meghatározható, ellenben nem képes minden gazdasági-társadalmi változást kezelni, így a fenti előre jelzett adatok csupán támpontként szolgálhatnak.

*(Következtetések)* Hazánk elsősorban a biomassza energetikai célú hasznosítására összpontosít a megújuló energiaforrásokon belül. Állításunk beigazolódott, miszerint a bioenergia foglalkoztatási piaca *paradigmaváltás* nélkül nem fog számottevően bővülni az elkövetkező években. Az *interdiszciplináris* elemzés rámutatott arra, hogy sem a gazdasági, sem a társadalmi környezet nem alkalmas a *konjunktúra* megvalósulására.

Az energiaszektor a nemzetgazdaságra általánosan is érvényesülő szakemberhiány jellemzi, ebből adódóan a felsőoktatási rendszer átalakítása nélkülözhetetlen. A jelenlegi reformok nem hoznak elégséges szintű változást az öko-energetika szempontjából, ezért szorgalmazni kell az energetikai szakok arányának növelését mind a középiskolai oktatásban, mind a felsőoktatásban. A felsőoktatási *expansió* visszafogásából következően egyre nagyobb teret nyernek a felsőfokú szakképzések, az *OKJ*-s képzések. Továbbá szükség van *regionális* tudáshálózatok megvalósulására (az érintett felsőoktatási és szakképző intézmények *kooperációjával*), amelyek az adott térség munkaerő-piaci igényeihez igazított képzési programokat meghonosításában vállalnának jelentős szerepet.

Az oktatási rendszer előirányozza, hogy számottevő változás nem fog történni az elkövetkezendő években, amelyet az általunk felvázolt *lineáris regressziós* modell is alátámaszt. A modellbe bevont változók együttesen azt bizonyítják, hogy a mezőgazdaság, ezáltal a biomassza foglalkoztatási piacának felemelkedéséhez elengedhetetlen hazánk gazdasági teljesítőképességének javulása, valamint az aktuális munkanélküliségi ráta csökkenése.

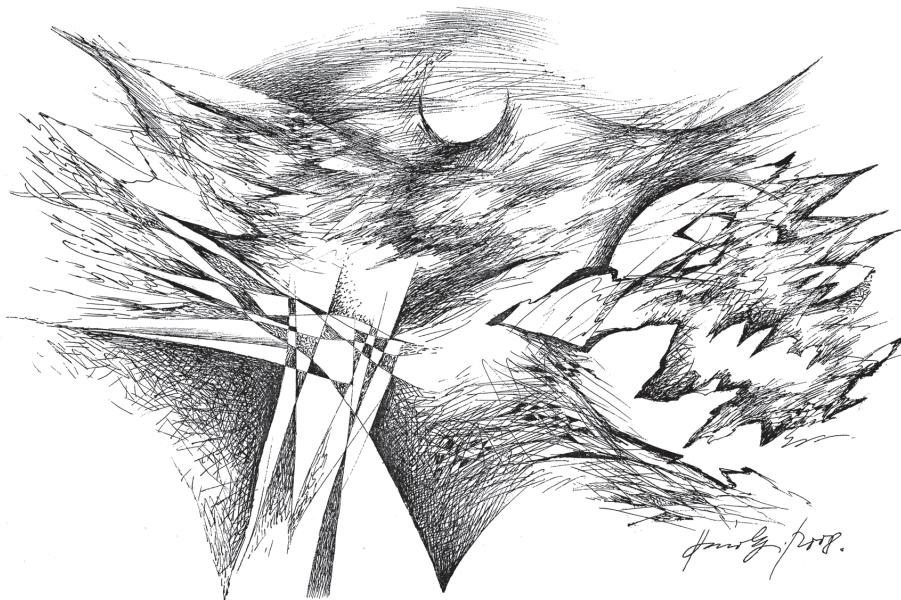
Általánosságban kijelenthető, hogy a képzetlen munkaerő elsősorban a mezőgazdasági melléktermékek összegyűjtésében juthat kulcsszerephez, valamint azok elszállításában. Fontos megemlíteni, hogy a lokális munkaerő csak akkor vehető igénybe, ha a vállalatok versenyképes juttatási csomagot kínálnak számukra. A biomassza energetikai célú termelését a képzett munkaerőre célszerű bízni, akik megfelelő technológiai ismeretekkel rendelkeznek.

Összességében megállapítható, hogy a biomassza-alapú energiatermelés volumene, annak foglalkoztatási piaca függ mind a gazdasági, mind a társadalmi *struktúrájától*; fejlődésük az előbb említett területek együttes átalakulása útján érhető el.

## FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Andorka R. (2006): Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó, Budapest.
- (2) Bakos K. – Szabó K. Zs. (szerk., 2010): Felsőoktatási felvételi tájékoztató, 2011: 2011. szeptemberben induló képzések érettségizetteknek: Alapképzések, egységes, osztatlan képzések, felsőfokú szakképzések, Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest.
- (3) Bálint Zs. (2009): Esélyegyenlőség és az üveglafon vizsgálata női és férfi vezetők körében a gazdasági szférában Magyarországon, Nagy Beáta: Szervezet, menedzsment, nemek, AULA Kiadó Kft, Budapest, 96–110. pp.
- (4) Bereczky Á. – Stéger Cs. (szerk., 2011): Felsőoktatási felvételi tájékoztató, 2012: 2012. szeptemberben induló képzések érettségizetteknek, Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest.
- (5) Business Day (2010): The Gender Wage Gap, Around the World, <http://economix.blogs.nytimes.com/2010/03/09/the-gender-wage-gap-around-the-world/>, Letöltés ideje: 2011. 10. 05.
- (6) Ehrenberg, R. G. – Smith, R. S. (2003): Korszerű munkagazdaságtan, Panem Kiadó, Budapest.
- (7) Farkas Á. – Faragó P. (2011): Thoughts about the clear energy, Hungarian Journal of Industrial Chemistry, 2011/39 325–330. pp.
- (8) Foglalkoztatási Hivatal (2006): A munkaerőpiaci helyzet alakulása az Állami Foglalkoztatási Szolgálat fontosabb adatai alapján, Foglalkoztatási Hivatal, Budapest, 12–13 pp.
- (9) GKI (2012): Megjelent „A magyar gazdaság és az energiaszektor helyzete, kilátásai 2012–2013-ra” c. rövid távú előrejelzésünk, <http://gkienergia.hu/content/megjelent-magyar-gazdasag-es-energiasektor-helyzete-kilatasai-2012-2013-ra-c-rovid-tavu-elo>, Letöltés ideje: 2012. 05. 22.
- (10) Juhász Pál (2011) – Interjú Juhász Pállal, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézet tudományos munkatársával, Interjú ideje: 2011. 09. 22.
- (11) KSH (1992): Statisztikai évkönyv – 1991, KSH, Budapest.
- (12) KSH (1998): Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 1997, KSH, Budapest.
- (13) KSH (2004): Magyar statisztikai évkönyv - 2003, KSH, Budapest.
- (14) KSH (2005): Magyar statisztikai évkönyv - 2004, KSH, Budapest.
- (15) KSH (2012): A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági szektorok szerint nemenként – TEÁOR '08, 2008–2011, [http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_hosszu/h\\_qlf017.html](http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qlf017.html) Letöltés ideje: 2012. 05. 10.
- (16) KSH (2012): A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági szektorok szerint nemenként – TEÁOR '08, 2008–2011, [http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_hosszu/h\\_qlf003.html](http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qlf003.html), Letöltés ideje: 2012. 05. 10.
- (17) KSH (2012): Bruttó Hazai Termék (GDP) (1960–), [http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_hosszu/h\\_qpt001.html](http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qpt001.html) Letöltés ideje: 2012. 05. 11.
- (18) KSH (2012): Fogyasztóiár-indexek (1960–), [http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_hosszu/h\\_qsf001.html](http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qsf001.html) Letöltés ideje: 2012. 05. 10.
- (19) KSH (2012): Munkanélküliségi ráta korcsoportok szerint, nemenként, 1992–2011, [http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat\\_hosszu/h\\_qhf012a.html](http://ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qhf012a.html) Letöltés ideje: 2012. 05. 08.
- (20) Ladányi J. – Szelényi I. (2005): Ki a cigány – Romák Közép-Kelet-Európában, Ladányi János: Szociális és etnikai konfliktusok, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 196–213. pp.
- (21) Legoza Attila (2011) – Interjú Legoza Attilával, a Szakolyi Biomassza-erőmű üzemvezetőjével, Interjú ideje: 2011. 09. 30.
- (22) Lukács Gergely S. (2009): Zöldenergia, mint a kedvezőtlen termőhelyű térségek kiterjesztési lehetősége, Szaktudás K. Ház, Budapest.
- (23) MTI (2011): MNT: Kevés az energetikai szakember, <http://energiainfo.hu/index.php?par=&option=news&id=25502>, Letöltés ideje: 2011. 10. 19.

- (24) Németh K. – Takácsné Szarka E. (2009): Megújuló energiaforrások a szakképzésben, Bioenergia, IV. Évfolyam, 2. szám, 32–33. pp.
- (25) Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (2011): Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat fontosabb adatai 2011. június, [http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full\\_afsz\\_havi\\_reszletes\\_adatok\\_2011](http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_havi_reszletes_adatok_2011), Letöltés ideje: 2011. 09. 30.
- (26) Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (2011): Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat fontosabb adatai 2011. június, [http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full\\_afsz\\_havi\\_reszletes\\_adatok\\_2011](http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_havi_reszletes_adatok_2011), Letöltés ideje: 2011. 09. 30.
- (27) PricewaterhouseCoopers (2010): Book of Lists – guide to Hungarian businesses and services, 138–139. pp.
- (28) REKK (2009): Erdészeti és ültetvény eredetű fás szárú energetikai biomassa Magyarországon, [http://www.energia-porta.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=111:energetikai-biomassa\\_magyarorszag&catid=57:elemzesek&Itemid=124&lang=hu](http://www.energia-porta.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=111:energetikai-biomassa_magyarorszag&catid=57:elemzesek&Itemid=124&lang=hu), Letöltés ideje: 2011. 10. 01.
- (29) Talamon Attila (2011): Megújuló energia trendek a világon és Magyarországon, [http://www.e-gepesz.hu/files/cikk9672\\_2011-10\\_TalamonA.pdf](http://www.e-gepesz.hu/files/cikk9672_2011-10_TalamonA.pdf), Letöltés ideje: 2012. 05. 24.
- (30) Tóth József (2011) – Interjú Tóth Józseffel, a BITESZ koordinátorával, Interjú ideje: 2011. 10. 02.
- (31) Tóth T. (2009): A megújuló energiák és vidékfejlesztés, <http://www.mnvh.eu/dokumentumtar/vidék-fejlesztésenek-titka-siker-es-vidéki-tersegek-es-települések-nyugat-magyarorszag>, Letöltés ideje: 2011. 09. 30.
- (32) Varga K. – Homonnai G. (2009): Munkahelyteremtés zöldenergiával – A megújuló energia-források munkahelyteremtő hatásának nemzetközi tapasztalatai, <http://www.bitesz.hu/mainap/munkahelyteremtes-zold-energiaval.html>, Letöltés ideje: 2011. 10. 03.



## A vadászat és vadgazdálkodás nemzetgazdasági jelentősége

---

Az erdő, különösen az ember által meg nem bolygatott formájában a legmagasabb rendű növény-szövetkezet, amelyben rendkívül jól szerveződő, számtalan állategyedekben és fajokban gazdag élővilágú rendszer található, s ahol nagy tömegű producens szervezet hasznosítja a Nap sugárzó energiáját.

Az erdő primer produkciója sokféle növényevő konzumersnek ad táplálékot és biztosít élőhelyet: a nagy és kis emlősök (szarvas, őz, vaddisznó, mezei nyúl, mókus, borz, pocok, magevő és gyümölcssevő madarak örvös galamb, fácán, szakó-rigók), világjáró paraziták és rovarok egyaránt életlehetőséget látnak benne.

Az erdők élővilágát képező állatok és növények egymásra is kölcsönhatással vannak, befolyásolják egymás fejlődését. Meg kell ismernünk mind a növények életét ahhoz, hogy a kölcsönhatásuk formáinak érvényesülését elősegíthessük.

Az erdők elválaszthatatlan részét képező vadállomány és a vadászat az emberrel egyidős tevékenység, amely egykor az ember ősi megélhetésének egyik meghatározó formája volt, de a civilizáltnak mondott világban napjainkra már elveszítette eredeti célját, motívációja azonban megmaradt, és ma már csak az ősi vadászószőtűnk kielégítését szolgálja, mint afféle rekreációs tevékenység. *A vadgazdálkodás pedig ezen ősi őszitön fennmaradásának szolgálatába állított gazdálkodási forma, amely számos más gazdálkodási formával együtt a természetben való gazdálkodás része.*

A vad elejtésének gondolja, megszerzésének eszközei és lehetséges módjai, vagyis a vadászat egyidős az emberiséggel. A vadászat az ősebernél életszükségeitei fedezésének forrása volt, évezredekkel később szórakozás, majd sport lett.

Régmúlt időkben annyi volt a vad, hogy az akkor élő emberek számukat nem befolyásolhatták, létüket nem veszélyeztethették. Az emberiség gyors szaporodása, a mezőgazdaságilag művelt területek szakadatlan növekedése, a civilizáció terjedése következtében a vadállomány egyre szűkebb helyre szorult, létszáma egyre gyorsabban apadt, ezért erőteljes intézkedésekkel kellett korlátozni a vadászatot.

Az újabb gazdálkodási formák bevezetésének következtében az őserdőket előbb felváltották a természetes, majd végül a mesterséges erdők. Minden esetben kialakult a növényzet és az állatvilág között a természetes egyensúly. A mesterséges erdőkben – a vad amúgy is korlátozott életfeltételei mellett – egyre durvábban jelentkezett a szórakozássá vált vadászat vadirtó jellege.

A vadlétszám ijesztő apadása szükségessé tette a vad életének megismerését és tenyésztése kérdéseinek megoldását. A növényzet és az állatvilág közötti egyensúly gyakori megbomlása, ennek az emberre és az erdőre gyakorolt káros hatása is ezt követelte. A mesterséges erdők létesítésével az ember magára vette a felelősséget az egyensúly állandó fenntartására. Így született meg a *vadgazdálkodás*, mint külön gazdálkodási ágazat.

*Míg a vadászat közvetlen a vad elejtésére, elfogására irányul, a vadgazdálkodás a hasznos vad állományának fejlesztésére, a kártékony vad számának megfelelő mértékben való csökkentésére, továbbá a vad hasznosítására irányuló tervszerű tevékenység.*

A Kárpát-medence őseink bejövetelekor rendkívül gazdag volt vadban. A bölény, a medve, a hiúz és a farkas ma már nem található hazánk területén. A hatalmas kiterjedésű mocsarakban és az akkor még szabályozatlan folyók elöntéseiben annyi halféle, szárnyas

élt, hogy alig mer hinni az ember a régi leírásoknak. A híres hortobágyi hidat is vadmártójasok ezreinek felhasználásával építették.

*A rablógazdálkodás az utolsó három évszázadban olyan méreteket öltött, hogy szinte kiirtotta hazánk vadállományát.* Súlyosította a helyzetet az is, hogy az erdészek és a vadászok szembeke-  
rültek egymással. Az előbbieknél sokszor csak az erdő, az utóbbiaknak csak a vad volt fontos.

A vadgazdálkodást a fenntartható használat szükségességére hívta életre mintegy két évszázaddal ezelőtt, a természetvédelem pedig az ember belátó magatartása, amikor rájött arra, hogy a „természet leigázása” mellett szükséges a természet erőforrásainak, az élőhelyeknek és a vadon élő növény- és állatfajoknak a megőrzése.

Kiderült, hogy a korszerű *erdőgazdálkodás és vadgazdálkodás* céljai és feltételei azonosak. Mindkettő számára a több koronaszintű, dús cserjeszintű, elegyes, vegyes korú erdő-típus a legmegfelelőbb. *A vadászok rájöttek, hogy a túlzott vadlétszám a vadállomány és a trófea minőségi romlását eredményezi.* Megszületett a vadeltartó képesség, vadtűrés fogalma. Az utóbbi években szigorú tervszerű gazdálkodás folyik, amely az erdőgazdálkodás és a vadgazdálkodás érdekeit összeegyezteti, és mindkettő érdekében dolgozik.

Ha jobban belegondolunk, ez az a találkozási pont, amely a természetvédelem és a vadászat között örök érvényű és azonos irányba mutató kapocs. Bár régen a sajtóban és újabban a médiában is gyakran olvashattunk, hallhattunk arról, hogy a természetvédők és a vadászok között feloldhatatlan érdekellentétek feszülnek, magunk ezt mindig is felületes és elhamarkodott ítéletnek tartottuk. Olyan véleménynek, amely kizárólag arra alkalmas, hogy megossza a természetvédőket és a vadászokat, hogy azután a szakmai köntösbe bújtatott önös gazdasági érdekek a kisebb és egymással szembeállított csoportokkal szemben könnyebben érvényesülhessenek.

*(A természetvédelem és a vadászat múltbeli gyökerei)* A Kárpát-medence – így Magyarország területe is – természeti erőforrásokban Európa egyik leggazdagabb, a biológiai sokféleség tekintetében pedig különösen gazdag és különleges területe. A természeti értékekben és erőforrásokban megnyilvánuló gazdagsága még napjainkban is nyilvánvaló, annak ellenére, hogy az ember e vidéket – mint ahogy Európa egészét is – jelentős mértékben átalakította. Ez a környezethasználatban, földhasználatban megtestesült átalakulás a mai szemmel nézve nem vált feltétlenül előnyére e régióknak sem, ugyanakkor egy dolgot feltétlenül és határozottan látni kell. Elődeink a mindenkori tudásszint birtokában és korszakokban cselekedtek, és cselekedeteiket is csak annak mércéjével lehet megmérni, sőt róla ítéletet mondani.

Éppen az erdőgazdálkodásban született meg az a felismerés, hogy az erdő egyik produkuma, a fa mennyiségi hozama véges, ezért mintegy 250 évvel ezelőtt gyökeret vert a *tartamos erdőgazdálkodás* eszméje, amely maga után vonta a tervszerű (üzemtervszerű) erdőgazdálkodás meghonosodását. Nem tagadjuk, ennek akkor elsődleges célja a folyamatos – lehetőleg bővülő – faellátás biztosítása, egyfajta stabilitás elérése volt. Módszerei, azonban kétségtelenül az erdők védelméhez, értékeik megőrzéséhez vezettek. E megőrzős tervszerűség, az akkori szóhasználattal élve a „*mellékhasználatokra*” is áttért, aminek eredményeként szerte Európában az erdőgazdálkodás édes gyermekeként alakult ki a vadgazdálkodás. Ahogy az erdőben mennyiségi és minőségi szabályozást alkalmaztak, ugyanez a tartamosság érdekében a vadállományra is érvényessé kezdett válni. A 19. század végére a fokozódó intenzitású állattenyésztés eredményei pedig a zárttéri vadtartásban kezdtek megjelenni.

Hazánkban a természetvédelem és a vadászat azonos töről fakad. A vadon élő állatvilág megőrzésének igénye ugyanis alapvetően a középkori királyi vadászati rendeletekre, valamint a vadnak és még sok más élőlénynek is otthont adó erdők megővését célzó törvé-

nyekre – mint például az erdők fenntartásáról szóló 1807. évi XXI. törvénycikk – vezethető vissza. A hazai természetvédelem első jogszabályi megjelenésének sokan a vadászátról szóló 1872. évi IV. törvénycikket tartják, amely első alkalommal határozott meg vadászati igényeket, és korlátozta a vadászatot bizonyos vadfajok szaporodási időszakában. Nyilván a törvényi korlátozások elsősorban a vadászatra jogosult kiváltságosok érdekeit védték, de hatásukban egyértelműen előremutatóak voltak, hiszen gátját szabták az élővilág rablógazdálkodásszerű kihasználásának, és az akkor még ismeretlen fogalomnak, a „fenntartható használat”-nak a szellemében próbálták a vadászat rendjét szabályozni.

A század első felében Magyarország elsősorban hihetetlenül gazdag apróvadállományáról volt ismert. Ez az apróvad-gazdálkodás aranykora volt. Ugyanezen időszak alatt a nagyvadgazdálkodás trófea vonatkozásában ugyancsak hírnevet szerzett magának, de e hírnév mögött a jó genetikai adottságok és szakszerű gazdálkodás mellett nem állt – mert nem állhatott – egyszámában is hasonló teljesítmény.

A nagyvadállomány mennyiségi növekedésével párhuzamosan a trófeák minősége is javult. Apróvad vonatkozásban pedig tért hódított az a szemlélet, mely szerint intenzív környezetben csak intenzív módszerekkel, zárttéri tenyésztéssel lehet eredményeket elérni. Ennek lett a következménye, hogy a magyar apróvadállomány fenntartásában teljesen háttérbe szorult a szabadterületi gazdálkodás.

A második világháború alatt, a hadi eseményektől szenvedő Kárpát-medencében a vadállomány – főként a szarvas, az őz, a vaddisznó, a fácán és a mezei nyúl – a nélkülözhető katonák és a vidéki emberek számára sokszor az egyetlen ételment jelentette, ami miatt létszáma a korábbiakhoz képest csökkent.

1947-ben – a belügyminiszter rendelete alapján – megalakult a Magyar Vadászok Országos Szövetsége, a MAVOSZ, amelynek kötelezően tagja lett minden vadászegyesület és minden vadász, és amelyen keresztül központilag minden szabályozhatóvá vált. A Belügyminisztérium – együttműködve a rendőrséggel adta ki a vadászigazolványokat, döntött a vadászfegyverek kiadásáról, tett javaslatot a vadászati felügyelőknek a haszonbérleti szerződésekre, és a miniszter személyesen engedélyezte vadásztársaságok alakítását.

Az akkori politika támogatta a vadgazdálkodást és ennek egyik jól látható jele volt az 1971-es budapesti Vadászati Világkiállítás megrendezése is.

Bár jogi értelemben 1961-ben megszűnt a vadászat önállósága, mivel szabályozását beépítették az erdőtörvénybe, de már lehetővé tették a vadásztársaságok független szerveződését. Az ésszerű, a vadállomány minőségét óvó, ugyanakkor gazdaságilag is indokolt alapállás nem változott: olyan mértékben növekedhetett csak a vadászok száma, amilyen mértékben nőtt a teríték – az elejtett vad mennyiség – nagysága.

Az intenzív mezőgazdálkodás létrejöttével többszöröseire növekedett a növényi termelés, azaz a nagyvad táplálékkészlete. A monokultúras termesztés a táplálékon kívül nyugodt – a zavart erdőknél nyugodtabb –, beálló helyeket is jelentett számukra. A nagyvadfajok korábban sohasem észlelt állomány-növekedéssel válaszoltak a kedvező környezeti változásokra. A nagyvadfajok térhódítása kedvezőtlenül hatott az apróvadfajok állománysűrűségére (Nagy 1993) és bizonyítható, hogy amilyen mértékben növekedett a nagyvadállomány egy adott területen, úgy csökkent az apróvad létszáma. Ezt a megállapítást finomítanunk kell azért, hogy ne úgy tűnjön, mintha valóban a nagyvad megjelenése okozta volna az apróvad eltűnését (ami persze a vaddisznó esetében közvetlen ok is lehetett). Valós sorrendben az apróvad eltűnése volt az első lépcső – okozója a nagyüzemi mezőgazdálkodás volt –, s az új, az apróvad számára alkalmatlan élőhelyekre települt be a nagyvad, ami pedig éppenséggel az új adottságokat részesítette előnyben. Ok-okozati összefüggés tehát nincs a két jelenség, azaz a két vadfaj csoport dinamikája között.

Az egyesítési törvény országgyűlési megszavazása (1989) alaposan megingatta a MAVOSZ bástyáit is, mivel önállóak lettek a megyei szövetségek, megszűnt a központi irányítás, amelynek végére az ország 1989-es rendszerváltása tett véglegesen pontot. A piacgazdaság térhódítása nyomán elvesztette monopolhelyzetét a MAVAD, gombamód szaporodtak a vadászatszervező irodák, és teljesen liberalizálódott a vadászokat ellátó kereskedelem és mindenféle szolgáltatás. Ennek leglátványosabb eleme a vadászbolt hálózatok megjelenése volt, ahol már egyre növekvő választékban lehetett vadászati eszközökhöz jutni, köztük engedély nélküli légfegyverekhez is.

Az új társadalmi, gazdasági környezet változtatást sürgetett a vadászat-vadgazdálkodás területén is. Elkezdődött és éveken át tartott az új vadászati törvény megfogalmazása, amely megtartotta állami tulajdonban a vadat, de a vadászati jogot 1996-ban a földtulajdonosokra ruházta, a vadászat gyakorlását alanyi jogon engedélyezte, nem kellett vadásztársasági tagnak lenni.

*(A vadászati jog legfontosabb elemei (1996. évi LV. tv.))* A törvény alapján a vad az állam tulajdonában van. Jogszerű elejtését követően a jog átszáll az elejtőre. A vadászati jog – mint vagyoneértékű jog – a földtulajdonjog elválaszthatatlan részeként a vadászterületnek minősülő terület tulajdonosát illeti meg. A földtulajdonosok vadászati jogukat önálló vagy társult vadászati jog formájában hasznosíthatják. Önálló vadászati jog abban az esetben jöhet létre, ha a vadászterületen a földterület kizárólag egy személy – ideértve a Magyar Államot is – tulajdonában van; ekkor a vadászati jog ezt a személyt önállóan illeti meg. Társult vadászati jog esetén a vadászati jog több személy – ideértve a Magyar Államot is – tulajdonában van, és a vadászati jog a vadászterület tulajdonosait közösen illeti meg. A földtulajdonosoknak a vadászati jog hasznosítása érdekében társulniuk kell, és a vadászterület határainak meghatározásakor figyelembe kell venni, hogy a törvény alapján, hasznosítási formájától függetlenül, az a földterület, valamint vízfelület minősül vadászterületnek, amelynek kiterjedése a háromezer hektárt eléri, és szemközti határvonalainak távolsága legalább háromezer méter, továbbá, ahol a vad a szükséges táplálékot megtalálja, természetes szaporodási feltételei, valamint természetes mozgásigénye, búvóhelye, nyugalma adott. Nem minősül vadászterületnek, és a vadászterület kiterjedésének megállapításánál figyelmen kívül kell hagyni az azon található település közigazgatási belterületét, valamint a lakóingatlanul szolgáló bekerített külterületi ingatlan, tanya, valamint majortemető, nem mező-, erdő- vagy vadgazdálkodási célból bekerített terület, repülőtér, közút, és vasút területét (vadgazdálkodásra alkalmatlan terület).

A Vadászati törvény a vadászati jognak a földtulajdonjoghoz való kötésével átrendezte a vadgazdálkodás korábbi kereteit, és a földtulajdonosok és vállalkozások köréből a vadgazdálkodás új szereplőkkel bővült. A változások talán legjelentősebb következménye az 1997. március 1-jén működni kezdő 1135 új vadászterület volt. A földtulajdonos (önálló vadászati jog) vagy földtulajdonosok (társult vadászati jog) a vadászati jogot saját maguk hasznosíthatják, vagy azt másoknak haszonbérbe adhatják.

A magas területhatár (3000 ha) következtében igen kevés volt az önálló vadászati jogú vadászterület. A társult vadászati jogot a földtulajdonosi közösségeknek csupán 25%-a hasznosítja saját maga, a többi a vadászati jogot haszonbérbe adja. A vadászati jog haszonbérbe adása esetén vadászatra jogosultnak a haszonbérletet kell tekinteni.

A Vadászati törvény a vadászterületek (vadgazdálkodási egységek) rendeltetés szerinti megkülönböztetését teszi lehetővé, és ennek értelmében a vadászterületek vadgazdálkodási vagy különleges rendeltetésűek lehetnek. A vadászterület különleges rendeltetését a vadászatra jogosult kérelmére a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium [jelenleg: Vidékfejlesztési Minisztérium] – a természetvédelemért felelős minisztériummal egyetértésben – határozatban állapítja meg, az alábbi célokkal:

- a vad génállományának megőrzése érdekében
- oktatási-kutatási célból
- természetvédelmi érdekek érvényesítése miatt.

A vadászterületek számát tekintve mintegy 5% a különleges rendeltetésűek aránya.

A vadászterületek hasznosítását a vadászatra jogosultak 4 alapvető szervezeti formában végzik:

#### **Vadásztársaságok**

Noha sokan nem megfelelő formának tartják, a vadászterületek több mint 60%-án a vadásztársaságok gazdálkodnak. A vadásztársaság olyan társadalmi szervezet, mely a vadállomány kezelésének és hasznosításának érdekében tevékenykedik. Minimálisan 10 fő alkothatja (a felső határt a terület nagysága határozza meg), legfőbb döntéshozó szerve a közgyűlés, és a működtetését az ún. intéző bizottság végzi. Ennek tagjai az elnök, a titkár, a vadászmeister, a gazdasági felelős és az oktatási és természetvédelmi felelős.

#### **Zártkörűen Működő Erdészeti Részvénytársaságok (Zrt.)**

Az erdőterületek kezelése mellett a vadgazdálkodást is irányítják az „állami” területeken. Az erdei élőhelyekből adódóan szinte kizáróan a nagyvadgazdálkodás a fő tevékenységük. Mivel eredmény érdekelt gazdasági társaságok, így a maximális jövedelem elérése érdekében minőségi vadgazdálkodást folytatnak, és olyan európai híri vadászterületeket kezelnek, mint Gemenc, Kaszói, Lábod, Gyulaj.

#### **Mezőgazdasági Rt., Kft.**

Főként síkvidéki, apróvadás területeken a mezőgazdasági ágazat mellett vadgazdálkodási ágazatot is üzemeltetnek. Mivel ezeken a területeken lényegesen alacsonyabb az elérhető árbevétel, így igen gyakran protokoll célok biztosítására szolgál a vadgazdálkodás.

#### **Földtulajdonosi közösségek**

Ha a földtulajdonosok úgy döntenek, hogy nem adják haszonbérbe a vadászterületüket, akkor saját maguk hasznosítják. Így lesznek vadászó és nem vadászó földtulajdonosok is, akik között a Földtulajdonosi Működési Szabályzat igyekszik tisztázni a jogokat. Sajnos ez a szervezeti forma igen sok pénzügyi, számviteli, problémát rejt magában, nem is beszélve a vadállomány hasznosításának és a felmerülő költségek fedezésének kérdéséről.

A statisztikák szerint 1999-ben 41 ezren, 2000-ben már 50 ezren váltottak ki vadászjegyet. A vadászkamara megbízásából elkészült felmérés szerint a vadászok elsősorban többsége férfi, csupán 1,5 százalék a nők aránya. Minden tízedik vadász 30 év alatti, a vadászok fele középkorú, harmada 51–70 év közötti, és a 3,5 százaléka 70 évesnél idősebb. Iskolai végzettség szerinti megoszlásukat tekintve a diplomások aránya a vadászok körében változatlanul lényegesen magasabb, mint a felnőtt magyar népesség körében. A jelenlegi vadászok egyötöde az elmúlt 10 évben kezdett el vadászni. Az új vadászok között sokan (19%) vannak olyanok, akik semmilyen vadásztársaságnak nem tagjai.

A vadállományok értékelése szempontjából mértékadó állományváltozásokat a statisztikai adatszolgáltatás jóvoltából már 1884-től nyomon követhetjük, mivel ezen időponttól kezdődően – ha nem is minden évre –, rendelkezésünkre állnak országos teríték- és olykor becslési adatok. Az 1960-tól napjainkig terjedő időszakra vonatkozóan a Vadgazdálkodási Adattár 1960–1996 (Csányi 1996) adatbázisát használtuk fel.

*(A vadgazdálkodás ökonómiája)* Magyarország vadállománya (a vadászható fajok egyedeinek összessége), a halállományhoz vagy az erdő faállományához hasonlóan egy megújuló, megújítható természeti erőforrás. Egy olyan erőforrás, melynek tartamos (hosszú távon fenntart-



ható) hasznosítása nemcsak a még meglévő természet közeli ökológiai rendszerek fenntartása szempontjából fontos, és nemcsak biológiai értéket képvisel, hanem gazdasági jelentőséggel is bír. A vadászat eredménye, a lőtt vad, nagy értéket képviselő kereskedelmi árucikk már hosszú évtizedek óta. *Az évről-évre értékesítésre kerülő vadhús és trófea összértéke rendszeresen meghaladja a 10 milliárd forintot* (Csányi és mtsai 2010). Bár ez az agrárium összes termelési értékéhez képest nem nagy, mégis fontos, hiszen számos kapcsolódó gazdasági tevékenység alapját képezi, illetve jelentős számú munkalehetőséget biztosít vidéken.

A magyar vadgazdálkodás a színvonala és eredményei alapján, már az 1970-es évek után Európa-szerte jó hírnévvel rendelkezett. Sőt a világ más tájain is ismert és elismert. Ebben meghatározó szerepet játszott a II. világháborút követő évtizedek vadgazdálkodása, illetve az, hogy 1956-tól kezdve Magyarországot évről-évre növekvő számú külföldi (elsősorban „nyugati”) vendégvadász kereste fel. Mivel a külföldi vadászok az itt eltöltött időért (a vadászatért), az elejtett tróféáért valutában fizettek, gazdasági jelentőségük létszámukkal párhuzamosan fokozatosan nőtt). A rendszerváltást követően a formálódó (átalakuló) gazdasági viszonyok és szabályok a vadgazdálkodást is érintették (Bleier és mtsai 2004). A gazdálkodás környezetében bekövetkező változások (földtulajdonlás viszonyainak átrendeződése: a mezőgazdasági termelő szövetkezetek széthullása, magán erdőgazdálkodás megjelenése), a jogszabályi feltételek átalakulása (1996. évi LV. tv. a vad védelméről a vadgazdálkodásról és a vadászatról), majd pedig az Európai Unióhoz történő csatlakozás, mind-mind új kihívást jelentett.

Globalizálódó (és iparosodó) világunkban, az ember alkotta társadalmi- és gazdasági rendszerek fenntarthatóságának kérdése kapcsán egyre fontosabb szerepet játszanak a megújuló természeti erőforrások ökológiailag megalapozott, bölcs hasznosításának („wise use”) formái. A magyar vadállomány, mint megújuló természeti erőforrás évről-évre termelődő hozamai (trófea és vadhús) bel- és külpiacra kerülnek. A vadászati lehetőségek értékesítése, illetve az elejtett vad húsa képezi a legfőbb bevételi forrást (Csányi és mtsai 2010). A hazai vadgazdálkodás pénzügyi helyzetét tekintve az ezredfordulóig megőrizte nyereségtermelő képességét, az azóta eltelt évtizedben azonban a gazdálkodás rentabilitása meglehetősen ingadozóvá vált (Bleier és mtsai 2006). Indokolt áttekinteni a bevételi oldal főbb jellemzőit, azon belül is a vadászati lehetőségek értékesítését, hiszen a vadgazdálkodás ökonomiai elemzése a mai napig hiánypótlóak.

Magyarországon a vadászatot – vadgazdálkodást üzemszerűen működő, termelő ágazatnak tekintjük, s részben ennek megfelelően kezeljük is. A vadászterületek által elkészített éves vadgazdálkodási terv számszerűen, naturáliákban tartalmazza a körzettervre, ill. a vadállomány-becslési adatokra alapozott hasznosítási lehetőségeket vadfajonként, ivari és korcsoportonkénti bontásban, és az értékesíthető vadhús mennyiséget is. Ugyancsak forintérték megadása nélkül kell megtervezni a vadászterület működtetéshez szükséges, feladatokat is, művelt vadföld, kietetésre tervezett takarmány, építendő vadászati berendezés, valamint mesterséges vadtenyésztés bontásban. A vadgazdálkodási jelentésben azonban már nem csak a ténylegesen hasznosított vad darabszámáról, annak értékesített húsmennyiségéről kell beszámolni, hanem a vadgazdálkodás bevételeire, kiadásaira és jövedelmezőségre is kíváncsi a magyar állam. Ez a felemás rendszer hosszú évtizedek óta velejárója a magyar vadgazdálkodásnak.

A vadgazdálkodásra jellemző sajátos közgazdasági szemlélet részben annak tudható be, hogy *a vadászati jog megszerzésében korlátozott a verseny*. Egy másik ok, hogy a vadgazdálkodási egységek vegyesen folytatnak üzleti tevékenységet és élnek *a vadászatnak mint passzió*nak.

A vadgazdálkodó, ezért attól függően, hogy a vadászati lehetőség biztosításához szükséges költségeket milyen mértékben képes fedezni, a vadászatok egy részét értékesíti, és csak a maradékot használja ki önmaga.

Az itt említettektől eltérő szemlélettel is találkozunk, az állami erdőterületen az állami intézmények (erdőgazdasági társaságok vagy nemzeti parkok) által folytatott gazdálkodás esetén. Ezek a gazdálkodók a vadgazdálkodásukat szintén nem tisztán nyereség elérése érdekében folytatják, hanem egyrészt az alaptervekenységük szerinti gazdálkodási prioritáshoz igazodnak (pl.: természetvédelmi szempontú állományszabályozás), másrészt sajátos helyzetükből adódó érdekeiket követik.

A vadgazdálkodás gazdasági szemléletének megjelenését jelzik a *vadaskertek létesítései*.

A szabadtéri vadgazdálkodáshoz képest, ugyanis a zártkeretekben a vadászat eredményessége nemcsak nagyobb, de kiszámíthatóbb is, ami kifejezetten a vadászati szolgáltatások és nem a vadgazdálkodó saját vadászati szempontjából lényeges.

A vadaskertek gazdálkodása emellett jobban tervezhető és intenzívebb gazdálkodásra nyújt lehetőséget. Eredményessége éppen a gazdálkodás intenzitásától függ, nyereséget csak akkor képes termelni, ha a nagy mennyiségű vadászati lehetőség értékesíthető. Mindezek mellett a vadaskertben összpontosuló gazdálkodás *lehetőséget ad a kerten kívüli vadállomány apasztására és ezzel a vadkárból származó konfliktusok csökkentésére*.

(*A vadgazdálkodás jövedelmezőségének alakulása*) A XIX. század második felében a vad mint „áru” kezd jelentősebb szerepet játszani. Formái a következőkben foglalhatók össze:

- lőtt vad(hús), vadbőr és szőrme (apróvad, nagyvad) kereskedelem
- élő vad (mezei nyúl, fácán, fogoly, öz) eladás
- vadászatok értékesítése (nagybirtokokon apró- és nagyvad)

A korabeli vadászati statisztika szerint 1885-ben az export, amelyben az élő és lőtt vad, illetve vadbőrök is benne vannak, meghaladta a félmillió forintot. *Vadászati kivitelünk 1902-ben több mint 3 millió koronát tett ki, amiből a lőtt vad összesen 1,8 milliót, és csak egyedül a rókabőrök 267 ezer korona értéket képviseltek. 1906-ban megalakult az első magyar vadkereskedelmi vállalat, a Magyar Vadkiviteli Vállalat RT. Emellett több külföldi cég is (osztrák, cseh és francia) folytat ez irányú tevékenységet hazánkban. A vadászati export 1918-ban pedig már meghaladta a 9,7 millió koronát. A vadkereskedelem megindulásában kétségtelenül nagy szerepe volt a trófeacentrikus vadászat térhódításának, a trófeakultusz kialakulásnak és ehhez kapcsolódóan a trófeakiállítások megrendezésének. Az első angol és német vadászokat, a magyar gímszarvasbika kapitális, az átlagos agancsnagyságot jóval meghaladó méretű trófeájának jó híre vonzotta hazánkba.*

A két világháború közötti időben kiemelt feladat volt, hogy a területeinek nagy részét elvesztő ország elszegényedett vadállományát minél hamarabb sikerüljön talpra állítani. A legfontosabb vadgazdálkodási teendők a kártékony vad pusztítása és a hasznos vad tenyésztésének vérfelfrissítés általi előmozdítása voltak. A vadexportot ebben az időszakban is szorgalmazták mind állami részről, mind pedig a vadászatra jogosítottak részéről. A világgazdasági válság, illetve ennek következtében hozott gazdasági intézkedések zavarokat okoztak a vadkivitelben is, a különböző cégek egymással versengve leverték az árakat. A Nemzeti Vadászati Védegyelet a helyzet megoldását egy új vállalat létrehozásában látta, ennek érdekében javaslatot nyújtott be a földművelésügyi miniszternek. 1933-ban az IBUSZ (Idegenforgalmi Beszerzési Utazási és Szállítási RT.) keretein belül megalakult a Magyar Vadtenyésztők Kiviteli és Kereskedelmi Részvénytársasága (a későbbi MAVAD), mely cég kiviteli monopóliumot kapott. A második világháborút megelőző időszakban az ország vadkivitele éves átlagban 180 tonna élő vad, 1820 tonna lőtt vad. Ha pedig mindezt pénzürtékben vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy 1930 és 1940 között a vadászati külkereskedelem évi 2,7 millió dollár volt.

A rendszerváltás évében a vadkereskedelemmel foglalkozó cégek részesedése a bérvadászati piacból a következő volt: MAVAD 65,8%, VADEX 14,7%, HUNOR 6,5%, CIKLÁMEN 3,8%, PEGAZUS 3,6%, VADCOOP 3,0% és a HUNTOURS 2,5%.

A MAVAD ekkor még tartotta a vezető pozícióját. A rendszerváltás után közel kétszáz vadászati iroda kezdte meg működését, melyet Heltay (2006) „teljes káosz”-ként említ. Legtalálható azonban Bene (2000) megfogalmazása, aki szerint a szabad verseny kezdete kor számos cég kimeríthetetlen lehetőséget látott a vadászatszervezésben, és a hozzáértés legcsekélyebb igénye nélkül kezdték meg működésüket. A felszaporodó szervezőcégek száma azonban nem jelentett párhuzamosan piacbővülést (exportbővülést), ehelyett a már meglévő árualapok (és vendégkör) feloszlása történt (Tóth 1998). A hazánkba érkező külföldi vendégvadászok száma 1990-ben 23 950 fő volt, mely 1997-re 20 ezerre csökkent, majd a mélypontot követően emelkedni kezdett, és az ezredforduló után 25-30 ezer között stabilizálódott. A kilencvenes években az európai vadászati piac szélesedett, és a volt szocialista országok konkurenciája egyre erősebben volt érzékelhető (Heltay 2006). A piac kinyílása elsősorban szállítói oldalról történt, hazánk elsődleges konkurensei Románia, Csehszlovákia, Lengyelország és Bulgária voltak (Szabó 1996). Mindezek ellenére Magyarország a piaci pozícióit nagyrészt megőrizte (Csányi és Pintér 2001).

Az ezredfordulón a vadászható fajok közül az állomány nagyságuk és a vadászati fontosságuk alapján komoly gazdasági jelentőséggel csak az öt nagyvad faj (gím, dám, öz, muflon, vaddisznó) és három apróvad faj (mezei nyúl, fácán és tőkés réce) bírt (Pintér és Csányi 2001). Ez az azóta eltelt tíz évben sem változott lényegileg, általános tendencia, hogy míg a nagyvadállomány ingadozásokkal ugyan, de növekedést mutat, addig az apróvad sajnos a legjobb esetben is csak stagnál, de leginkább csökken. Ökonómiai szempontból az állomány nagyság jelentősége abban áll, hogy az határozza meg az árualap nagyságát, egyes vélemények szerint pedig még az eladható áru minőségét is.

Vadállományát tekintve az ország lehetőségei nagyon jók. Megfelelő befektetés, kezelés és piaci munka (marketing) mellett hosszú távon sikeres ágazatot tarthatnak fenn. A rendszerváltást követő tíz évben folyamatosan nőttek a bevételek és a kiadások, az ágazat egésze évről évre mintegy 5-10% nyereséget produkált (Csányi és Pintér 2001). Az ezredforduló után azonban a gazdálkodás rentabilitása ingadozóvá vált, a 2003/2004-es vadászati évet az ágazat veszteséggel zárta. A korábbi években is voltak olyan megyék, amelyek egyenlege negatívot mutatott, azonban az ország egészét tekintve ez volt az első eset (Bleier és mtsai 2004). Vadgazdálkodásunk árbevételének döntő része a vadértékesítésből, azon belül pedig a külföldiek bérvadászatából származik (Heltay 2006). Bene (2000) úgy ítélte meg, hogy a hazai bérvadászat nagymértékben valószínűleg már nem fog változni, 2000-re kialakult az a réteg, aki anyagilag megengedhette magának. Ehhez képest néhány év múlva jelentős növekedés volt megfigyelhető a hazai bérvadászatból származó vadászati bevételek tekintetében. Ez a folyamat feltételezhetően napjainkban is tart.

A vadászati turizmus nagyon egyszerűen megfogalmazva vadászati célú külföldi utazást jelent. A vadászturizmus kínálata és kereslete is meglehetősen speciális, igénybevétele a legtöbb esetben feltételekhez kötött (fegyvertartási engedély, vadászengedély stb.). Szezonális (vadászati idények), nem tömegturisztikai kategória. Az eladásra szánt fő termékelem a vad, elsődlegesen a trófea. Nincs helyettesítő terméke, hiszen az áru egyedi, a piacon nem állítható elő hasonló. A rendelkezésre álló kínálat felülről korlátozott, hiszen a kilőhető vad mennyiség nem végtelen és esetlegesen a kínálat növelése is csak hosszabb időtávon lehetséges, ám az ökológiai törvényszerűségek miatt az is behatárolt.

A vadászati turizmus jelentőségét a vadászatszervezéssel kapcsolatos kérdéseket, a vendégkör elemzését a kilencvenes évektől már vizsgálták. A hazánkba látogató külföldi vadászok nemzeti megoszlása a kilencvenes évek közepén a következő volt: 50% német ajkú (német, osztrák, svájci), 40% olasz, és 10% egyéb (francia, angol, spanyol, belga, görög, amerikai stb.), ami erős nyugat-európai orientáltságot mutat.

A MAVAD (ekkor még abszolút piacvezető céggént) 1994–95-ben végzett kérdőíves felmérést a partnerei körében, és számos hasznos információ derült ki a vizsgálatukból. A válaszadók a vadászatszervező vállalkozás erősségének tartották többek között a megbízhatóságot, a hozzáértő munkatársakat, a rugalmas üzletkötési lehetőséget, a pénzügyi biztonságot. A vadászathoz kapcsolódó szolgáltatásokkal szembeni igények felmérésekor kiderült, hogy a döntő többség a vadászházban történő elszállásolást, teljes ellátást, a helyismerettel rendelkező kíséret, a vendég nyelvén beszélő vadászt, a teljes körű szervezést és a szakmai, turisztikai programokat igényli. Továbbá megállapításaik, hogy a vendégek többsége 300 000 és 700 000 forint között költött egy vadászat alkalmával, csökkent az 1 millió forintnál többet költő vadászok aránya, és növekedés tapasztalható a 100–200 ezer forintot költők körében. Egy későbbi felmérés szerint (201 fős minta: német–osztrák és olasz nemzetiségűek), melyet a Németországban és Olaszországban rendezett vadászati kiállításokon végeztek 2002-ben, a válaszadók fele 700 ezer és 1 millió közötti összeget költött külföldi vadászata során. A német válaszadók egyharmada 1,2 és 2,4 millió forint, 8%-uk pedig 2,5 milliónál többet költött.

Az egyes trófeás nagyvadfajok elejtőinek megoszlását, külföldi–hazai viszonylatban az Országos Vadgazdálkodási Adattár összegző táblázatban évről-évre közzéteszi (Csányi és mtsai 2008; Csányi és mtsai 2009; Csányi és mtsai 2010;), bővebb elemzést vagy értékelést azonban nem készít ezekhez az adatokhoz.

*(Árképzés a vadászati piacon (Bleir Norbert nyomán))* A vadászati piac árképzése a trófeás vad esetében meglehetősen sajátos. Minden esetben a trófea valamely objektíven mérhető paramétere képezi az alapot. Ez vadfajonként eltérő, ugyanis míg a gímszarvas, a dám és az őz esetében a trófeatömeg, addig a muflonnál a két szarv hosszának az átlaga, a vadiszró esetében pedig a nagygyaragok hosszának átlaga képezi az ár meghatározás alapját. Ezen túl azonban a trófea „valódi” értéke messze több valamely fizikai paramétere alapján számított pénzértéknél. A trófeában megtestesül minden esemény, mely a vad elejtését megelőzte. A trófea tulajdonképpen egy történet megtestesülése. Ezért állíthatjuk, hogy *a vadászatban termék és szolgáltatás kombináció kerül értékesítésre, ami minden esetben egyedi. Sohasem ismétlődik kétszer ugyanaz a „történet”.*

Mindezeket túl természetesen létezik hivatalos árlista, ami alapján a vadászat végén az elszámolás korrekt módon, félreértések nélkül elvégezhető. A gímszarvas esetében az árat a letisztított, teljes koponyával együtt lévő agancs tömege határozza meg, melyet 24 órával a kifőzést követően mérlegelnek dkg pontossággal. A tényleges összeget csak ezután számítják, jellemzően két lépésben. Az első, a mért tömeghez tartozó alapár megállapítása, ami a különböző nagyságú trófeák esetében nagymértékben különbözik. (Pl. 9–10 kg trófeasúly között az alapár 4750 €, így egy 9,5 kg-os trófea esetében ez az első lépésben 4750 € jelent.) A második az alapárat jelentő kategóriához tartozó dekánkénti árral való pontosítás, vagyis az egész kg feletti részt felsorozzák az adott kategóriára vonatkozó dekánkénti árral: (Pl. 9–10 kg között ez 22 €/dkg, így a 9,5 kg-os trófea esetében az további (50 dkg x 22 €) 1100 €-t jelent.) A teljes összeg a példa alapján a 9,5 kg-os gímtrófea esetében 5850 € (az alapadatok a Gemenc Zrt. 2010/11. idényben érvényes árjegyzékéből származnak). 1946 óta ez a gyakorlat, bár az akkori előírások szerint a mért tömegből még 70 dkg levonásra került, majd csak azután állapították meg a fizetendő összeget.

A dám és az őz esetében a fizetendő ár megállapításának metodikája megegyezik a gímszarvasnál bemutatottal, természetesen az egyes kategóriák különböznek, illetve az őz esetében grammban történik az elszámoláshoz szükséges tömeg mérése.

A muflonnál a trófea jellegéből adódóan másképpen történik az árképzés, bár az alapkoncepció (kategóriák szerinti alapár) gyakorlatilag megegyezik. A jobb és bal szarvhossz átlagát veszik alapul cm-ben (milliméter pontossággal) kifejezve. Először a mért átlaghossz alapján elért kategóriára megállapított alapárát határozzák meg. (Pl. 80–90 cm között az alapár 2660 €, így egy 88 cm-es csiga esetében ez az első lépésben 2660 €-t jelent). Másodszor az alapárát a jelentős kategóriához tartozó centiméterenkénti árral való pontosítás követi, vagyis az egész 80 cm feletti részt felszorozzák az adott kategóriára vonatkozó centiméterenkénti árral. (Pl. 80–90 cm között ez 170 €/cm, így a 88 cm-es csiga esetében az további (8 cm x 170 €) 856 €-t jelent). A teljes összeg a példa alapján a 88 cm-es mufloncsiga esetében 3516 € (az alapadatok Pilisi Parkerdő Zrt. 2009/10. idényben érvényes árjegyzékéből származnak).

A vaddisznó árképzése hasonló a muflonéhoz, hiszen ennél a vadfajnál is a hossz méret képezi az elszámolás alapját. Egészen pontosan az alsó állkapocsban lévő nagyagarak átlaghosszának függvényében alakul az ár. A vaddisznónál többféle gyakorlat is elterjedt. Az egyik, amikor az egyes hossz kategóriákra megszabott áron felül nincs további plusz felszámítás, ezt főleg a vaddisznóhajtásban történő vadászata esetén alkalmazzák. Eszerint a metodika alapján a 20–21 cm-es kategóriába eső agyarak 1600 €, vagyis a 20,5 cm-es agyarak, illetve 20,9 cm-es agyarak esetén is ugyanazt az árat kell fizetni. A másik módon, az egyéni vadászon elejtett kanok kerülnek árazásra. Ez valamelyest az előző kombinációjának is tekinthető, hiszen egy bizonyos agyarhosszig a kategóriák szerint kell fizetni plusz felszámítás nélkül. Azonban egy szint elérése után – ez a Gemenc Zrt. esetében 19 cm – minden egyes millimétert felszámolnak. Ha az előbbi két agyarhosszt vesszük alapul, akkor ezzel a módszerrel számolva első lépésben a 19 cm ára 1200 €, a további 15 és 19 milliméter 40 €/mm áron kerül felszámításra, azaz plusz 600 és 960 €. Így a végső árak: a 20,5 cm agyaráknak 1800 €, a 20,9 cm-es pedig 2160 € (az alapadatok a Gemenc Zrt. 2010/11. idényben érvényes árjegyzékéből származnak).

A vadászatszervezéssel foglalkozó vállalkozások jellemzően ügynöki megbízásként értékesítik a vadászati lehetőséget. Vagyis a szervező cég jutalék ellenében a piaci szereplőnek üzletet hoz (Constantinovits 2008). Számos gazdálkodó azonban emellett saját számlás ügyleteket is bonyolít, közvetlenül exporttevékenységet végez. Ennek előnye többek között az, hogy nincs ügynöki jutalék, melynek mértéke változó, de minimum 10%, illetve alkupozícióval nem rendelkező vadgazdálkodóktól akár 30%-ot is elkérhetnek (Heltay 2006).

*(Vadászattól származó bevételek alakulása)* A vadgazdálkodási bevételek jelentős részét a külföldi és a hazai bérvadászok adják, hiszen a vadásztársasági tagok általában alacsony szinten tartott tagdíj és ún. társadalmi munka fejében korlátozott vadászati lehetőséggel bírnak a társasági területeken. A bevételek növekedése jelentős volt, de látható, hogy amíg 1994–2001 között folyamatos volt a növekedés, addig onnantól kezdve két éven át jelentősen csökkent a bevétel, majd 2004-től kezdődően ismét növekedésnek indult.

Amennyiben a bevételek alakulását részletekbe menően vizsgáljuk meg, akkor azt tapasztaljuk, hogy az egyes bevételi források eltérő módon növekedtek. A külföldiek bérvadászatának növekedése (182%) mindenképpen jóval átlag alatt, illetve az ahhoz nyújtott szolgáltatások (94%) értéke egyenesen kevesebb, mint tizenegy évvel korábban. Az is igaz azonban, hogy a szolgáltatásokból származó bevételek 1994–1999 között csaknem

megduplázódtak, s ezután kezdődött csak nagy ütemben a visszaesés. Ezzel szemben rendkívüli módon megnőtt a belföldi bérvadászatból (1466%) és a hozzá kapcsolódó szolgáltatásokból (392%) származó bevételek összege. Amennyiben nem a pénzbeni értékeket, hanem az egyes bevételi módok éves összbevételhez viszonyított arányát vizsgáljuk (1. sz. táblázat), akkor láthatjuk, hogy a külföldi bérvadásztatás és a kapcsolódó szolgáltatások aránya jelentősen lecsökkent, ugyanakkor igen jelentősen nőtt a belföldi bérvadászat és szolgáltatás aránya a vizsgált időszak alatt. Sajnálatosan csökkent az élővad-értékesítés fontossága, s a fentebb leírt problémák miatt a lőtt vadból származó bevételek aránya is csökkent. Kimondható, hogy a bevételek átstrukturálódtak.

### 1. sz. táblázat

Magyarország vadgazdálkodási bevételeinek alakulása 1994-től 2005-ig (OVA, e Ft)

Év	Külföldi		Belföldi		Élő vad	Lőtt vad	Egyéb bevétel	Összesen
	bérlelővés	szolgáltatás	bérlelővés	szolgáltatás				
1994	2 581 456	391 743	153 424	108 223	326 715	761 473	849 524	5 172 558
1995	3 116 725	506 854	194 344	104 406	377 110	1 366 529	919 127	6 585 095
1996	3 205 286	480 075	289 291	178 130	597 866	1 883 056	1 110 468	7 744 172
1997/1998	3 431 969	492 055	678 648	169 172	571 581	1 572 985	1 702 228	8 618 638
1998/1999	4 165 579	650 659	854 331	247 168	577 129	1 609 740	1 574 276	9 678 882
1999/2000	4 897 737	731 126	1 035 222	251 606	982 992	2 075 133	2 104 960	12 078 776
2000/2001	5 502 912	722 854	1 154 021	351 421	746 680	2 548 700	1 865 253	12 891 841
2001/2002	5 632 647	658 157	1 669 106	403 278	1 000 579	3 040 304	2 365 454	14 769 525
2002/2003	5 980 815	567 313	1 622 539	453 061	662 562	2 632 691	2 412 607	14 331 588
2003/2004	5 524 435	544 373	1 690 513	488 921	446 687	1 941 704	3 103 705	13 740 338
2004/2005	5 376 488	472 209	2 081 003	424 378	488 065	2 180 408	3 380 608	14 403 159
2005/2006	4 695 822	366 928	2 249 298	424 539	615 326	2 306 029	3 781 815	14 439 757
Változás	182%	94%	1466%	392%	188%	303%	445%	279%

A vadgazdálkodási ágazat éves bevétele 2007-ben 16 milliárd Ft volt. Ennek *legjelentősebb forrása a külföldiek számára nyújtott bérvadászat és a kapcsolódó szolgáltatások (33%)*.

Jelentős tétel tesznek ki az ún. egyéb bevételi források, amely tartalmazza a vadásztársasági tagok tagdíját és egyéb befizetéseit.

A belföldi bérvadásztatás jelentősége a külföldiéhez képest kisebb, a bevételekhez csak fele akkora mértékben járul hozzá (18%).

Ugyanakkora súllyal szerepel a lőtt vad súlyának értékesítése is.

A vadászatból származó bevételeket legnagyobb mértékben a *nyagvad határozza meg*.

Ezen belül is kiemelkedő szerepe van a *gímszarvasnak*, amelynek előfordulása szoros kapcsolatot mutat a *vaddisznóéval*.

Bár az *őz* bevétel termelőképessége kisebb az előbbi vadfajokhoz képest, a síkvidéki apróvadász területeken a legfontosabb bevételi forrást jelenti.

A vadgazdálkodási ágazat esetében az Országos Vadgazdálkodási Adattár (továbbiakban: OVA) kimutatása alapján megállapítható, hogy a bevételek 1994–2005 közötti növekedése

(279%) elmarad a kiadások ütemének növekedésétől (296%). A vizsgált időszak alatt mindössze egy vadászévben, 2003/2004-ben fordult elő, hogy az ország vadgazdálkodása ne lett volna nyereséges, de mindenképpen figyelmeztető kell legyen az a tény, hogy 2002/2003-ban még csak 6 megye vadgazdálkodási bevétele maradt el a kiadásaitól, magyarán veszteséges gazdálkodású volt, de 2003-ben ez a szám már 13 volt, és 2005/2006-ban visszaesett 4-re!

A 2. sz. táblázatban foglaltuk össze az ágazat jövedelmezőségének változását az 1994–2005 közötti időszakban.

Amennyiben a folyamatokat nem csak folyó áron, hanem az inflációs hatások nélkül, az 1994-es bázisáron számoljuk, úgy a bevételek–kiadások növekedése lényegesen alacsonyabb értékeket mutatva következik be.

## 2. sz. táblázat

A vadgazdálkodás jövedelmezőségének alakulása Magyarországon 1994–2005 között (OVA)

Vadászati év	Bevétel (e Ft)	Kiadás (e Ft)	Eredmény (e Ft)
1994	5 172 558	4 723 759	448 799
1995	6 585 095	5 817 362	767 733
1996	7 744 172	7 002 778	741 394
1997/1998	8 618 638	7 693 658	924 980
1998/1999	9 678 882	9 004 354	674 528
1999/2000	12 078 776	11 220 235	858 541
2000/2001	12 891 841	12 092 634	799 207
2001/2002	14 769 525	13 580 878	1 188 647
2002/2003	14 311 588	14 038 242	273 346
2003/2004	13 740 338	14 159 570	419 232
2004/2005	14 403 159	14 256 558	146 601
2005/2006	14 439 757	13 993 830	445 927

(Kiadások alakulása) A kiadások 1994–2005 közötti alakulását mutatja be a 3. sz. táblázat.

A vizsgált időszak alatt a kiadások 296%-ra nőttek, amiből meghatározó volt a munkabér és a mezőgazdasági vadkárók növekedése. Ennek megfelelő egyre nagyobb hányad fordítódik ezekre a költségnemekre, s egyre kevesebb jut az egyéb kiadásokra. Az is kiderült, hogy a munkabér, illetve a bérjellegű juttatások, valamint a vadgazdálkodás költségei az összes kiadásnak közel 70%-át teszik ki.

A 4. sz. táblázat az egyes költségek arányának változását mutatják be 1994–2005 között az összes kiadáshoz viszonyítva. Látható, hogy a bevételekhez hasonlóan a kiadások is átstrukturálódtak, a belső arányok jellemző módon megváltoztak.

A munkabér és a hozzá kapcsolódó személyi jellegű kifizetések 17,4%-ról 22,8%-ra nőttek a vizsgált időszak alatt, s ugyancsak nőttek a vadkárokkal kapcsolatos kiadások, míg a vadgazdálkodás költségei, valamint az erdei vadkárók aránya nem nőtt a vizsgált időszak kezdetéhez képest. Az ökonómiai mozgáster beszűkülését jelzi, hogy az egyéb kiadások aránya folyamatosan csökken a vadgazdálkodásban, ami azt mutatja, hogy egyre inkább csak a folyamatosan emelkedő kötelezően előírt kiadások finanszírozására telik a vadászatra jogosultak részéről.

## 3. sz. táblázat

A vadgazdálkodási kiadások alakulása Magyarországon 1994–2005 (e Ft)

Év	Munkabér	Vadgazdálkodás	Mezőgazdasági vadkár	Erdei vadkár	Egyéb kiadás	Összesen
1994	821 941	2 048 559	389 114	109 410	1 354 735	4 723 759
1995	941 912	2 645 559	568 571	124 100	1 537 220	5 817 362
1998	1 099 463	3 140 034	858 898	112 623	1 791 760	7 002 778
1997/98	1 389 687	3 456 779	708 930	81 933	2 056 329	7 693 658
1998/99	1 700 622	4 217 793	730 805	78 135	2 276 999	9 004 354
1999/00	2 425 615	4 869 142	929 238	124 752	2 871 488	11 220 235
2000/01	2 152 210	5 520 422	1 367 889	140 534	2 911 579	12 092 634
2001/02	2 651 847	5 982 192	1 375 833	180 815	3 390 191	13 580 878
2002/03	2 871 823	6 200 147	1 618 354	181 653	3 166 265	14 038 242
2003/04	2 885 224	6 555 145	1 507 275	195 688	3 016 238	14 159 570
2004/05	3 054 181	6 647 049	1 482 936	183 392	2 889 000	14 256 558
2005/06	3 188 351	6 233 508	1 259 638	161 387	3 150 946	13 993 830
Változás	388%	304%	324%	148%	233%	296%

## 4. sz. táblázat

A vadgazdálkodás kiadások arányának alakulása Magyarországon 1994-től 2005-ig (e Ft)

Év	Munkabér %	Vadgazdálkodás %	Mezőgazdasági vadkár %	Erdei vadkár %	Egyéb kiadás %	Összesen %
1994	17,4	43,4	8,2	2,3	28,7	100
1995	16,2	45,5	9,8	2,1	26,4	100
1996	15,7	44,8	12,3	1,6	25,6	100
1997/98	18,1	44,9	9,2	1,1	26,7	100
1998/99	18,9	46,8	8,1	0,9	25,3	100
1999/00	21,6	43,4	8,3	1,1	25,6	100
2000/01	17,8	45,7	11,3	1,2	24,1	100
2001/02	19,5	44,0	10,0	1,3	25,0	100
2002/03	20,5	44,2	11,5	1,3	22,6	100
2003/04	20,4	46,3	10,6	1,4	21,3	100
2004/05	21,4	46,6	10,4	1,3	20,3	100
2005/06	22,8	44,5	9,0	1,2	22,5	100

A vadgazdálkodási ágazat kiadásai 2007-ben 15,2 milliárd Ft-ot értek el, amelynek legjelentősebb tétele a *vadgazdálkodásra fordított kiadások (44%)* volt. Ide soroljuk a *vadföldgazdálkodás*, a takarmányozás és a vadgazdálkodás egyéb költségeit. A *munkabér* a kiadások 23%-át tette ki, amely a *3172 hivatásos vadász* és más alkalmazottak bérét fedezte.

Számottevő tétel a *vadkár*, amely az országos összesítésben 12%-kal részesedik az ösz-



szes kiadásokból, de ez az arány egyes térségekben lényegesen magasabb. Bár az erdei vadkár a mezőgazdasági vadkárhoz képest jelentéktelennek tűnik (1/10-e) érdemes figyelembe venni, hogy ezek az abszolút értékek eltérő nagyságú területen keletkeznek.

A bevételek (16 milliárd Ft) és kiadások (15,2 milliárd Ft) egyenlege 2007-ben 800 millió Ft volt. (5. sz. táblázat)

##### 5. sz. táblázat

A vadgazdálkodási ágazat 2007. évi bevételeinek és kiadásainak megoszlása % (OVA)

Megnevezés	Bevételek (%)	Kiadások (%)
<b>Bevételek</b>		
Külföldi bérelövés	30	
Külföldi szolgáltatás	3	
Belföldi bérelövés	15	
Belföldi szolgáltatás	2	
Élő vad értékesítés	4	
Lőtt vad értékesítés	18	
Egyéb bevételek	23	
Pályázatás, támogatás	5	
<b>Kiadások</b>		
Munkabér		23
Vadgazdálkodás		44
Mezőgazdasági vadkár		11
Erdei vadkár		1
Egyéb kiadás		21
<b>Összesen</b>	<b>100</b>	<b>100</b>

*(Vadászati lehetőségek alakulása)* Megvizsgáltuk, hogy 1999–2005 között miként változtak a vadászati lehetőségek, ezen belül a bérvadászattal hasznosított mennyiségek országos viszonylatban. Az elemzések ugyanakkor módot adnak a nem bérvadászattal hasznosított vad mennyiségi változásainak a nyomon követésére is.

A nagyvad terítéke 1999-hez képest, mindössze 5 év leforgása alatt, vagyis 2004-re 97 654 db-bal módosult, ami 76%-os növekedést jelent, ugyanezen időszak alatt a bérvadászaton hasznosított vad mennyiség 33 622 db-bal, 63%-kal emelkedett. Az utolsó vizsgált évben ebben némi visszaesés volt tapasztalható. A nagymértékű mennyiségi növekedések hatására a bérvadászaton hasznosított nagyvad aránya némileg csökkent ugyan, 41,8%-ról 39,7%-ra, de mindenképpen érdemes megvizsgálni részletesebben is a számok mögött meghúzódó folyamatokat.

## 6. sz. táblázat

A vadgazdálkodási bevételek arányának alakulása Magyarországon 1994-től 2005-ig (e Ft)

Év	Külföldi		Belföldi		Élő vad %	Lőtt vad %	Egyéb bevétel %	Összesen %
	bérelövés %	szolgáltatás %	bérelövés %	szolgáltatás %				
1994	49,9	7,6	3,0	2,1	6,3	14,7	16,4	100,0
1995	47,3	7,7	3,0	1,6	5,7	20,8	14,0	100,0
1996	41,4	6,2	3,7	2,3	7,7	24,3	14,3	100,0
1997/1998	39,8	5,7	7,9	2,0	6,6	18,3	19,8	100,0
1998/1999	43,0	6,7	8,8	2,6	6,0	16,6	16,3	100,0
1999/2000	40,5	6,1	8,6	2,1	8,1	17,2	17,4	100,0
2000/2001	42,7	5,6	9,0	2,7	5,8	19,8	14,5	100,0
2001/2002	38,1	4,5	11,3	2,7	6,8	20,6	16,0	100,0
2002/2003	41,7	4,0	11,3	3,2	4,6	18,4	16,8	100,0
2003/2004	40,2	4,0	12,3	3,6	3,3	14,1	22,6	100,0
2004/2005	37,3	3,3	14,4	2,9	3,4	15,1	23,5	100,0
2005/2006	32,5	2,5	15,6	2,9	4,3	16,0	26,2	100,0

## 7. sz. táblázat

A nagyvadhasznosítás és a bérvadászat alakulása Magyarországon 1999–2005 között (OVA)

Vadfaj	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06
Összes nagyvad, db	128 213	150 345	193 522	220 878	212 910	225 867	217 820
Ebből bérvadász lőtte, db	53 591	60 637	70 056	76 961	84 648	87 213	86 518
Bérvadászat aránya	41%	40,3%	36,2%	34,8%	39,8%	38,6%	39,7%

A következő táblázat a trófeás vad hasznosításának összefüggéseiről ismert adatokat tartalmazza.

## 8. sz. táblázat

A hasznosított trófeás vad létszámának és a bérvadászat alakulása Magyarországon 1999–2005 között (OVA)

Vadfaj	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06
Gímbika összesen, db	6 471	7 757	8 443	9 396	9 943	9 614	9 457
Bérvadászattól, db	4 605	5 403	5 433	5 878	6 333	5 922	5 737
Bérvadászat aránya	71%	70%	64%	63%	64%	62%	61%
Dámbika összesen, db	1 013	1 154	1 487	1 733	1 666	1 739	1 821
Bérvadászattól, db	752	877	922	1 079	1 123	1 193	1 274
Bérvadászat aránya	74%	76%	62%	62%	67%	69%	70%
Ózbak összesen, db	16 397	19 541	22 854	26 227	28 744	29 915	32 513
Bérvadászattól, db	12 381	14 496	16 296	17 548	19 987	20 380	22 246
Bérvadászat aránya	76%	74%	71%	67%	70%	68%	68%
Muflonkos összesen, db	609	542	605	864	788	799	841
Bérvadászattól, db	522	471	474	635	626	622	634
Bérvadászat aránya	86%	87%	78%	73%	79%	78%	75%
Vadkan összesen, db	12 280	14 139	17 860	19 205	16 618	17 638	17 307

Bérvadászatból, db	5 076	5 633	6 355	7 248	7 207	7 092	7 138
Bérvadászat aránya	41%	40%	36%	38%	43%	40%	41%
Összes trófeás vad, db	36 770	43 133	51 249	57 425	57 759	59 705	61 939
Bérvadászatból, db	23 336	26 880	29 480	32 388	35 276	35 209	37 029
Bérvadászat aránya	53%	62%	58%	56%	61%	59%	60%

## 9. sz. táblázat

Összefüggés a szarvasfélék trófeás egyedeinek hasznosítása és a bérvadászattal történő hasznosítása között Magyarországon 1999–2005 (Buzgó, 2006)

Kapcsolat	Gímbika	Dámbika	Őzbak
Korreláció	0,96373	0,94340	0,99542
Determináció (R <sup>2</sup> )	0,92878	0,89001	0,99087

A 8–9. sz. táblázat adataiból egyértelműen látható, hogy a vizsgált hét évben rendkívüli módon, 168%-ra nőtt az elejtett trófeás vad mennyisége. A gím- és dámbikára, valamint az őzakra szűkítve a vizsgálatot, a növekedés még intenzívebb (183%). *Az egyes fajok hasznosítási és bérvadászati adatait értékelve láthatjuk, hogy az őzbak és a dámbika bérvadászattal történő hasznosítása minden évben emelkedett, a gímbikáé viszont 2004-ben már csökkent, ami a bérvadászati piac telítettségét is jelentheti.*

Az is kitűnik az adatokból, hogy bár némileg csökken a bérvadászat aránya, valamennyi trófeás vadat figyelembe véve, 63%-ról 60%-ra, a szarvasfélék esetében 74%-ról 67%-ra, de összességében a vizsgálat időszak kezdő és befejező évének hasznosítási adatai között 13 693 db az eltérés, ennnyivel több trófeás vadat lőtt bérvadász 2005-ben, mint 1999-ben.

Rendkívül szoros matematikai összefüggés mutatkozik a szarvasfélék trófeás egyedei hasznosításának növekedése és a bérvadászoknak történő értékesítés között. A statisztikai számítások egyértelműen igazolják, hogy a növekvő hasznosítás a bérvadászat növekedését vonja maga után, bár az is lehetséges, hogy a hasznosítás növekedését a növekvő bérvadászati kényszer idézi elő!

*Megvizsgáltuk ugyanezen összefüggéseket a nem trófeás vad vonatkozásában is. A vizsgálat hét év alatt a tarvad hasznosítása 64 438 db-bal, vagyis 62%-kal növekedett, ezen belül különösen gím- és dám-tarvad, valamint az őz-sutavad terület nagysága nőtt meg, ahol ez a változás meghaladta a 200%-ot. A legdinamikusabban a dám-tarvad bérvadászattal történő hasznosítása növekedett a vizsgált időszakban. A bérvadászattal hasznosított mennyiség is folyamatosan nőtt 19 234 db-bal, ami közel 64%-os növekedést jelent.*

## 10. sz. táblázat

A hasznosított nem trófeás vad létszámának és a bérvadászat alakulása Magyarországon 1999–2005 között (OVA)

Vadfaj	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06
Gím-tarvad összesen, db	16 746	20 115	25 605	32 312	33 281	31 602	27 240
Bérvadászatból, db	5 461	5 970	6 975	9 000	10 338	10 566	9 708
Bérvadászat aránya	33%	30%	27%	28%	31%	33%	36%
Dám-tarvad összesen, db	3 734	4 470	5 165	7 271	6 771	7 374	7 082
Bérvadászatból, db	1 975	2 021	2 245	2 880	3 104	3 518	3 653
Bérvadászat aránya	53%	45%	43%	40%	46%	48%	52%

Őz-sutavad összesen, db	26 459	31 341	38 997	46 262	48 101	56 024	57 407
Bérvadászból, db	4 339	5 162	5 830	6 465	8 536	10 331	10 776
Bérvadászat aránya	16%	16%	15%	14%	18%	18%	19%
Muflon-tarvad összesen, db	1 838	1 639	2 069	2 859	2 148	2 030	1 940
Bérvadászból, db	717	710	770	1 029	1 000	927	955
Bérvadászat aránya	39%	43%	37%	36%	47%	46%	49%
Koca-süldő-malac összesen, db	42 666	49 647	70 437	74 759	64 850	69 132	62 212
Bérvadászból, db	17 480	19 640	24 488	24 911	26 108	26 367	24 138
Bérvadászat aránya	41%	40%	35%	33%	40 %	38%	39%
Összes tarvad, db	91 443	107 212	142 273	163 453	155 151	166 162	155 881
Bérvadászból, db	30 255	33 757	40 576	44 573	49 372	52 004	49 489
Bérvadászat aránya	33%	31%	29%	27%	31%	31%	32%

Megvizsgáltuk a statisztikai összefüggéseket a szarvasfélék tarvadhasznosításának növekedése és a bérvadászattal történő hasznosítás között, és hasonló szoros összefüggéseket találtunk, mint ugyanezen vadfajok trófeás egyedeinél, vagyis kijelenthető, *a nagyvadfajok hasznosításának emelkedése és a bérvadászattal történő hasznosítás között igen szoros, pozitív kapcsolat van.*

Fordítsunk azonban figyelmet a legtöbb vadász számára elérhető apróvad vadászatra is. Azonos időszakban elemeztük az egyes apróvadfajok terítékének alakulását, valamint a bérvadászat arányát.

#### 11. sz. táblázat

A hasznosított apróvad létszámának és a bérvadászat alakulása Magyarországon 1999–2005 között (OVA)

Vadfaj	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06
Mezei nyúl összesen, db	83 340	85 223	100 488	132 149	102 441	104 331	105 127
Ebből bérvadász lőtte, db	33 407	36 140	40 453	46 168	42 464	43 520	39 137
Bérvadászat aránya	40%	42%	40%	35%	41%	42%	37%
Fácán összesen, db	546 189	430 384	535 714	558 455	391 292	439 142	474 042
Ebből bérvadászat, db	250 324	222 950	233 106	232 993	203 522	208 170	169 858
Bérvadászat aránya	46%	52%	44%	42%	52%	47%	36%
Fogoly összesen, db	1 802	1 246	1 425	2 173	2 446	2 894	2 999
Ebből bérvadász lőtte, db	1 118	1 089	1 356	1 856	2 206	2 356	2 594
Bérvadászat aránya	62%	87%	95%	85%	90%	81%	89%
Röptetett réce összesen, db	116 742	144 757	149 501	148 748	139 654	121 276	107 898
Ebből bérvadászat lőtte, db	86 275	97 280	95 188	94 687	83 762	78 791	62 242
Bérvadászat aránya	74%	67%	64%	64%	60%	65%	58%
Összes apróvad, db	748 073	661 610	787 128	841 525	635 833	667 643	689 976
Ebből bérvadászat	371 124	357 459	370 103	375 704	331 954	332 837	273 831
Bérvadászat aránya	50%	54%	47%	45%	52%	50%	40%

(*A vadászati turizmus gazdasági jelentősége*) A turizmus egyik speciálisnak tekinthető területe a vadászati turizmus, olyan utazás, ahol a fő cél a vadászat, ezért a *hobbyturizmus* kategóriába sorolható. Befolyással van rá a gazdasági viszonyok fejlettsége, a közlekedési lehetőségek, továbbá a vadászok számának alakulása.

Magyarországon a vadászturizmus több mint százéves hagyománnyal rendelkezik. Jó piacképességű turisztikai terméknek minősültek a magyar vadászatok az elmúlt ötven évben. A magyar vadászati lehetőségek kiemelkedők Európában, és a vendégvadászok fogadásának megfelelő színvonalú körülményei is adóttak.

A társadalmi gazdasági rendszerváltás tette lehetővé a magántulajdonú vadászati irodák létrehozását. Az 1990-es évek elejére már közel 150 vadászatszervező iroda jött létre, amelyek többsége csak bevette profiljába ezt az üzletágat, de ténylegesen csak kis volumenben szervezett vadászkat, munkájuk szinte ellenőrizhetetlen volt. Az utazási irodák (ezen belül a vadászatszervező irodák) működési feltételeinek szigorítása következtében, bizonyos mértékig normalizálódott ez a helyzet, de ezzel egyidejűleg igény támadt egy olyan szövetség létrehozására, melynek fő feladata a külső piacok figyelemmel kísérése, a nemzetközi kapcsolatok megteremtése, az információnyújtás és a szakmai bizottságok kialakítása volt. Megalakult a *Magyar Vadkereskedelmi Szövetség*, amelyet 1995-ben a Vadgazdasági Termékek és Szolgáltatások Terméktanácsa váltott fel, ami azóta megszűnt, helyette létrejött a Magyar Vadgazdálkodó egyesülete.

A külföldi vendégvadászok jelentős része a nyugat- és dél-európai államokból érkezik, de növekszik az igény az észak- és kelet-európai vadászok részéről is. A tengerentúli vendégek jelenléte egyelőre még elenyésző. Az 1990-es évek elejéig zömmel osztrák, német és olasz vadászok érkeztek hazánkba. Az utóbbi években ez az arány jelentősen megváltozott, ma már számottevő a Franciaországból, a Benelux államokból, Dániából, Spanyolországból érkező vendégek száma is. Az országunkba érkező vadászvendégeknél a vadászható vadfajok iránti érdeklődés nemzetenként eltérő. A német nyelvterületről, a Benelux államokból és Skandináviából érkezők főként a nagyvadadászokat iránt érdeklődnek, míg a Földközi-tenger térségéből érkezők körében elsősorban az apróvadászok iránt nagyobb a kereslet. Napjainkra igen jelentős vadászati érdeklődés mutatkozik irányunkba az új európai uniós országokból, Szlovákiából, Csehországból és a balti államokból, valamint Oroszországból is. A külföldi vadászok nemzetiség szerinti megoszlását a 12–13. sz. táblázat mutatja.

## 12. sz. táblázat

A magyar és külföldi vadászok létszáma 1880 és 2006 között 1000 főben (Feiszt 2007)

Megnevezés	1880	1940	1955	1970	1980	2000	2006
Magyar vadászok	30	30	15	23,5	31,1	49,4	56,5
Külföldi vadászok	-	-	-	4,8	12,2	25,6	26,4

## 13. sz. táblázat

Magyarországra érkező külföldi vadászok nemzetiség szerinti megoszlása %-osan 2003-ban (Csekő 2003)

Megnevezés	%
Osztrák	38
Német	24
Olasz	28
Egyéb EU	9
Egyéb nem EU	1
Összesen	100

Az Országos Vadgazdálkodási Adattár adataiból látható, hogy a külföldiek vadásztásából származó bevételek a vadgazdálkodási ágazat összes bevételeéhez viszonyítva az előző évtizedben megfigyelhető 45-55%-os értékről a 2000 és 2007 közötti időszakban folyamatosan csökkentek és a 2007-ben elért 5,2 milliárd Ft-os árbevétellel már csak a 32%-át tették ki. Ezzel szemben a belföldi vadászati turizmusból származó árbevételek (lelövési díjak és szolgáltatások) a 2000. évi 12%-ról 2007-re észrevehető, 7 százalékpontos emelkedést mutat.

Gazdasági jelentősége mellett a vadászturizmusnak szerepe van a vadászati kultúra és a vadgazdálkodással foglalkozó tudományágak terjedésében és fejlődésében is. Az idegenforgalmi bevételek egyik jelentős részét képezi. Az elmúlt évek bevételeinek és kiadásainak alakulását mutatja a 14. sz. táblázat. A vadászattal kapcsolatos árbevételeket döntően meghatározza a külföldi vadászok által kifizetett trófea és szolgáltatási számlák árbevétele.

Magyarországon, az évtized közepén 50-55 ezer hazai vadász váltott vadászjegyet, és mintegy 25-26 ezerre tehető a külföldi állampolgársággal rendelkező vadászati engedélyt váltó száma. A hazánkba látogató 24-30 millió turista mellett ez a szám talán elenyészőnek tűnik, de figyelembe kell venni, hogy a hagyományos értelemben vett turisták nagy része csak átutazik országunkon. A külföldi vadász, a vadászat jellegétől függően 3-5 napot tölt el hazánkban. Ez 90-100 ezer vendégejszakát feltételez éves szinten, és nem elhanyagolható tény, hogy e vendégejszakák az egyébként holt szezonnak számító őszi-téli hónapokban kerülnek felhasználásra, és mintegy 70%-a kereskedelmi szálláshelyet vesz igénybe, nem kis bevételhez juttatva ezzel a helyi tulajdonosokat (Gereczi, 2004).

#### 14. sz. táblázat

A vadászat bevétele, kiadása és egyenlege millió Ft-ban (OVA)

Év	Bevétel	Kiadás	Egyenleg
2000	12 892	12 093	799
2001	14 770	13 581	1 189
2002	14 332	14 038	293
2003	13 740	14 160	-419
2004	14 403	14 257	147
2005	14 440	13 994	446
2006	14 315	14 297	18
2007	16 039	15 239	800

(A vadhús értékesítés – értékesítési piacok) A tartósan import vadhúsra szoruló nyugat-európai vadhúspiacon a magyar vadhúsok igen keresettek. Ez a piac a teljes magyar vadhús mennyiségét, sőt annak többszörösét is képes felvenni. Legnagyobb konkurenciát az állatfarmokon nevelt, nem vadon élő, az európai piacokon rendszeresen megjelenő alacsony árfekvésű, új-zélandi (szarvas) és az ausztrál (vaddisznó) tenyésztett vad húsa jelenti. Ezek előre nem kiszámítható mennyisége, dömpingje jelentősen csökkentheti az árakat, a szarvashúspiac átmeneti visszaeséséhez vezethet, aminek kivédése nem lehetséges.

A feldolgozott vadhús több mint 80%-át értékesítik külföldre. A társaságok fő vevőit nyugat európai, döntően német, belnelux és olasz nagykereskedők jelentik, akik többségükben maguk is rendelkeznek valamilyen vadhúsfeldolgozó kapacitással, üzemmel.

A magyar vadhúsok legfőbb értéke, versenyelőnye, a tartás körülményeiben van. A magyaror-

szági vad erdőben, *természetes körülmények között nevelkedik, húsa bioterméknek minősíthető.*

A belföldi piac vadhús iránti kereslete messze elmarad a nyugat-európai szinttől. A fi-zetőképesség erősödése és a fogyasztási szokások változása azonban középtávon a vadhús iránti kereslet növekedéséhez vezet. Így a társaságok belföldi értékesítési volumene is növelhető. A belföldi piacon a vadhúskészítmények mellett általában az olcsóbb árfekvésű, és ehhez kapcsolódóan alacsonyabb értékű húsok értékesítésére kerül sor, ami a magasabb értékű húsok exportját jól egészíti ki.

Az élővad-értékesítés nem meghatározó az árbevétel alakulásában (15. sz. táblázat). Az utóbbi években éves értéke mintegy 600 millió Ft volt. A változás tendenciája nem határo-zott, inkább stagnáló. Aránya a bevétel százalékában 4% körüli értéken mozog.

#### 15. sz. táblázat

##### Az élő vad értékesítés alakulása (OVA)

Élő vad értékesítés	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Értékben (M Ft)	747	1000	663	447	488	615	595	622
Bevétel %-ában	5,8	6,8	4,6	3,3	3,4	4,3	4,2	3,9

## IRODALOM

- Bene Zs. (2000): *A vadászati turizmus alakulása Magyarországon 1989 után.* Szakdolgozat. NYME-EMK, Vadgazdálkodási és Gerinces Állattani Intézet, Sopron.
- Bleir N. és mtsai (2004): A vadgazdálkodás kiadásainak és bevételeinek elemzése. *Vadbiológia*, 11. évf. 100–122.
- Bleir N. és mtsai (2006): *A vadgazdálkodás kiadásainak és bevételeinek elemzése.* International Congress on Actual Problems in Game and Grassland Management, Budapest–Kaposvár.
- Constantinovits M. (2008): Vállalkozástípusok és szerződéses kapcsolatok a magyar külkereskedelemben. In *Nemzetközi kereskedelmi ügyletek.* Aula Kiadó, Budapest.
- Csányi S. – Pintér I. (2001): Magyar vadgazdálkodás 1990–2000. In *Vadászévkönyv.* Dénes Natur Műhely Kiadó.
- Csányi S. (1996): Országos Vadgazdálkodási Adattár. Gödöllő.
- Csányi S. (2008): Országos Vadgazdálkodási Adattár.
- Csányi S. (2009): Fenntarthatóság és tervszerűség a magyar vadgazdálkodásban. *Rubicon*, XX. évf., 7–8. sz. 114–116.
- Csányi S. (2010): *Mi a vadbiológia és mit csinál a vadbiológus?* Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Gereci T. (2004): *A magyarországi vadászati turizmus az Európai Unió küszöbén.* „Vadászvadászat”. Szakdolgozat. NYME, Erdővagyon-gazdálkodási és Vidékfejlesztési Intézet, Sopron.
- Heltay I. (2006): *Vadkereskedelem.* Natur Műhely Kiadó, Budapest, 330–353.
- Nagy E. (1993): *A dűvadfajok számának alakulása, és annak hatása a fácán és mezei nyúl populáció sűrűségére.* n. a.
- Szabó S. (1996): A vadexport nemzetgazdasági jelentősége, piac alakulása, tendenciái. GATE-GTK, Agrármarketing Tanszék, Gödöllő.
- Tóth S. (1998): *A hírnév kötelez.* Vadászat és vadgazdálkodás Magyarországon 1945–1990. Nimród Alapítvány.
- Vahid J. – Kóbori J. (2006): A világ erdőgazdálkodása és fakitermelése. *ÖKO / Ökológia, Környezetgazdálkodás, Társadalom*, 14. évf., 1–2. sz. 101–118.

## Irányi Dániel és a függetlenségi ellenzék viszonyrendszere 1867 és 1892 között

(*A dualizmus pártviszonyai, 1867–1900*) A dualizmussal foglalkozó kutatók jól tudják: az 1867 után alakuló magyar pártok nem a klasszikus 20. századi „menetrend” szerint működtek.<sup>1</sup> Nem rendelkeztek pártszékházzal, irodával, apparátussal, tagdíjjal. Mivel nem létezett olyan, mint tagság, ezért nem volt taggyűlés sem. S ha tartottak is „pártértekezleteket”, akkor azokról nem vezettek jegyzőkönyveket.

A dualizmus kori pártstruktúrát a közjogi kérdés, azaz a kiegyezéshez való viszony határozta meg. Az 1906 és 1909 közötti éveket kivéve, a kiegyezéssel mereven ortodox módon védőpárt viselte a kormányfelelősséget: *Deák-párt*, *Szabadelvű Párt*, majd kisebb szünet után 1910-től *Nemzeti Munkapárt* néven. A legkövetkezetesebb ellenzéke így a kiegyezésnek is legkövetkezetesebb ellenfele lett: *Szélbal* vagy *Szélsőbal, 1848-as Párt, Függetlenségi és 48-as Párt* néven. Mivel ezen utóbbi pártalakulatok mindvégig visszautasították az 1867. XII. törvénycikkely adta kiegyezéssel kereteket, ezért kormánypozícióba nem is kerülhettek. Ezáltal a klasszikusan nyugaton működő politikai váltószék működésében ebben az időszakban nem jöhetett létre, ahogy ezt Tóth Ede a *Függetlenségi Párt*ról szóló írásában alátámasztja: „A kormánypárt belső ellentéteit és gyengeségét felhasználva az ellenzék dualizmus-ellenes küzdelmének egyik lehetősége a parlamenti váltószék működés kiharcolása lehetett volna, a balközép többsége azonban nem ezt az utat választotta, hanem a kormánypárthoz fúzió vagy koalíció formájában való csatlakozását.”<sup>2</sup>

A pártrendszer dinamizmusát a két csoport között elhelyezkedő „centrumpártok” biztosították, amelyekben keresztül lehetőség nyílt az egyik közjogi táborból a másikba átmenni egyéni politikusoknak szintúgy, mint egész pártcsoportosulásoknak. Ilyen köztes funkciót töltött be 1875-ig a Tisza Kálmán-féle *Balközép Párt*, 1878-tól az *Egyesült* majd *Mérsékelt Ellenzék*, mely 1892-től a *Nemzeti Párt* nevet viselte. A későbbi időszakban Bánffy Dezső *Új Pártjának* volt hasonló funkciója. Az 1880-as évektől a pártrendszerben egyre érezhetőbben állandósult a mindkét közjogi táborban többségben lévő liberális vonulat mellett egy konzervatív gondolkodású kisebbség is.<sup>3</sup> Ennek a csoportosulásnak a zászlóvivője Apponyi Albert, a Zichy család tagjai, majd ifjabb Andrássy Gyula lett. A *48-as Párton* belül a konzervatív vonalat az Ugron Gábor-féle frakció képviselte. Ezen konzervatív szekciók soha nem váltak olyan erőssé, hogy valós alternatívát jelenthessenek az uralkodó liberális párttal szemben. Egyedüli kivételnek csak 1905 számított, pontosabban a kormányalakítás éve: 1906, amikor is a '67-es tábor konzervativizmusba hajló csoportjai összefogtak a nemzeti koalícióval a sikeres kormánybuktatásra és saját kormányuk megalakítására.

Az 1870-es évek végétől megjelent az ún. parlamenten kívüli pártok csoportosulása is. 1878-ban a *Nemválasztók Pártja* és a *Magyarországi Munkáspárt* fuzionált. Létrejött a *Magyarországi Általános Munkáspárt*, amely a szociáldemokrata mozgalom hazai párt formájában létrejövő képviselőtestületévé vált. De a vagyoni és értelmi cenzusos választási szisztéma következtében ezek a pártok a parlamentbe nem juthattak be. Később ebbe a vonulatba sorolhatjuk az agrárszocialista pártkezdeményezéseket (pl. *Független Szocialista Párt*) is.

A *48-as*, későbbi *Függetlenségi Párt* története<sup>4</sup> – ahogy ezt az alábbiakban látni fogjuk – meglehetősen bonyolult, szövevényes, és egészében máig fel nem tárt. Ezért jelen nagyobb fejezetünkben Irányi Dániel és a párt kapcsolatára kívánunk rávilágítani. Előrebocsátjuk, hogy



a párt életében több fontos szakasz is volt, melyben Irányi hol háttér-, hol pedig elnöki szerepet töltött be, de mindvégig konzervensen megőrizte a „48-asság” vonulatát a párton belül. Azt azonban elmondhatjuk, hogy a *Szélbalként* induló párt nemcsak közjogi követelései, hanem demokratikus társadalmi felfogásával 1848 örökösének vallotta magát, s ezt alátámasztják a pártprogramok is. A *Balközép* és a *48-as Párt* között gyakran jött létre választási szövetség, de szoros ellenzéki egységfrontot a dualizmus idején nem sikerült kialakítaniuk.

(*A 48-as Párt, 1869–1873*) Már 1865 decemberében létrejött egy pártcsoporthozulás, amely önmagát „*48-as pártinak*” nevezte. Ide tartozott: Madarász József<sup>5</sup>, Almásy Sándor<sup>6</sup>, Kállay Ödön<sup>7</sup>, Schwarz Gyula<sup>8</sup>, Szilágyi Virgil<sup>9</sup>. Ez a pártcsoporthozulás a teljes függetlenséget és a kiegyezés elutasítását vallotta. Tagjai az 1848. III. törvénycikk alapján álltak, és nemzeti, demokratikus elveket hirdettek. Szoros kapcsolatot ápoltak Kossuth Lajossal, de mivel a hajdani Kormányzó nem kívánt hazatérni, ezért más, de lehetőleg tekintélyes vezetőt kellett választaniuk. Legrátermettebbnek Irányi Dánielt vélték. Schwarz Gyula így fogalmazott: „*Bárcsak Irányi megválasztanék és bejönné.*”<sup>10</sup> Szilágyi Virgil is hasonlóképpen gondolkodott: „*Az úgynevezett 48-as pártnak országgyűlésen lévő tagjait helyes irányba csak úgy remélem érthetőnek, ha Irányi hazajő, s összeműködve együtt a pártra nagyobb befolyást gyakorolhatunk.*”<sup>11</sup>

A párt 1867 táján megközelítőleg 20 tagot számlált, amely igencsak csekély volt a Tisza Kálmán-féle *Balközéppel* (94 fő) és a 180 tagot tömörítő *Deák-pártnal* szemben.<sup>12</sup> Ennek ellenére a 48-as párt az 1869-es választásokon igen jól szerepelt, hiszen az addigi 20 mandátummal szemben 41 képviselői helyre tettek szert, míg a Deák-párt 60 mandátumot veszített.<sup>13</sup>

A *48-as Párt* 1868. április 11-én deklarálta – sajtóorgánumban, *A Nép Zászlójában* – programjának főbb pontjait, 14 képviselő aláírásával.<sup>14</sup> Majd 1869. május 14-én tette közzé választásfelirati javaslatát (26 képviselő aláírásával), a *Magyar Újságban*.<sup>15</sup> E helyütt olvashatóak voltak politikai hitvallásuk alapelemei: Erdély és Magyarország uniójának szükségessége, a delegáció intézményének felülvizsgálata, a közös hadsereg és az államadósságok problematikája, a vám- és kereskedelmi szerződés ellenzése, a jogegyenlőség és a sajtótörvények hiányolása, a hivatali visszaélések felülvizsgálata, a bírák szabad választásának követelése, az alkotmányos jogok bővítése, a véleménynyilvánítás szabadságának, a vallásszabadságnak hangsúlyozása, a közművelődés javítása (népnevelés, közoktatás), a hűbéri maradványok megszüntetése, a kereskedelmi és ipartörvények, valamint az adórendszer reformjának sürgetése.

Az 1869. évi országgyűlésre a *48-as Párt* 41 taggal vonult be és a szintén emigrációból hazatérő Simonyi Ernőt<sup>16</sup> ismerte el vezérének. Ő ugyanis már az 1869. november 14-én tartott országos értekezleten átvette az irányítást Madarász József kezéből.<sup>17</sup>

Kossuth Lajos Irányi Dánielnek írt leveleiből úgy tűnik, hogy Irányi 1869-ben már nem a teljes függetlenség elvének szükségességét, hanem a perszonáluniós elv megvalósítását vallotta.<sup>18</sup> Irányinak sikerült is elérnie, hogy a pártprogramba a perszonáluniós elvet vegyék fel, szemben a Madarász József által készített radikálisabb tézisekkel.<sup>19</sup> Kossuth viszont úgy vélte, hogy addig bizonyult ideálisnak a párt, amíg *Szélsőbal* volt, a 48-as pártnak nincs értelme: „*A hajdani szélsőbal kicsi is volt, és kigyót, békát is kiáltottak rá, letéptek róla minden becsületet. De elvet képviselt, értelme volt, a forradalmi tendenciák képviselőjének tartott. S tán ép azért gyalázták, mert félték tőle. Annyi igaz, hogy még a Deák párt is azt mondta róla nem honorábilis [tekintélyes – K. E.] csoport, de realitás. Vagy mi, vagy ők. [...] Amióta e párt 48-as lett, nincs értelme, nincs jellege, mely kirekesztőleg az övé volna.*”<sup>20</sup> Irányi a forradalmi irányt is visszautasította a párt soraiban: „... azt hiszik idehaza, hogy mi csak az Ön impulsiója [benyomása – K. E.] szerint cselekszünk, forradalmat készítünk elő [...] és megjegyeztem, ha pártunk szaporodását óhajtjuk, a forradalmi szándékot vissza kell

utasítanunk.”<sup>221</sup> Kossuth ezen premisszák miatt fokozatosan elhatárolódott a 48-as párttól: „Mert nem most mondom először; mondtam már több ízben is, mondtam nyíltan, hogy én azon párttal mint párttal semmi szolidaritásban nem állok, s nem is akarok állani; sem programja nem az én programom. Én 49-es vagyok, nem 48-as; sem a békés út, melyet hangsúlyozni szeret nem az én utam, mert programom békés úton nem valósítható.”<sup>222</sup>

A kezdődő nézeteltérések ellenére Irányi Dániel többször is beszámolt a „turini re-metének” arról, hogy a párt nem igazán szervezett, nem egységes, s ez okozza a sikertelenséget: „... ami tulajdon pártunkat illeti, nagyobb eredményt a parlamentben föl nem mutathatunk, annak egyrészt az az oka, hogy kevés a képes s még kevesebb a szorgalmas tag, a nagyobb rész csak dilettánskodni szeretvén a képesek közül is. Így a munka terhe igen kevés vállra nehezedvén, azok azt nem mindig bírják meg.”<sup>223</sup> Máskor arról panaszkodott, hogy: „Általában azt tapasztalom körülöttem mindenütt, és talán leginkább saját pártunkban, hogy a kötelességérzet hiányzik, vagy lassan-lassanként meghűl, megernyed. Pártgyűléseinken néha alig vagyunk határozatképes számban, noha ezt már hétre szállítottuk alá. Az országgyűlésen is csak úgy tátognak az üres helyek a szélsőbal oldalon.”<sup>224</sup>

Kossuth elsődleges jótanácsként azt az üzenetet küldte Irányinak, és a pártnak, hogy próbáljanak meg megyei szinten egyre több pozíciót megszerezni, a választások során: „Az ellenzéknek nem szabad a municipális [megyei – K. E.] életből visszavonulni: De sőt különösen az Önök pártjának a lehető legnagyobb esélyt kell mindenütt kifejezni, hogy a megyékben és városokban tért foglaljanak. Többségre iparkodva, ahol csak lehet, a kevesebbségi állástól sem riadva vissza, ha többségre nem juthatnak. De vívni minden talpalatnyi részért, elfoglalni minden lehetséges pozíciót, s megragadni minden alkalmat, mely a municipális élet körében befolyásra nyújt kilátást.”<sup>225</sup>

Kossuth másik elgondolása, hogy az elkövetkező, 1872-es választásokon a 48-as Pártnak szövetségre kellene lépnie a Balközéppel, a kormány megbuktatására: „... erős meggyőződés, hogy Önöknek külön pártállásuk megőrzése mellett, a balközéppel szövetkezniük kell, a jobb oldal megbuktatására, a közelgő választásokban. [...] Önöknek soha sem kellene szem előtt téveszteniök, hogy Önök csak úgy ígérhetnek maguknak jövődőt, ha a mostani kormánypartot, a balközép által megbuktatják.”<sup>226</sup> Irányi egyik korábbi újságcikkében azonban már kifejtette ellenvéleményét: a *Magyar Újság* 1868. április 21-ei számában, *A balközéppel egyesülés* címen fontos cikket közölt.<sup>227</sup> Ebben az írásában kijelentette, hogy nem tartaná ideálisnak, ha a két bal (*Szélsőbal* és *Balközép*) egymással egyesülne. Hiszen – írja Irányi – hiába ugyanaz, látszólagosan a két párt programja, „a szellem, mely a szavakat tettekkel érleli, nem ugyanaz a két táborban”<sup>228</sup>. Állítását azzal támasztotta alá, hogy a *Balközép* hevesen tiltakozott a demokrata körök és Kossuth képviselővé választása ellen, valamint a *Balközép* arisztokratikus tagokból áll. *A 48-as párthoz* című cikkében, 1871. július 14-én kijelentette, hogy a közelgő választások során, a megyei és községi választásoknál a 48-as Párt és a *Balközép* együttműködik a kormánypárt ellen, de az országgyűlési képviselőválasztások alkalmával meg fognak mérközni a *Balközéppel*, csak ott egyesülvén vele, ahol a jobboldal többségre juthatna.<sup>229</sup> Ebben a cikkében nehezményezte azt is, hogy a balközépi jelöltek több helyütt a 48-as zászló mögé bújva akarták céljukat elérni, ezért azt indítványozta, hogy a választók kérdezzék meg a jelöltet: „vajon azon 48-as párthoz tartozik-e, amelynek képviselői szélső balon ülnek az országházban.”<sup>230</sup>

Összességében ugyan elítélte a *Balközép Pártot*, ám elfogadhatónak tartotta azt, hogy a jobboldallal szemben közös erővel lépjenek fel, s ehhez kérte Kossuth támogatását is: „... a választásoknál a kormánypárttal szemben egy célra törekedjünk, t. i. a kormány s illetőleg a 67-i alap megbuktatására. Miként 69-ben, úgy a jövő választásoknál is oly kerületekben,

ahol jobboldali jelölt lesz a két ellenzéki árnyalat közös erővel fog fellépni, egymással megegyezve, melyik árnyalat állítson föl jelöltet, s illetőleg melyiket kell támogatni és csupán ott engedve a szabad versenynek helyet, ahol abból a jobboldal hasznot nem húzhat. [...] A nép felénk szít, velünk tart. A győzelmünkhöz csak az kellene, hogy Kegyed, fenntartva egyébiránt külön állását, nekünk támaszt nyújtsan. Hiszen ezt úgyis megígérte Kegyed nekem, mikor utolszor Turinban volt szerencsém láthatni. [...] Én tehát arra kérem Kegyed, hogy a balközép kimélésével felhagyva, minket egyenesen és hathatósan támogatni szíveskedjék. S annak idején oly nyilatkozatot tegyen, mely pártunk szaporítását elősegíthesse.”<sup>31</sup> Kossuth Lajos ezzel ellentétben már többször is leírta Irányinak, hogy nem hajlandó támogatni a 48-as Pártot, mert ő a 49-es alapokon áll.<sup>32</sup> Am Irányi nemcsak a Párt, hanem saját megválasztása felől is aggódott: „Ugyancsak ma van Pécsert és egész Baranya megyében is a választás. Az enyém igen-igen kétes, és csaknem valószínűbbnek tartom a bukást, mint a győzelmet. Ötszáznál több jogosulatlant csempészték be ellenem, és vagy három ház ellenékit kitörültek. Akadt azonban azon sok kerület közül, melyek a jelöltséggel megkínáltak, egy, amely megígérte, hogy várni fog, míg a pécsi választás eredménye tudva lesz, s ha bukom, meg fog választani. Ez Békés városa.”<sup>33</sup> Végül, valóban Békés városában választották meg, ahol haláláig, a békésiek tisztelete által övezve töltötte be a képviselői pozíciót.

Az Országos 48-as Párt – mint ún. választási párt – 1872. január 23-án (a január 21-én tartott pártértekezletet követően<sup>34</sup>) közölte a Magyar Újságban, az 1872. január 21-én elfogadott pártprogramot.<sup>35</sup> A programban azok az elvek kerültek előtérbe, amelyeket Irányi az 1869–1872-es parlamenti ciklus idején következetesen képviselt, s amely a perszónalunions elvet tekintette alapnak. Deklarálták fő programpontjaikat: az ország önállóságának visszaállítását, az 1867. évi törvények alkotmányos eltörlését, alkotmányos úton; önálló hadügy, külügy és pénzügy létrehozását; az önkormányzatiság és a demokratikus szabadságjogok kiszélesítését (általános választójog), a közművelődés felkarolását; a bírák választását, a virilizmus eltörlését, a főrendiház képviseletei alapon történő megreformálását, ingyenes, nem egyházi jellegű közoktatást, az önálló magyar bank létrehozását, a dohánymonopólium és a húsadó megszüntetését. Ekkoriban az egyenjogúság alapján kívánták rendezni a nemzetiségi kérdést. Madarász József Emlékiratában igencsak lemondóan nyilatkozott: „Elérték tehát a volt menekültek, a külföldről hazatért jelesek, Simonyi, Irányi, Helfy az értekezlet vezetői, hogy az 1868 végén a 48-as párt által megállapított programot, sőt az 1869-ben alkotottat is megtoldhatták a »personalunionnak« a programba felvételével. Így nem tagadhatják, hogy megkötötték magukat.”<sup>36</sup> Madarász ebben látta annak is látta okát, hogy az 1872-es választásokon a párt 40 helyett csak 35 mandátumot szerzett.<sup>37</sup> Am az okok ennél összetettebbnek bizonyultak.

Irányi azonban nem szakította meg a levelezést Kossuthal, bár az egykori Kormányzó Úr, többször hangsúlyozta egyet nem értését. Továbbra is beszámolt Kossuthnak arról, hogy a párt nemigazán szervezett, nem egységes, s ez okozza a sikertelenségeket a választásokon, a képviselőházi munkák során: „... ami tulajdon pártunkat illeti, nagyobb eredményt a parlamentben föl nem mutathatunk, annak egyrészt az az oka, hogy kevés a képes s még kevesebb a szorgalmas tag, a nagyobb rész csak diletánskodni szeretvén a képesek közül is. Így a munka terhe igen kevés vállra nehezedvén, azok azt nem mindig bírák meg.”<sup>38</sup> Máskor pedig arról panaszkodott, hogy: „Általában azt tapasztalom körülöttem mindenütt, és talán leginkább saját pártunkban, hogy a kötelességérzet hiányzik, vagy lassan-lassanként meghül, megernyed. Pártgyűléseinken néha alig vagyunk határozatképes számban, noha ezt már hétre szállítottuk alá. Az országgyűlésen is csak úgy tátognak az üres helyek a szélsőbal oldalon.”<sup>39</sup>

Kossuth nem reagált ezekre a levelekre, amelynek oka konkrétumokban kereshető. Nevezetesen abban, hogy 1872 májusában Kossuth Lajos Irányit a Mocsáry Lajossal<sup>40</sup> való együttműködésre szólította fel, ám Irányiék Kossuth tanácsának a megfogadása helyett „partizánakcióba” kezdtek: Kossuth nevével kampányoltak, s így próbáltak mandátumokat szerezni a *48-as Pártnak*. Kossuthot hűsz helyen is jelöltették, ám csak Hódmezővásárhelyen választották meg, amely Kossuth személyére nézve igencsak sértőnek bizonyult.<sup>41</sup> Kossuth szemrehányást tett emiatt Irányinak, s kérte, hogy legalább azon az egy helyen Mocsáry Lajost ajánlhassa maga helyett, Irányi azonban ebbe nem egyezett bele, ami a *Magyar Újság* hasábjain is sajtóvitát eredményezett.

(*A 48-as Párt belső harcai és szakadása*) A szakadás, amely végül 1874-ben következett be, már 1872-ben elkezdődött, amely a pártprogramnak, s Irányi Dánielnek is köszönhető volt. A Csiky Sándor életpályájáról szóló összefoglaló monográfia<sup>42</sup> tanúsága szerint az 1872-es képviselőválasztás előkészítésekor már három csoport tevékenykedett a párton belül: az egyik az Irányi Dániel és Csanády Sándor<sup>43</sup> által vezetett „team”, amely ellenezte az együttműködést a *Balközéppel*. A második a Helfy Ignác<sup>44</sup> és Simonyi Ernő vezette csoport, akik hajlandók lettek volna a *Balközéppel* „akcióegységre” lépni. S ott húzódtott még a radikális kisebbség, a Madarász József-féle csoport, akik a *Balközéppel* semmiképp nem kívántak együttműködni, de már az Irányi Dániel által vezetett többséggel sem, a párt perszónáluniós politikája miatt. Irányi Dániel kampánytevékenységét is Csanády Sándorral együtt fejtette ki: „... Csanády Sándorral együtt Erdélybe készülök az oláhok közé, hogy óhajtaikat megtudjam, s ha lehet, arra bírom, hogy a jövő választásokban részt vegyenek. Erdélyből kijövet pedig a szerbek lakta alvidéket látogatnók meg, s ha kell Szlavóniába, sőt Zágrábba is mennénk.”<sup>45</sup>

Kossuth Lajos – ahogy erre a fentebbiek során rámutattunk – már ekkor azt képviselte, hogy Irányiék megtagadták a ’49-es zászlót. Arra biztatta őket, hogy buktassák meg a Deák-pártot, mert ha nem, akkor: „*finis Hungariae*.”<sup>46</sup> S kérdőre is vonta Irányit: „*A kérdés hát az, melyik párt az, amelynek legtöbb chance-a van arra, hogy nem az ellenzék egyik vagy másik frakciója felett, hanem a Deák párt felett többségbe jusson. Van Önöknek erre kilátásuk? Feleljen Ön nekem e kérdésre, nem csak őszintén, mint mindig szokott. Hanem adatokkal indokoltan.*”<sup>47</sup> Kossuth nem sok esélyt látott a többségi kormányásra sem, és szkeptikusan hozzáfűzte: „*Sokszor írják nekem hazulról, hogy a Nép Önökkel van. No hiszen, ha a szív redőiben lappangó aspiranciák [törekvések – K. E.] akarat ájultság mellett bírának valami érzékkel, én bizony amondó volnék, hogy a nép szíve túldobog az Önök programján.*”<sup>48</sup> Kossuth a probléma okát abban is felfedezni vélte, hogy a *Magyar Újság* nem vált sikeres, nagy példányszámú sajtóorgánummá. Nyomatékosan, többször kijelentette azt is, hogy ő nem kíván a segítségükre sietni, s Irányiék programját a lehetetlenség programjának látja.

Kossuth Lajost befolyásolták a másik oldalról, nevezetesen a Helfyektől érkező irományok. A turini emigráns számára oly kedves Helfy Ignác igen rossz szájjal fogalmazta meg véleményét Irányiról: „*És ez egész kis históriának valódi kútfeje Irányi, ki nervosussá [idegessé – K. E.] lesz, mikor Simonyi vagy Helfy nevét hallja. Amattól irigylí a parlamenti babérokat, melyek szerinte inkább őt illetnék meg, engem pedig a Magyar Újságból törekszik kitűrni; még pedig intrígák [cselszövészek – K. E.] útján.*”<sup>49</sup> De Helfy ekkor még azt is nehezítette, hogy a párt a perszónáluniós elvet hangoztatja, mint alaptételt. Nemsokára Irányi oldaláról is megérkezett Kossuthhoz a levél. Ugyanis Helfy Ignác időközben elhagyta a *Magyar Újság* szerkesztői pozícióját. Ezért Irányi kijelentette egyik levelében, hogy nem kívánja Helfyt meggyanúsítani. Ám álláspontja szerint vagy menekül a süllyedő hajóról, vagy pedig Helfynek anyagi problémái vannak, hiszen ő maga (mármint Irányi) sem kapott fizetést az utóbbi időben az újságtól.<sup>50</sup>

Ezek a levélváltások azonban kellemes kis dialógoknak bizonyulnak mindahhoz képest, ami 1873 végétől kezdődött. Irányi Dániel 1873 decemberében ugyanis kifakadt: *„Tisztelt barátom! Nem elég, hogy nem támogat minket, még meg is nehezíti állásunkat, küzdésünket, mely anélkül is elég nehéz. [...] S íme most nem csak, hogy semmi támogatásban nem akar többé részesíteni a lapokban, meg is tagad minket, az állítván, hogy mi csak oly távol állunk Öntől, mint Deák maga?”*<sup>751</sup> Számon kérte Kossuthon: megígérte, még ha elvközösséget nem is vállal velük, hogy a választások előtt támogatni fogja a pártot, s nem tette. Irányi egy Tóvölgyi Titusz<sup>52</sup> által közzétett Kossuth levélre utalt, melyben valóban az állt, hogy Kossuthtól ugyanolyan távol áll Deák, mint Irányi. Ezt a levelet szinte minden napilap leközlölte, kivétel a *Magyar Újság*. Irányi levelében megfedte Kossuthot, hogy hogyan tudott megbízni a kétes erkölcsű Tóvölgyiben. Utóiratában még kitért arra, hogy a leközlött levél azért is okoz különösen problémát, mert a Mocsáry Lajos és Csávolszky Lajos<sup>53</sup> féle *Balközép* azt a saját maga javára értelmezte, s azt vették ki belőle, hogy Irányiékat megtagadja, de őket nem, ezáltal meg is nehezítette a közeledést a két irányzat között. Irányi hangsúlyozta, hogy az egész párt nevében szól Kossuthoz: *„Mindnyájunkat fájdalmasan érintette, hogy Kegyed egy kategóriába helyez minket, hű barátait és a lehető önállóság katonáit, Önnek s a függetlenség ellenségeivel. Meg is lettem bízva, hogy ezen leverő hatásáról Ön levelének Kegyedet tudósítsam, s egyúttal megkérem, hogy azt, amennyire lehet jóvá tenni méltóztassék.”*<sup>754</sup> Kossuth szinte postafordultával megírta választát.<sup>55</sup> Leszögezte, Tóvölgyi Titusz azért fordult hozzá, hogy tanácsot kérjen, melyik párthoz, illetve a *48-as Párton* belül melyik irányzathoz csatlakozzon. Valóban azt mondta, hogy Irányi és Deák egyformán távol áll tőle, mert elfogadják magyar királynak az osztrák császárt. Kiemelte, hogy a pártok közül a *48-as Párt* a legliberálisabb és a legkevésbé rossz. Legjobbna nem mondja, mert rossznak tartja. Figyelmeztette Irányit, az a viszály, ami pártban zajlik, nem tesz jót a választóknak sem, s hogy folyton azon megy a harc, hogy ő kit pártol s kit nem. Aztán visszatért az Irányit talán leginkább szíven tüő megállapításra, miszerint Irányi éppoly távol van tőle, mint Deák. Kossuth ezen állítását a megszokott érvrendszerével támasztotta alá: *„Ön s a 48-as párt ép úgy, mint Deák elfogadják – mind annyian repudiálják [visszautasítják – K. E.] a 49ki zászlót, sőt hímzés-hámzás nélkül kimondom, is specie [jelenes – K. E.] Ön még marquintzottabban [hangsúlyozottabban – K. E.] repudiálta, mint akár maga Deák; mert nincs az Országban senki, de teljeséggel senki, ki többször s határozottabban, és többnyire minden szükség minden ápropo [alkalom – K. E.] nélkül (mondhatnám: borúra derűre) hangoztatta volna hogy nem akar forradalmat, mint éppen Ön.”*<sup>756</sup> A továbbiakban Kossuth már indulatos hangon kérte Irányit, hogy „feszítse” meg emlékezetét, mert, amiket írt, azt már évekkel ezelőtt is kifejtette, s nemcsak neki, hanem Simonyinak, Helfynek is. Azt is felhozta, hogy azért mondja ezt most el, mert Irányi csak akkor keresi fel levelével, ha valamit szeretne tőle: például a párt mellett kiállni, vagy a *Magyar Újság* ügyében. Kossuth levele egyre inkább érzelmi töltetűvé, s elkeseredettebbé vált: *„Magyar kérdés nincs többé Európában. S kinek a műve, az hogy nincs? Az Önöké, a hazaköltözött, az engem elhagyott emigratioé, - ép úgy, mint az, hogy Lengyel kérdés van daczára a százados elnyomatásnak, a hajthatatlanul helyt álló Lengyel emigratio műve.”*<sup>757</sup> Mert: argumentált tovább Kossuth: ha a pártnak nem 48-as, hanem függetlenségi lenne a neve, s a pártprogram a függetlenség elérésének célkitűzésén alapulna, akkor támogatta volna őket. Végezetül emlékeztette Irányit arra, hogy ő hívta fel a pécsiek figyelmét őrá, de ugyanígy közbenjárt Simonyi, Helfy ügyében is. Azt is kiemelte: gondolatait mindig a *Magyar Újság*ban tette közzé, nem másutt, s az újságalapításhoz pedig 1000 frankkal hozzá is járult. A jelen választásoknál azonban már azért nem állt ki a párt mellett, mert az igencsak eltávolodott a függetlenségi elvektől. Irányit levele végén meg nem szűnő barátságáról biztosította, de hozzátette: *„Utaink elváltak.”*<sup>758</sup>

Simonyi Ernő ugyanekkor már – értesülvén Irányi és Kossuth „szakításáról” – levélben tudósította Kossuthot, hogy a *Balközépből* kiváló Mocsáry Lajosék csatlakozásával együtt az országgyűlésen 40-en is lehetnek.<sup>59</sup>

Irányi 1874 januárjában<sup>60</sup> Kossuthnál nyugodtabb hangon reagált a Kormányzó levelére, bár megemlítette, hogy ő már elküldte válaszát. Az iratanyagban azonban nem leltünk rá erre a levélre. Irányi említett levelében barátságáról biztosította Kossuthot, s a Csávolszky–Mocsáry-féle csoportosulásról kívánt szólni. Elmondta találkozásuk körülményeit: pártja háromtagú bizottságot jelölt ki (tagjai: Irányi, Simonyi, Kállay Ödön), hogy a Mocsáry-féle frakcióval tárgyaljon, akik azt kívánták, hogy Irányi pártja ne ragaszkodjon a külügy önállósításához, az önálló magyar hadsereghez, fogadja el a baloldal nevet, lemondva a 48-as névről. Irányiék – szintén a levél tanúsága szerint – elutasították Csávolszkyék indítványát. Irányi összefoglalta azt is, hogy a 48-as körök arról határoztak, hogy a párt felveszi a függetlenségi nevet. Irányi ezt több okból is nehezményezte: először: a nép, a szavazók már megszokták és ismerik a 48-as elnevezést; másodsor: akadnak olyanok a pártban, akik a névváltoztatás miatt ki akarnak lépni. Irányi azért írt a Csávolszky csoportról, hogy Kossuth tisztán lásson, s ne támogassa a Csávolszky-féle *Baloldal* elnevezésű sajtóorgánumot. Kossuth levelére még ezeket válaszolta: „*Utoljára is eljön az az idő, amely tisztába fogja hozni, hogy kik Önnek valódi barátai és kik az úgynevezett legelszántabb hívei. Tisztába fogja hozni, hogy ezeket nem az új, hanem a régi próbált emberek között lehet találni, a kik úgy az ügy iránti hívségök, mint Ön iránti barátságuknak az által is adják tanúságát, hogy őket semmi mellőzés sem képes de csak elkedvetleníteni is...*”<sup>61</sup> Biztosította Kossuthot arról, hogy szavait a párt megfontolta, de arra kérte, ne gáncsolja őket kijelentéseivel, a jövőben. Kossuth éles hangú elhatárolódása Irányitól, nem tántorította el a levél íróját attól, hogy a levél további részében ismét Kossuth segítségét kérje. Irányi ugyanis problémásnak találta a magyarországi nemzetiségek helyzetét, s felajánlotta Kossuthnak, hogy a *Magyar Újságban* szóljon hozzá a témához.

Irányi a pártszakadás évében még egyetlen levelet ír Kossuthhoz.<sup>62</sup> Az irományok sora itt, egészen 1878-ig megszakad, vagy pedig a levelek elvesztek. A korszak utolsó levelének soraiiban igen elkeseredetten így nyilvánult meg Irányi: „*A nép elégtelensége a nyomorral párhuzamosan növekszik, itt-ott igazi elkeseredés kezd lábra kapni a kormány ellen, mégpedig mondhatni nem lehet. Nekünk mindenestre tömören és készen kell lennünk, s amennyire tőlünk telik, előkészítenünk elveink diadalát. A jelen hangulat megengedi, hogy bátrabban szólhassunk, s mi azt valóban tesszük is, és fogjuk tenni azután is. Szabadjon remélnem, hogy Kegyed nem fogja megvonni tőlünk sem bölcs tanácsát, sem népszerűsége hatalmát.*”<sup>63</sup> Irányi Dániel ebben a megnyilatkozásában kifejtette, hogy pártjában akadnak olyanok, akik nemcsak a Mocsáry Lajos és a Csávolszky Lajos által vezetett baloddallal, hanem a – a Mocsáryék felé szintén nyitni kívánó – Tisza Kálmán-féle *Balközéppel* is szövetkezzenek, amelyet ő értelmetlennek és igazán károsnak tartana. Elve ekkor ugyanis már az, hogy az elvhű *Balközéppel*, tehát akik nem fuzionálnak a *Deák-párttal*, azokkal lenne érdemes politikai szövetségre lépni, hogy az egyre erősödő Tisza Kálmántól és társaitól szavazatokat vonjanak el.

Konklúzióként megállapítható, hogy a jurátus értelmiségből<sup>64</sup> álló 48-as párton belül ekkor három erőcsoportosulás vázolóódott. Az egyik Irányi Dániel körül. Ő ugyanis franciaországi tapasztalatai alapján a kis- és középpolgárság szövetségére épülő parlamenti ellenzéki taktikát hirdette. Ennek a politikának lényeges alapeleme volt, hogy integrálni kell a nemzetiségi pártok<sup>65</sup> kormányellenes, de dualista államegységet elismerő csoportjait. Irányiék hittek abban, hogy a Monarchiát egy nemzetközi konfliktus megdöntheti, de ennek kihasználását csak úgy tartották lehetségesnek, ha addig is a perszonáluniós alapok kivívásáért harcolnak.<sup>66</sup>

A Madarász József által alkotott kisebbség elsősorban a vidéki mezővárosi és falusi földtulajdonnal rendelkező parasztságra kívánt támaszkodni, s mindinkább az 1849-es eredmények visszahozatalát sürgette.<sup>67</sup> Ez a frakció helytelenítette a Csávolszky–Mocsáry csoporttal való fúziót. Madarász József ugyanis úgy vélte, hogy a párt többet ér, ha akár csak néhány, de a függetlenségi elvekhez konzekvens módon ragaszkodó képviselőt tömörít, mintha 100 határozatlan képviselő alkotja azt.<sup>68</sup> Ők ugyanis bíztak Kossuth Lajos hazatérésében.<sup>69</sup> Madarász azzal is biztatta Kossuthot, hogy létre fog jönni egy olyan pártalakulat, amely a függetlenség elérést tűzi ki célul.<sup>70</sup> Végül csak Kossuth határozott felszólítására hagyott fel az organizálással, és végül a Simonyi és Helfy csoporthoz csatlakozott.

A Simonyi Ernő és Helfy Ignác irányította párttagok szintén a kis- és középpolgárság soraira építettek, de nyitni kívántak a *Balközép* balszárnya, az úgynevezett elvhű *Balközép* irányába. A nyitás meg is történt, hiszen a *Balközép* 1874. november 7-ei határozata a párt balszárnyát a párttal való szakításra kényszerítette. Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán<sup>71</sup>, a *Balközép* prominens vezetői ugyanis a kormányzó Deák-párttal történő fúzió előkészítését már megkezdték. A Simonyi–Helfy vezette és egyes balközepesekkel bővült csoport 1874. január 1-jén meg is alakította a *Baloldal* nevezetű ellenzéki egységet és függetlenségi programot hirdető sajtóorgánumot, melynek fő feladata a Tisza–Ghyczy csoport elleni agitáció lett.<sup>72</sup> Ezen tömörülés az új párt létrehozásának előkészítését a *Központi Ellenzéki Kör* keretein belül kezdte meg, melynek elnöke – 1874. február 7-től – Simonyi Ernő, helyettes elnöke pedig Gubody Sándor<sup>73</sup> lett.<sup>74</sup>

Mindezen csoportosulásokon kívül a háttérben ott „lebegett” Kossuth Lajos és iránymutató megnyilvánulásai. Kossuth még ekkor is úgy vélte, a magyar függetlenség csak egy európai forradalmi hullám által valósulhat meg. Amíg azonban ez nem történik meg, addig a az ellenzéknek – beleértve a 48-asokat és balközéppárt balszárnyát is – egyetlen feladata, hogy bizonyítsa a nyugat előtt is, igen is van Magyarországon a nemzeti önállóságnak erős bázisa, s ennek érdekében az ellenzéki erőket egyesíteni kell.<sup>75</sup> Kossuth mindemellett nem helyeselte Irányiék a nemzetiségi pártok kormányellenes csoportjai felé történő nyitását, mert ebben a Monarchia fenntartására való lehetőséget látta.<sup>76</sup>

Tény és való, hogy az Irányi által megfogalmazott 1872-es pártprogram nem sokban különbözött a *Balközép* 1868. évi téziseihez képest. Am a Mocsáry Lajos és Csávolszky Lajos által vezetett csoport nem kívánt úgy beolvadni, ha továbbra is Irányi Dániel vezetői szerepe érvényesül.<sup>77</sup> Mocsáryék pártprogramjában pedig ott szerepelt: az önálló külügy kieszközlését irreális vágynak látják. Ennek ellenére nem értünk egyet Tóth Ede azon kijelentésével, hogy Irányi Dániel: „*Nem hitt Kossuth függetlenségi terveinek realitásában sem, különösen a kiegyezés után. Helytelenítette a Kossuth és a vele e tekintetben rokon nézeteket valló Mocsáry felfogását a megyei autonómiának a dualizmus elleni harcban várható hatékony szerepéről. A régi intézmény továbbfejlesztése helyett demokratikus közigazgatási reform bevezetésének híve volt. Élesen bírálta Mocsáry felfogását amiatt, mert a megyei közigazgatásban fenn kívánta tartani a középbirtokosok és középpolgárság vezető szerepét, jóllehet teret kívánt engedni az általános választójog bevezetésével a kispolgári és „proletár” elemeknek is. [...] Irányi magatartásával – amint azt a továbbiak is mutatják – az ellenzék hegyomlásának legkritikusabb pillanatában vált kerékkötővé, az ellenzéki erők átszervezésének akadályává.*”<sup>78</sup> Úgy véljük, hogy Mocsáry Lajos legalább olyan távol állt Kossuth elképzeléseitől, mint Irányi Dániel, aki a parlamentáris kereteket mindvégig felhasználta arra, hogy a magyar társadalmi, gazdasági rendszer demokratikus módon megújuljon, melyet követően a függetlenség is könnyebben kivívható. Mert Irányi talán minden párttársánál tisztábban látott: a dualista rendszer az ellenzéki kormányzásnak nem ad teret. Ami nem feltétlen az ellenzék erejének köszönhető, hanem a rendszerbe

épített „biztonsági” elemeknek: elsősorban az uralkodó abszolutisztikus előjogainak, a választókerületek manipulált beosztásának, a cenzushoz kötött választójognak, a nemzeti-ségi kérdés megoldatlanságának, s a magyar nemzet kulturális elmaradottságának is. S ha a párt, Irányi halála utáni történetét nézzük, akkor biztosak lehetünk, nem feltétlen Irányi személye a „ludas” az ellenzéki politika kudarcában. Való igaz, hogy a függetlenségi ellenzék 1905-ben koalíciós kormányzó pozícióba jutott, de úgy, hogy el kellett fogadnia a dualizmus közjogi elemeit, szabályrendszerét.

(Az *Egyesült Közjogi Ellenzék létrejötte, a 48-asok kiválása*<sup>79</sup>) 1872–75-i országgyűlés folyamán a párt összetétele jelentős változáson ment keresztül. Mikor a balközépi pártvezérlét fuzionálási törekvései nyilvánvalókká váltak, néhányan kilépve a *Balközépből*, szorosabb összeköttetést kerestek a 48-as táborral. A törekvésnek mihamar volt is eredménye, a kilépett balközépiek a 48-asok legnagyobb részével egyesülve, új pártot alakítottak, mely a *Függetlenségi Párt* elnevezést vette fel, és pártközlönyül a Csávolszky Lajos által megindított *Egyetértést* fogadta el. Ettől az új pártszervezettől távol maradt Irányi Dániel és hat társa (Csanády Sándor, Rátonyi Sándor, Szederkényi Nándor, Matkovics Tivadar és Solymossy Bálint), akik továbbra is a *48-as Párt* elnevezést tartották meg. A különbség a két pártszervezet között abban állott, hogy Irányi és társai a függetlenségi elvet szorosan a 48-as törvényekben kifejezett perszónálunió fogalmához kívánták kötni, ellenben az új függetlenségi párt a függetlenségi eszme formájának és korlátainak közelebbi megállapítását nem tartotta helyénvalónak. Az 1874 őszi megtartott országos nagy pártgyűlés teljesen a függetlenségi párt alapjára helyezkedett. Innentől a *Függetlenségi Párt* parlamenti jelentősége folyton emelkedett. Az 1875-ös választásokban a fúzió hatása alatt száma némileg megfogyatkozott ugyan, de a későbbi választások során szaporodott.

A belső pártviszályokról szintén tanúskodnak a gyakori levélváltások. Ám a Kossuth-gyűjtemény iratanyagában 1874 februárjától egészen 1878. október 5-éig Irányi által írt levelet nem találtunk, ami valószínű, hogy nem véletlen, hiszen Kossuth a Simonyi Ernő és Helfy Ignác által létrehozandó *Egyesült Közjogi Ellenzék* megalapítását támogatta. Ez az Egyesült Közjogi Ellenzék lett a Függetlenségi Párt elődje, melyekből a ’48-as csoport, tehát Irányiéék kiváltak, s az elnöki posztot ekkor Mocsáry Lajos töltötte be.

Irányiéék még a *Magyar Újság* Turinba való küldését is beszüntették. A párttársak azonban egyre többet írtak a turini remetének. Elsőként Simonyi Ernő levele szembetűnő, aki a pártviszályokról szólván egy embert tett felelőssé, mégpedig Irányit, bár néven nem nevezte: „*ilyen állapotban van a 48as párt. Ilyenben pedig azért, mert egy ember hiúsága, féktelen nagyravágása mint átok súly nehezül rá.*”<sup>80</sup> Simonyi azért haragudott Irányira, mert ő beterjesztett egy határozati javaslatot, melyben a Csávolszky Lajosékkal való összefogást sürgette. Ám Irányi nem fogadta el, kinek „fondorkodása” folytán a párton belül is elbukott a javaslat.

A következő „helyszíni tudósító” Helfy Ignác, aki arról számolt be, hogy ő személy szerint már 1873. decemberben indítványozta az egyesülést – *Függetlenségi Párt* – néven, a *Baloldal* és a *Magyar Újság* megszűnését, és egy új pártlap indítását *Függetlenség* címen.<sup>81</sup> Legnagyobb ellenzője Irányi és Csanády voltak és néhány „kemény” 48-as (neveket ugyan nem említ), de a többség az indítvány mellé állt. Ekkor Irányi elhagyta a termet. Ezután kaotikus állapotok következtek be. Egyesek kilépéssel fenyegetőztek. Végezetül arra jutottak, hogy maradjon minden a régiben. Helfy a problémát azonban a következőben látta: „*Egyébiránt a cím csak üriügy. A tény az, hogy Irányiéék nem óhajtják az egyesülést. Iször mert már megszokták a kis családi kört s tartanak tőle, hogy nagyobb körben nem érzendik magokat annyira otthonosnak, 2szor mert nagyobbodván a kör kisebb quota [hányad – K. E.] jut a dicsőségből*



mindegyikre. Ennek következtében ők csakúgy akarnak többségbe jutni, hogy megmaradnak amint vannak.”<sup>82</sup> A kedélyek azonban nem csitultak, Irányi továbbra is távol tartotta magát a pártértekezlettől: „Éppen csak kéz alatt igyekszik oda hatni, hogy ha már elfogadjuk azt a rettetes függetlenségi programot, tegyük legalább hozzá, hogy csak törvényes [H. I. kiemelése] úton akarjuk azt érvényesíteni. Éppen tegnap tetetett az indítvány; megbuktattuk.”<sup>83</sup>

Simonyi Ernő 1874. március 27-én beszámolt arról, hogy végül – a március 12-ei határozat értelmében – nem vették fel a *Függetlenségi* nevet, hanem az *Egyesült Közjogi Ellenzék* titulus mellett döntöttek, új pártorgánumként pedig az *Egyetértést* kívánták elindítani.<sup>84</sup> Simonyi hét nevet sorolt fel, akik távol maradtak a pártképződeménytől – Irányi Dániel, Baldácsy Antal, Csanády Sándor, Rátonyi Sándor, Szederkényi Nándor, Solymossy Bálint, Matkovics Tivadar –, és továbbra is a *48-as Párt* elnevezés mellett tartottak ki. „Ezek most” – Simonyi állítása szerint „főleg avval támadnak bennünket, hogy elhagytuk a pártot, a melynek zászlói alatt választattunk, hogy elhagytuk a *48-as* nevet, mely iránt a nép kegyelettel viseltetik.”<sup>85</sup> Az *Egyesült Közjogi Ellenzék*et 21 *48-as* párti és 7 baloldali képviselő alapította, de folyamatosan csatlakozott még néhány képviselő is.<sup>86</sup> Ugyanezen fejleményeket Madarász József leírása is alátámasztja, aki szintén csatlakozott Simonyiéék kezdeményezéséhez.<sup>87</sup> Irányiék a *Magyar Újságban* egy nyilatkozatot is kiadtak, a „*48-as elvű polgárokhoz*” címmel, amelyben bejelentették, hogy nem szűnik meg a *48-as párt*, s a *Magyar Újság* sem.<sup>88</sup>

Ám Kossuth helytelenítette a Simonyi–Helfy–Mocsáry csoport azon döntését is, hogy nem rögtön a függetlenségi nevet vették fel, hanem az *Egyesült Közjogi Ellenzék* titulussal operálnak. Kossuth ebben Mocsáry Lajos háttér munkáját vélte felfedezni, s kijelentette: „*kutya van a kertben.*”<sup>89</sup>

(1874: *A Függetlenségi Párt létrejötte*) A pártszervezési értekezletet a régi *48-as* kör helyiségében 1874. április 24-én tartották meg, melynek elnöke Kállay Ödön, alelnöke Mocsáry Lajos lett. Az országos gyűlést május 17-én nyitották meg. Május 18-án<sup>90</sup> – a szervező értekezleten – pedig eldőlt a névkérdés és Mocsáry Lajos javaslatára a *Függetlenségi Párt* megnevezés mellett döntöttek: „*Mocsáry, maga, ki az utolsó percekig ellenezte a függetlenségi címet, felkérte a pártot, hogy miután a többség már jónak látta elfogadni a nevet, hát ne csúnyítsa azon függelékekkel<sup>91</sup>, hanem legyünk tehát egyszerűen és kereken „függetlenségi párt”, ekkor lett általános taps, egyhangúlag el lett fogadva az, amit oly rég óhajtottam.*”<sup>92</sup>

A párthoz a *48-as* csoport ekkor sem csatlakozott. Mednyánszky Sándor<sup>93</sup>, aki szintén belépett az új pártba, két személyt nevezett meg, akiknek viselkedésén különösen csodálkozott. Szederkényi Nándor esetében annak fiatal korát emelte ki, a másik személy pedig nem más, mint Irányi Dániel. Mednyánszky érvelésében Irányi 1863-as röpiratára<sup>94</sup> hivatkozott, mely „*a 48-as alapot, mint tartahatalant elkarhozhatja jelenleg oly csodálatos szívóssággal ragaszkodik hozzá.*”<sup>95</sup> Mednyánszky még egy fontos momentumot kiemelt: „*A szélről eső megyékből hirmondó is alig jelent meg, a nemzetiségek mind távol maradtak és egy-két kivétellel Erdély is közönyös maradt.*” A nemzeti képviselők távol maradtak a gyűléstől, de mindez megfelelt Kossuth Lajos intencióinak, aki – amint arra már korábban kitértünk – leveleiben kifejtette, hogy nincs is jelenleg szükség a nemzeti pártokkal történő kapcsolatkeresésre. Viszont Kossuth – egyik Helfynek írott levelében – rámutatott arra a valóban nagy problémára, hogy a vidéki függetlenségieknek is teret kellene adni, vidéki gyűléseket tartani, megyénként, kerületenként végrehajtó bizottságokat választani, nem pedig önmagukból megalakítani a párt ideiglenes központi bizottmányát.<sup>96</sup>

A „turini remete” a címkérdés miatti „huza-vona” miatt egy időre nemcsak a *48-asoktól*, hanem Simonyiéktől is elfordult. A Magyarországról Turinba érkező postás nem unatkozhatott. 1874 nyarán – Irányi kivételével – a *48-as* csoport is Kossuthhoz fordult.

Nevezetesen Csanády Sándor, aki három pontban összegezte, hogy miért maradt a magát 48-asnak nevező pártban.<sup>97</sup> Első argumentuma: szerinte a függetlenségi zászló alatt megférnek a közösügyes balközepesek, második: a választói a *48-as Párt* színében választották meg. Végül pedig azzal érvelt: a 48-as névhez a nép sok reményt, s emléket fűz. Csanády azonban nem sok sikerrel járt, Kossuthot nem lehetett meggyőzni. Kossuth igen „gyenge” okoknak találta a felsoroltakat. Hosszú értekezésében a 49-es elvek mellett foglal állást.<sup>98</sup>

A kedélyek nem csitultak. Helfyék és Irányiék között ugyan megtörtént a közeledés 1875 nyarára, de a viták folyamatosnak bizonyultak. Helfy rögtön arról számolt be, hogy „*És Irányiék újból elővették a címkérdést! Igazán nevetséges lenne, ha oly nagyon borzasztó nem volna.*”<sup>99</sup> Helfy bevallása szerint az ő táboruk 34 főt számlál, Irányiék öten-hatan lehettek ebben az időszakban, de Helfy még kevesebbet jelölt meg: „*holnap fog kiszülni hány katona felett vezérkedhetik Irányi. Legjobb reménye szerint öten lesznek; de az én calculusom szerint csak hárman; de azért csak jární fogja ezentúl is a „tisztelt értekezlet”. Boldog ember igazán, aki ily szomorú időkben ilyenekben [kiemelés – H. I.] leli örömet!*”<sup>100</sup> Irányiék azonban a *Függetlenségi Párt* értekezletére nem is nagyon akartak elmenni.<sup>101</sup> Miután Helfynek sikerült rávenni mégis Irányit, úgy vélte, Irányi viselkedése igencsak nevetségesnek tűnt, hiszen Irányi – Helfy szerint – azt szerette volna elérni, hogy kettős elnök lehessen, mind a *48-as*, mind pedig a formálódó *Függetlenségi Párt*ban. Irányiék és a „sectáriusok”, azaz Irányi elvarátaí öten voltak: Csanády Sándor, Szalay Imre, Komjátú Béla, Hegyesi Márton, Balogh Károly személyében.

1875 szeptemberében az alkudozások megkezdődtek Irányiék és Helfyék között. Irányiék azonban két feltételt szabnak.<sup>102</sup> Az első: a párt neve legyen *Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt*. A második: mindegyik párt kebeléből egy-egy elnök választassék, a tanácskozáskor pedig a két elnök felváltva elnököljön. Helfyék ezeket a pontokat nem helyeselték, és nem is fogadták el, a párt neve *Függetlenségi* maradt. Helfy azonban nem bízott Irányiban, úgy vélte: „*Irányi verbuválási szándékkal jön közibünk. Ez tisztán áll előttem. Majd valamely oly vita alkalmával, midőn a tagok egy jó része az ő nézetén lesz, ki fog válni újból.*”<sup>103</sup> Helfy szarkazmusa Irányi személyéről egyre élesebbé vált: „*Irányit – ki most, mint körön belüli párton kívüli tag megint velünk együtt tanácskozik – ismerjük; ő tántoríthatatlanul hű az elvhez, a zászlóhoz, a névhez, mindenhez, de leghívebb önmagához. Ő szépen, dicséretesen szerepelhet végénél, de arra hogy irányt [kiemelés H. I.] adjon egy pártnak, arra nem eléggé Irányi.*”<sup>104</sup>

A *Függetlenségi Párt* elnöke végül tehát Mocsáry Lajos lett, a 48-asok és így Irányi is, a párton belül háttérbe szorultak, de Irányi továbbra is vezetői szerepet töltött be a függetlenségi eszméket valló párton belül. Úgy tűnik, Helfyék is lassan beletörődtek Irányi Dániel vezéri pozíciójába, hiszen Helfy levelei lecsendesültek, és a diskurzus Kossuth írásainak kiadásáról, sajtó alá rendezéséről szólt.

Az újabb belső pártkonfliktusokkal már maga Irányi Dániel kereste fel Kossuth Lajost. Levelében három pártárryalatról beszélt: a közjogi ellenzék, a 48-as függetlenségi és a 48-as függetlenségi baloldal vonulatáról.<sup>105</sup> Megkérte Kossuthot: bírja rá a függetlenségieket, hogy *Közjogi Ellenzék* néven egyesítsék erőiket, hiszen programjaik úgyszólván megegyeznek, bár Irányi tisztában volt azzal: „*Vannak barátaim között, kik azt hiszik, hogy az egyesülés akadályát a többi közül az én csekély személyem is képezi, némely urak a függetlenségi pártban igen örülvén annak, hogy – nem lévén többé közöttük – nem állók az ő szereplési vágyuknak vagy ambíciójuknak útjában. [...] A pártnak szaporodása és tekintélyének növekedése az én ambíciómat teljesen ki fogja elégíteni.*”<sup>106</sup>

Az Irányi levelek sora itt újfent megszakad. A következő csak 1888. április 23-án keletkezik, és nem pártügyekről szól.<sup>107</sup> Irányi Dániel ebben az időszakban az *Egyetértés* című függetlenségi lap hasábjain fejtette ki nézeteit Mocsáry pártalakulataival szemben. Ritkán nyilvánult

meg ez ügyben, de ha hallatta hangját, akkor igen markánsan fogalmazta meg véleményét, szigorúan hangsúlyozva, hogy ő az 1872-es pártprogram pontjaihoz tartja magát. Irányi hírlapi cikkeiből tisztán kiviláglik, hogy erre az 1872-es elvrendszerre úgy tekintett, mint az 1848-as törvényekre: egyfajta stációra, amely majd a teljes függetlenedésben forrhatná ki magát.<sup>108</sup>

*(Ellentétek a Függetlenségi Párton belül, 1880–1884)* Úgy tűnt, a párton belül ismét ellentétek kezdtek kialakulni az 1880-as évek elejére. Ennek egyik botrányos momentumának számított, hogy Verhovay Gyula<sup>109</sup> felpofozta Eötvös Károlyt<sup>110</sup>, aki viszonzotta is a „kedvességet”.<sup>111</sup> 1881-től ismételten Irányi személye lett a célpont: „*No bezzeg szép szolgálatot tett nekünk Irányi a Dániel. Gyönyörű szépen folyt le az egész értekezlet (oly intelligens közönségünk még nem volt soha [H. I. kiemelése], amikor ő [...] megjelenik – mi tüntetéssel fogadjuk, s ő felszólal s az egész lelkes publikumot jó hideg vízzel leönti! Hasonló perfídiát [álnokság, hitszegés – K. E.] még nem láttam soha. És még hozzá felhasználja Kossuth [H. I. kiemelése] nevét arra, hogy a függetlenségnek még pártnevét is elenyésztesse a föld színéről!*”<sup>112</sup> – panaszkodott újfent Helfy Kossuthnak.

Az egyik kortárs visszaemlékező, aki valószínűsíthetően Irányiék pártján állt, más színben tüntette fel Helfyt és Mocsáryt: „*Vezéri állását legjobban félti Irányi Dánieltől [ti. Mocsáry Lajos – K. E.] – méltán; pedig ez éppenséggel nem áhítozik rá – kár! Ők hárman aztán, Madarász József, Mocsáry Lajos és Helfy Ignác az cselszövény minden szálait kivetik, hogy Irányit a párttól távol tartsák, a látszatra azonban ők sokat adnak, tehát Irányit nevezetesebb ünnepélyességekre tüntetőleg meghívják, sőt még a kör elnökéül is maga Mocsáry Lajos ajánlja, izgatnak egyhangú megválasztása mellett, mert biztosak, hogy a fennálló viszonyok közt Irányi azt el nem fogadja.*”<sup>113</sup>

A *Függetlenségi Párt* erre az időre már jelentős tényezővé vált a kormánypárttal szemben. Ám Helfy Ignác úgy gondola, hogy akadnak olyan politikusok a pártban – Irányi Dániel mellett már Mocsáry Lajos is –, akik a pártprogram és a pártelvezés folyamatos felvetésével okot adnak arra, hogy a választók elforduljanak a párttól: „*Valóságos fátum üldözi e pártot. Éveken át stagnált. Az ország mit sem akart róla tudni. S midőn végre – némileg saját tevékenysége, de leginkább a kormány hibái s bűnei folytán – faktorrá lett, annyira, hogy a kormány fél, s csakis tőle fél: akkor kapja magát Irányi Dániel; s Eötvös, s utána Mocsáry, és szépen fölvetik a program kérdést! Aminek elmaradhatatlan következménye az lesz, hogy a választó közönség azt fogja mondani: miként követhetem én ezeket az embereket, kik magok között sincsenek tisztában politikájukkal sem, mindegyikök, más-más módon magyarázgatván azt!*”<sup>114</sup> Helfy ekkor tudni vélte azt is, hogy Irányi és Csanády külön 48-as országos értekezletet akarnak összehívni.<sup>115</sup>

A viharfelhők egyre gyűltek. Ráadásul Istóczy Győző<sup>116</sup> és társai ekkor hozták létre az *Antiszemita Pártot*, tehát a *Függetlenségi Pártnak* erős tényezőt kellett volna alkotnia mind a kormánypárttal, mind a szélsőséges antiszemita megnyilvánulásokkal szemben. Erre Kossuth Lajos is felfigyelt, és 1882. október 15-én egy hosszú levélben összegezte, mi is lenne jelen esetben a párt feladata.<sup>117</sup> Először is, állást kellene foglalni a jogegyenlőség sérthetlensége mellett, támogatván ezzel a zsidóságot. Nyomorenyhítő intézkedéseket kellene kezdeményezni, megfékezni az uzsorát, a váltóképeséget pedig a kereskedelmi és ipari területre visszaszorítani. Az ipar fejlesztésének előmozdítását a vámközösség megszüntetésével előmozdítani. Társadalmi kérdésekre is kitér: a magyar „gentry” a „nemzet testének hátgerincének” nevezte. Kossuth – aki itt a közép- és kismemesi rétegre gondolt – úgy vélte, a magyar dzsentri-réteg kihalófélben van, hanyatlak, ezért több figyelmet érdemelne. Levelében végezetül utasította a *Pártot*: minél előbb lássanak munkához közigazgatási és szociális téren is. Kossuth nem is reagált a pártviszályokra. Helfy pedig nagyon diplomatikusan megköszönte a levelet, és jelezte: közölte már a párttagokkal.<sup>118</sup>

A Kossuth Lajossal levelezők sorában, 1883 januárjában egy úgy személy tűnt fel. Egy fiatal politikus, aki radikálisan szólt, nemcsak Irányiról, hanem Helfyről, Simonyiról és a többiekéről is. Ő nem más, mint Herman Ottó<sup>119</sup>, aki így kritizálta a párt vezető személyiségeit: „Eötvös Károly láthatólag viaskodott a vezetésért s azon kezdte, hogy felpofozta Verhovayt, az ifjú óriások „vezérét”! Simonyi félhalott, Helfy óvatoskodó, Mocsáry csak ügyeskedő; Szalay Imre intrikus, Komjáthy Béla ármánykodó, Tisza kedvence, „kis ebédjeinél” kedves vendége, az a sok becsületes, csizmás magyar ember; László Imre, Lükő Géza, Fornszek Sándor s mások, kik jó vezér alatt példás katonák lehetnek volna, hánykodtak erre-arra. Ehhez járult még Szt. [Szent – K. E.] Irányi Dániel, hol címkérdésekkel, hol praeceptorai [tanítói – K. E.] fennhéjzásával...”<sup>120</sup> Következő írásában a Pártot vette górcső alá, s Irányit már nem szentnek, hanem egyenesen prófétának nevezte, igen gunyorosan: „Egyedül állok a parlamentben és a pártban egyaránt. Sokan tisztelnek, némelyek bámulnak és senki sem követ. Ütik Tiszát, és úgy járnak vele, mint a cölöppel: minél jobban ütik, annál szilárdabban áll, annál mélyebben fekvő rétegeket hasogat meg hegyével. Kellő tudással, kellő bátorsággal nekiállni a cölöpnek, azt kilógatni s kidönteni nem tudják, nem merik, jeles most, Dániel próféta zibbasztó uralkodása alatt.”<sup>121</sup>

Holott Kossuth – már igen örege – megpróbálta a kohéziót fenntartani a pártban. Egy Nyilatkozatot küldött haza Helfy Ignácon keresztül, 1884. július 31-ei keltezéssel.<sup>122</sup> Ebben felhívta a figyelmet, hogy az újabban felmerült surlódások a párton belül nem új keletűek és nem feltétlen személyi természetűek: „Már évek [óta – K. E.] érezte a párt a sikeres működésre mulhatatlan szükséges egyöntetűség hiányát. Míg túlnyomórészt azon irányban óhajtott előrehaladni, melyen keletkezése óta működött, s amelynek köszönheti azt, hogy töredékből tekintélyes országos párttá emelkedett, addig a pártnak egy kis csoportja, úgy alattomban, mint nyilvánosan, hol magában a pártkörben, hol a körön kívül, a sajtóban és népgyűlésekben egyaránt, majd túlzott radikális, majd visszalépő irányban törekedett a pártot tereelni. Ezen körülmények folytonos izgatottságban tartva a pártot, majdnem lehetlenné tette a nyugodt, szerves működést az országgyűlésen, surlódásokat idézett elő a pártkörben, s hatálytalanná tette annak határozatait; künn az országban pedig egyre rontotta a párt reputációját [hírnév, tekintély – K. E.], tekintélyét, olyannak tűntetvén azt fel, mintha sem céljaira, sem a követendő irányra nézve önmagával tisztában nem volna. Ilyen színben álló párt pedig az ország komoly, intelligens elemeire nem számíthat, így tehát jövőre sem. Erőt merített e töredék azon körülményből, hogy a párt midőn függetlenségi párttá alakult, programjában kizárólag csak közjogi elveit praecisírozta [megjelölte – K. E.], fölöslegesnek tartva belügyi szabadelvű reform-törekvéseit jelezni, mint amelyek addigi összes működésében úgyis visszatükrözöttek, a párt lényével mintegy összeolvadtak.”<sup>123</sup>

(Újbóli egységfront: a Függetlenségi és 48-as Párt, 1884–1892) A Párt 1884-ben felvette a Függetlenségi és 48-as Párt elnevezést, Mocsáry Lajos visszalépett. Irányi Dániel került a párt élére, Madarász Józsefék és az „antiszemita” pedig kiváltak.<sup>124</sup> Elnevezésükbe a függetlenségi mellé fölvtették a 48-as jelzöt is, kijelentve egyúttal, hogy a függetlenségi elvet a perszonálunió értelmében vallják. A Függetlenségi és 48-as Pártban helyreállított egység azonban most sem bizonyult tartósnak, 1890-ig tartott, a „fokozatosság” elvét valló ún. erdélyi Ugron Gábor<sup>125</sup> vezette csoport kiválásáig.

Ebben az időszakban Irányi személye ellen Helfy Ignác is újfent megkezdte Kossuthnál „aknamunkáját”: „Napok óta lesem, mikor hívja már össze a nagy pártelnök a konferenciát, hogy állapítsuk meg a teendőket a nagy eseményekkel szemben [a kremsieri találkozóra utal – K. E.]. Ez tegnap sem történné meg, fel mentem a Klubba s ott találván néhány

*párttagot megmondtam, hogy az lehetetlen, hogy mi csak egy napig is késünk e nagy kérdések szőnyegre hozatalával, én okvetlenül interpellálok holnap (t. i. ma). Barátaim ezt helyeselték. Haza jöttem s elkészítettem az interpelláció szövegét. Ennek hírére vette a próféta. Ekkor eszébe jutott, hogy hohó! ő nem lesz no 1.! Kapja magát, elszalad a képviselőházba, s bejegyzí magát az interpellációs könyvbé. De minthogy gondolatai nem voltak s az új folyamán sem akarnak megjönni, beírte avval, hogy egy néhány naiv kérdést papírra vetett s azokat minden indokolás nélkül ma benyújtotta. S így a méltóság meg van mentve, ő no 1. volt! Én hagytam őtet no 1-nek, örömet fejeztem ki a felett, hogy szándékaink találkoztak, s megtettem az interpellációt no 2.*<sup>2126</sup>

1886 végén Herman Ottó újbóli támadást intézett Irányi ellen. A pártvezér igen nemes kezdeményezését, az *Erkölcsmesítő* Egyletet kritizálván: „*Európa reng, s azalatt Irányi erkölcsöt nemesít: Wahrmannal [Mór – K. E.], Szontágh Palival, asszonyokkal, királyi tanácsosokkal és kanonokokkal. [...] Így állunk erkölcsösen és – az erkölcstelenségig – deszorganizálva, a választások küszöbén.*”<sup>2127</sup>

Aztán Hentaller Lajos<sup>128</sup>, bár Helfynél és Hermannál objektívebb módon, szintén Kossuthhoz fordult levelében.<sup>129</sup> Hentaller Irányi Dánielt csak egyszer említi, miszerint: „*Irányi Dániel ellen már hatalmasan agitálnak.*”<sup>2130</sup> Hentaller inkább Verhovay Gyula személyét látta problémának, akit Tisza Kálmán titkos szövetségesének nevezett, és a párt bomlasztójának tartott.

A párton belüli konfliktusok egyre aggasztóbbnak bizonyultak. Herman Ottó harcos hangú leveléből, 1889-ből, kiderül, hogy Eötvös Károly egy olyan indítványt nyújtott be, mely azt tartalmazta, hogy alakításuk egy bizottság, mely a vitákat a párton belül előkészítse.<sup>131</sup> Herman pártolta ezt az indítványt, de: „*Irányi erre kijelentette, hogy ez az indítvány – ha elfogadtatnék – azt jelentené, hogy a párt az ő „vezérlésével” nincsen megelégedve, ennél fogva őszkor kérni fogja a pártot, válasszon magának más „vezért”* [kiemelés – H. O.]. *Ő tehát azt a szerencsétlen „vezérlést” mindenre kiterjedő abszolút hatalomnak érti, melyet a párt minden tagja, mindenkor, föltétlenül és lehető ünnepélyességgel követni tartozik.*”<sup>2132</sup> Herman úgy látta, hogy Irányi ezen magatartása pártszakadáshoz fog vezetni. Leszögezte: ő a radikálisabb, nem pedig az Irányi-féle vonalat fogja képviselni.

Egyértelműen kitűnik a Herman-leveléből, hogy a pártnak két irányvonal uralkodott ekkor: az Irányiék-féle (Helfy Ignác, Szentkirályi Albert<sup>133</sup>) mérsékeltabb és a Hermanék-féle radikálisabb (Polónyi Géza<sup>134</sup>, Károlyi Gábor<sup>135</sup>). E két áramlat között „lebegett” Ugron Gábor. A szakadás egyik jeleként könyvelhető el az is, hogy a véderővita kapcsán Károlyi Gábornál 58 képviselő gyűlt össze, de erről sem Irányi, sem Helfy nem tudtak. Herman Ottó Helfy Ignácot egyébként azért ítélte el, mert – véleménye szerint – nem állt ki erélyesen a véderővitában. Herman arról is szólt – miközben Helfy már szervezte Kossuthhoz az utat –, hogy ő és társai külön kívánják meglátogatni Kossuthot.

Két nappal később Helfy is panaszlevéllel fordul a Kormányzóhoz. A pártnak valós szakadás észlelhető, írta Helfy.<sup>136</sup> Alátámasztotta Herman fentebbi megnyilvánulását, mert Helfy is arról számolt be, hogy Károlyi Gábor és társai valóban külön utakon járnak. Radikálisoknak kiáltották ki magukat. Helfy megjegyezte azt is, hogy mérsékelt magatartása miatt személyét a Herman–Károlyi alkotta vonulat „károsnak” tartja a pártra nézve. Ugyanezen a napon kelt az a iromány, mely *A függetlenségi párt meghatalmazása Polónyi részére Kossuthhoz*<sup>137</sup> címet viselte, és arra szólította fel Polónyi Gézát, hogy kérje ki Kossuth bölcs tanácsait. Az iratot a párt radikálisnak nevezett része szignálta, úgy mint Ábrányi Emil, Bartha Miklós, Eötvös Károly, Hentaller Lajos, Herman Ottó, Károlyi Gábor, Madarász József és ekkor még itt olvasható Ugron Gábor neve is.

Helfy Ignác júliusi levelében érezte a veszélyt. Okként egyértelműen Polónyi Gézát nevezte meg.<sup>138</sup> Úgy érzi, hogy most már végképp szakadáshoz vezethetnek a nézeteltérések, kijelentette: „*Mert az lehetetlen, hogy akár én, akár Irányi, akár Győry [Elek – K. E.], Unger [Alajos - K. E.], Törs [Kálmán – K. E.], Holló [Lajos – K. E.], Bartha [Miklós – K. E.] s még vagy húszan ily qualificálhatlan [minősíthetetlen – K. E.] irányba sodortassuk magunkat.*”<sup>139</sup> Bartha Miklós valóban a párt Ugron-féle, erdélyi vonulatához tartozott, s *A függetlenségi párt-ról* szóló korabeli írásában összefoglalta a párton belüli ellentétekről alkotott véleményét. A párt halálát a politikai megosztottságban látta. Igen pejoratívan nyilatkozott Helfyről és annak csoportjáról, a „szájasokról”. Irányit ezzel szemben – érdekes módon – méltatta: „*Vezetők lettek azok, akiket negyedrangú hely illet meg; fegyelmet nem tűrtek; okos szóra nem hallgattak s Irányit, a vezért, kinek harcmodora mindig parlamentáris, s ki a tisztesség és műveltség korlátait soha átlépni nem szokta, elkeresztelték pedáns gouvernante-nak [nevelőnő – K. E.]*”<sup>140</sup>

A párt keblein belül a következő viszályt az okozta, hogy hatan meglátogatták a pártból Kossuthot, és a vele folytatott beszélgetést különféle módon értelmezték.<sup>141</sup> Ábrányi Emil azt hirdette, hogy Kossuth nem rosszalja a párttagok személyeskedő szurkálódásait. Helfy azonban ezt a magatartást elutasította. Ábrányi ugyanis úgy adta elő választói előtt a találkozást, hogy: „*Kormányzó Úr nemcsak megengedhetőnek, hanem egyenesen szükségesnek mondotta a személy elleni harcot, s így azok nézete, akik a múlt ülésszak vége fele a paprikát étel gyanánt tálalták fel, a legfőbb szentesítést nyerte.*” Mivel Kossuth nyilatkozatát leközölte a *Pesti Hírlap* és az *Egyetértés* is, ezért Helfy Ignác kérte Kossuthot, hogy szólaljon meg az ügyben. Kossuth állításának egy részlete ugyanis, a *Hírlap* szerint, így hangzott: „*Tisza Kálmán megérdemli a vesszőt és korbácsot, megérdemli, hogy kasztigáltassék [megfenyítessék – K. E.], mert egyik elődje sem ment el az elvöladás lejtőjén oly messzire, mint ő.*”<sup>142</sup> A cikk szerint Kossuth fia, Ferenc már megcáfolta ezt az állítást, de Pólónyi Géza, a párt alelnöke állította, hogy ez így hangzott el. A lap értesülése szerint Kossuth Lajos cáfolta az állításokat. A *Pesti Hírlap* arra a végkövetkeztetésre jutott: egy olyan lelkületű politikus, mint Kossuth, aki sokat tapasztalt a politika forgószínpadán, nem adhatott ilyen utasítást. Kossuth ez ügyben egy Irányinak, s ezáltal a *Pártnak* küldött levélben nyilvánult meg.<sup>143</sup> A levél igen nehezen olvasható, sérült. Ám egyes részek elég jól kivehetők. Kossuth ebben elismerte, hogy az elvtagadó Tisza Kálmánt nem szívleli, de ez nem ok, a parlamentarizmusban megkövetelt magatartás felrúgására, és a párt képviselőinek viselkedésére. Egyértelműen elhatárolta magát attól, hogy ő bármilyen utasítást adott volna arra, hogy Tiszát személyeskedő hangon támadják. Levelének végén pedig – kihangsúlyozva, hogy ugyan ő nem vállal elvközösséget a párttal – az összefogásra buzdított: „*Szerény kezdetből az Önök pártja a parlamentben imponáló módon fejlődött s az igazság ereje, az eszmék tisztulása a nemzet nagy állami érdekei felől melyekkel szemben a provinciális jellegű tatarozgatások csak elenyésző fontossággal bírhatnak, és a politikai konjunktúrák [a viszonyok kedvező alakulása – K. E.] a már elért fejlődésnek még növekedést ígérnek; bizony mondom kár volna, ha a fejlődés processusa [folyamat – K. E.] belső viszálykodásokkal megzavartatnék. Miként a nap fényének spektrumában többféle szín elhelyezkedik úgy, hogy egyesülve egy egységes fénycsomót alkotnak, úgy kellene ennek lenni a politikai pártoknál is. Tartsa meg mindenki a maga színezetét, de ne zavarja meg az összes fénycsomó egységét. Óvja meg Önöket hazafiságuk attól a szerencsétlenségtől, hogy egyéni indulatoskodások fölibe kerekedjenek annak, amit a haza érdeke követel.*”<sup>144</sup>

Irányi Dániel valóban felolvasta ezt az írást a párt előtt – amely 1889. október 13-án keletkezett –, mert Helfy Ignác Kossuthhoz szólva egy olyan levélre utalt, amely elsimította a viszályokat a pártban.<sup>145</sup> Ekkor Irányi még le is akart mondani az elnökségről, de Eötvös

Károly és Polónyi Géza [sic!] lebeszéltek erről, mert „különb a párt széjjelszalad”.<sup>146</sup> Irányi így megmaradt elnök, de a pártot rendre utasította. Ugron Gábort ezen a pártértekezleten első alelnöknek választották. Helfy beszámolója szerint is a kohéziós erő lett mérvadó a párton belül: „...szakadás helyett lett újabb barátkozás és tömörülés”.<sup>147</sup>

Az összetartás azonban ismét rövid életűnek bizonyult. Károlyi Gábor ugyanis – aki eddig még nem fordult Kossuthoz – azt fejtegette, hogy Irányi Dániel nem lesz már úttörő a párton belül, mert idős, Helfy pedig igen beteg.<sup>148</sup> Károlyi úgy vélte: Tisza Kálmán ellen erélyesen kell fellépni, ezért 20-25 társával együtt a parlamenti obstrukció eszközt fogják választani Tisza megbuktatására. Tisza Kálmán 15 éves miniszterelnöki pozíciójának megdöntésére ekkor valóban a honossági kérdés előhozatala tűnt a legalkalmasabbnak. Irányi biztosította Kossuthot, hogy megpróbálják keresztülvinni a honossági törvény módosítását a parlamenten belül.<sup>149</sup> A honossági kérdés azonban nemhogy erőt adott volna a pártnak, hanem ismét szétforgácsolta azt. Ugyanis – ahogy Ábrányi Emil leveléből<sup>150</sup> kiviláglik – a *Párt* egy része a parlamenten belül kívánta tárgyalni azt, míg a másikat viszont az agitáció útját választanák, s a nép, a tömegek elé kívánja vinni. Ábrányi kérte is Kossuthot, ezen utóbbi felvetésének támogatására. A honossági törvény azonban elfogadtatott, de nem úgy, ahogy Irányiék kívánták, Ábrányiék pedig bele sem kezdhettek parlamenten kívüli agitációjukba.<sup>151</sup>

1890-re a belső harcok központi figurája nem Irányi vagy Helfy lett, hanem Ugron Gábor. Ez év nyarán Helfy már tudósította Kossuthot, hogy Polónyi Gézáék most Ugron Gábort kezdték el támadni, aki hevesebb természete miatt – hiába Helfy intése – vitába szállt velük.<sup>152</sup> Helfy úgy vélte, két csoport formálódik: a Polónyi-féle és az Ugron-féle. De ő, személy szerint egyikhez sem kíván csatlakozni, hanem egy harmadik utat választana. Irányiról csak annyit ír, hogy Polónyiék természetesen őt is el akarják távolítani. Hentaller Lajos is Ugron Gáborról tudósított, akinek személyét a párt számára a továbbiakban nem kívánatosnak tartotta, elsősorban azért, mert a honossági kérdésben nagyon eltávolodott a párttól.<sup>153</sup> A korszak konzervatív politikusa, Apponyi Albert, aki ugyan nagyra értékelte Irányi Dániel politikusi szerepét, is észlelte Ugron Gábor előtérbe kerülését: „Az ellenzék szélső balszárnyán, a függetlenségi párton, mindjobban előtérbe nyomult Ugron Gábor; aki a becsületet, de kétségbeesztően doktriner öreg Irányi Dániel mellett modernebb eszméramlatot hozott a párba és gyakorlati célokat iparkodott működésének kitűzni, ami később nyílt szakadáshoz is vezetett.”<sup>154</sup>

1890. szeptember 12-én keletkezett az a levél, amely talán a függetlenségi eszmét valló párt történetéről a legbővebb információkat nyújtja, és eddigi következtetéseinket is alátámasztja. Herman Ottó tollából egy komplett párttörténet született<sup>155</sup>: 1874-ben sikerült ugyan az egyesítés, de a párt mindvégig heterogén maradt. Voltak a függetlenség elvét elfogadók, voltak a Tiszát nem követő balközépiek (ezen belül is a „szeparatista” erdélyiek: Ugron Gábor, Bartha Miklós, Orbán Balázs), és Irányiék, akiket tiszta „’48-as perszónalunionistának” nevez. A párt az 1874-es alapokon egyre inkább erősödött, főként a magyarlakta területeken. Az 1884-es választásokon azonban a párt sokat veszített, s Helfy Ignác is kimaradt. Az okot ekkor Mocsáryban keresték, aki a nemzetiségi kérdésben kifejtett véleménye miatt tekintélyét veszítette. A párt „törzsökös” tagjai megriadtak, és Irányit követve az 1874-es alapot feladták. Herman és Helfy erőltették azt, hogy a párt a névváltoztatás során tartsa meg a függetlenségi nevet is. Herman nem lépett be a párba, Helfy azonban egyre inkább Irányi felé húzott. Ugron közben folyamatos aknamunkát folytatott Irányi ellen, akit „*vén gouvernante*”-nak hívott. Irányinak tehát növelnie kellett a tekintélyét, amit úgy tett, hogy a Kormányzóval újfent felvette a kapcsolatot, és jó viszonyt ápolt. A politikus tekintélye közben valóban nőtt. Herman Ottó úgy vélte, Irányi vezetésével

„engesztelékeny, lágy eljárás” kapott lábra, amely azt eredményezte, hogy Irányi, sokszor a párt megkérdezése nélkül, Tiszával egyezkedett. Ez az állapot addig folyt, amíg Károlyi Gábor – Irányi és Helfy tudta nélkül –, a véderő-vita kapcsán, éles hangon támadni kezdte Tisza Kálmánt, ami annak állását is megingatta.

Irányi és Helfy rosszaláltak ezt, Ugron azonban Károlyiékkel tartott, de egyre inkább békülékeny hangra váltottak. A honossági vita kapcsán Irányi már határozottabban lépett fel. A párt radikálisabb szárnya (Polónyi Géza, Károlyi Gábor, Kaas Ivor, Lukács György, Hentaller Lajos, Pázmándy Dénes, Petrich Ferenc, Ugron Gábor, Herman) ekkor elhatározta, hogy az obstrukció eszközához nyúl a költségvetési tervezet tárgyalása során. Ugron ezen a tanácskozáson kinyilvánította, hogy ő „szűz” akar maradni, s mindvégig csitítani fogja őket. Ugron pártbontásra készült, akiről a párton belül kitudódott, hogy üzleti okokból, vasútvonalának ügyében a közös hadügyminiszterhez folyamodott, s bécsi lapoknak azt is nyilatkozta, hogy a ’48-as pártot meg fogja tisztítani a ’49-es elemektől. Ugron következő támadása az volt, hogy pellengérré állította Polónyit, aki felajánlotta Kossuthnak, hogy ’49-es pártot alakítson. Ugron ki is adta Polónyi elleni levelét. Herman ekkor az *Egyetértés*-ben kinyilatkoztatta, hogy ő volt az, aki Kossuthnak a radikális párt létrehozásáról beszélt. Ugron ekkor az utcán leszóllította Hermant, akinek kifejtette, hogy a mérsékelt ellenzék be fog oltadni a kormánypártba, ő viszont egy pártot kíván alapítani, amely mögé szükségeltetik egy „vadpárt”, az lenne a radikális párt. Herman gunyorosan elutasította a felvetést. Ugron Gábor ekkor úgy határozott, hogy Irányinak fog hízelegni, és Polónyit visszafogadja.

Az említett levél alapján kiviláglik, hogy a pártban 6 deklarált ugronista volt, tartózkodó 10-12, 2/3-a a pártnak Irányival tartotta, a többiek az ingadozók táborába tartoztak. Herman Ottó mellett biztosan csak Károlyi Gábor állt. Ennek a pártnak ilyen formában Herman nem látta jövőjét, de azt beismerte, hogy a radikális párt megalakításáról sem lehet még szó. Herman a pártnak főként azon részét kritizálta, akik feladták az 1874-es alapot, „*s Irányi kedvéért elfogadják az ő speciális perszonálunionista 48-asságát; sőt még a párt neve is 48-as legyen.*”<sup>156</sup> De Irányinak nagy a tekintélye (mert a kormányzóval is jó viszonyban van), s a többség őt támogatja – foglalta össze Herman Ottó a *Függetlenségi Párt* metamorfózisait.

Irányi Dániel természetesen érezte a közelgő veszélyt, mert 1890. október 1-jére pártértekezletet hívott össze, ahol a párt belügyeinek tisztázására egy határozati javaslatot kívánt beterjeszteni.<sup>157</sup> A határozati javaslat tartalma: a párt jelentse ki, hogy az 1884. évi pártprogram alapján áll, s minden párttag elfogadja a perszonáluniót. Herman Ottó levelében<sup>158</sup> arra panaszkodott, hogy Irányi mindezt úgy tette, hogy közben Kossuth jóváhagyására hivatkozik. Polónyi Géza ugyanis azt mondta Hermannak: „*Dani bácsi megígérte Kossuthnak [kiemelés – H. O.], hogy a pártszakadást mindenképpen lehetetlenné teszi...*”<sup>159</sup> Herman Irányiról még kijelentette: „*azon van és lesz, hogy a maga régi álláspontját a párt egészére nézve kötelezővé tegye*”<sup>160</sup>.

Ekkorra ugyanis a Herman-féle csoportosulás (ide tartozott Eötvös Károly, Madarász József is) a radikálisabb 1874-es pártprogramot tekintette alapnak, nem pedig az 1884-est. Herman úgy látta, az erőviszonyok Irányiéknek kedveznek, mert programjukat a tagság kétharmad része hajlandó támogatni. Az Ugron-féle csoport végül kivált a pártból. Ehhez hozzájárult az az összeütközés, amely az 1890-es októberi pártgyűlés után következett be, amikor Ugron Gábor indítványait elvetette. Ez teljes szakadásra vezetett, minek következtében Ugron Gábor tizenkét társával együtt megalkotta a külön 48-as pártot. Az új párt programjában a perszonálunió feltétlen hangsúlyozása mellett kijelentette, hogy a párt a delegációk tanácskozásaiban részt kíván venni, és az 1867-es egység megszüntetésében a fokozatosságot kívánja szem előtt tartani.



Irányi egészségéről soha nem számolt be Kossuthnak, de valószínűsíthető, hogy ekkoriban már nem volt megfelelő fizikai állapotban. Kossuthhoz utoljára 1891. március 16-án fordult. Igen röviden csak annyit írt, hogy az *Országgyűlési Függetlenségi és 48-as Párt*, 1891. március 15-én tartott ünnepségén „hálával és lelkesedéssel emlékezett meg Kormányzó Úrnak halhatatlan érdemeiről”.<sup>161</sup>

1892. november 2-án pedig megérkezett Turinba a sokat támadott pártvezér, Irányi Dániel gyászjelentése.<sup>162</sup> A párt azonban nem sokáig kesergett, nem tagadta meg önmagát: „Szegény Irányi még ravatalon feküdt, midőn többen a pártból azt kérdezték tőlem, hogy most mi lesz? Mások egyenesen úgy formulázták a kérdést: no reméljük, most te leszel az elnökünk, ugye bár? Amire én azt feleltem: szerintem első teendőnk az, hogy ne tegyünk semmit; várjunk egy kis ideig; ennyivel tartozunk az Irányi iránti kegyeletnek, de a pártnak is, melynek túlnyomó része nincs itten.”<sup>163</sup> – panaszkodott Helfy Ignác.

(A függetlenségi ellenzék belső harcai Irányi Dániel halálát követően, 1892–1904<sup>164</sup>)  
1892 novemberében Helfy Ignác még úgy vélte, hogy Polónyi Géza és Eötvös Károly között fog eldőlni a pártelnöki tiszt.<sup>165</sup> Helfy személy szerint Eötvöst pártolta, de többen Helfyt is elfogadták volna vezérnek. Végül Eötvös Károlyt választották meg. 1893-ban már Justh Gyula<sup>166</sup> vette át a párt vezetését. Eötvösök kiléptek a pártból. Az 1892-i választásokból a régi függetlenségi és 48-as párt 91 taggal, az új 48-as párt 14 taggal került ki. A nemsokára kitört egyházpolitikai harc azonban új bomlást és új változásokat hozott. A *Függetlenségi és 48-as Párt* 1893. május 19-én kimondta ugyan, hogy a Wekerle-kormány liberális egyházpolitikai programját helyesli, de nem tette minden párttag kötelességévé, hogy a kormány javaslatai ellen ne szavazzon. E határozat következtében Eötvös Károly és huszonkét párttag a pártból kilépve, új pártot alkottak *Függetlenségi Néppárt* néven. Viszont a 48-as párt, melynek vezérlete az egyházpolitikai ellenzékhez húzott, feladva külön közjogi programját, visszatért a *Függetlenségi és 48-as Párt* kebelébe. Épp ez az egyesülés azonban csak fejlesztette a bomlás processzusát. Míg az egyházpolitikai kérdések napirenden voltak, folyton dúltak a belső ellentétek a *Függetlenségi és 48-as Párt*ban, a Wekerle-kormány bukása után pedig a párt szervezésének kérdése új szakadást okozott. Egy hirtelen összehívott értekezlet – 1894 novemberében – Ugron Gábor elnöklésével intézőbizottságot küldött ki a választások vezetésére, mire a kisebbség Justh Gyula vezetése alatt a pártból kilépett. Mindkét rész magának követelte ezután a *Függetlenségi és 48-as Párt* elnevezést, és a régi pártszervezet örökségét. De a Justh által vezetett töredék az Eötvös Károssal kiszakadt *Függetlenségi Néppárt*tal újra egyesülve, túlsúlyra emelkedett, és Kossuth Ferenc személyében<sup>167</sup> - aki apja halála után hazatelepült, és képviselőseget is nyert –, magának új elnököt és vezért választott.

Az 1897. évi választásokban az Ugron-töredék összesen nyolc kerületet tartott meg, vezéregyéniségei is majdnem mind kimaradtak a parlamentből, ellenben a Kossuth-párt régi erejével tört vissza az új parlamentbe. A két párt szervezete között programszerű elvi különbséget alig lehet megállapítani, noha a személyes viszályok szinte áthidalhatatlan árkot vágtak a két töredék között. 1904-ben viszont a két csoport egyesült, újfent *Függetlenségi Párt* néven. A párton belül végbemenő frakcióharcokról, vitákról Mikszáth Kálmán, aki köztudottan kormánypárti politikus volt, is beszámolt, egyértelmű okként Irányi Dániel halálát jelölve meg: „A függetlenségi és 48-as párt tagjaiban megfiatalodott, de mint párt megvényült. Irányi halála óta szakadatlan színvonalának süllyedése. A felszabadult intrika és kegyencpolitika a törpeségek invázióját hozta el a pártra. Hogyan állhatott volna meg rohanó korban szilárdan ez a párt, melyben sohasem volt meg a radikális pártok testvé-

riessége és mely újabban belső viszálykodásaival a dél-amerikai köztársaságok erkölcsét plántálta a hazai talajba? Minél jobban terjedt a tehetetlenség a pártban, minél jobban enyészett el Irányi puritán egyéniségének hatása, annál tartalmatlanabb és üresebb lőn a párt politikai működése. Szövektan és optika, színek, zászlók, és szólamok: ez lett az ideál. És mivelhogy a régi nóták egyre gyengébb, a komoly, nehéz és szakadatlan agitáció feladatát elutasítva, új, könnyű szerepléshez fogott a párt, derűire-borúra csinálja az obstrukcióig, és most már elérkezett a színpadi passzivitásig.<sup>77168</sup>

#### A 48-as párt szereplése a választásokon (1869–1895)<sup>168</sup>

Választás	Szélsőbal, 48-as, majd Függetlenségi Párt elért mandátumai (fő)	Összes mandátum (fő)
1869. márc. 9. – ápr. 13.	41	409
1872. jún. 12. – júl. 9.	32	409
1875. júl. 1. – aug. 18.	36	413
1878. aug. 5. – aug. 14.	76	413
1881. jún. 24. – júl. 3.	88	413
1884. jún. 13. – jún. 22.	72	413
1887. jún. 17. – júl. 26.	78	413
1892. jan. 29. – febr. 3.	86	413

## JEGYZETEK

- 1 A pártokról és működésükről ld. bővebben: Kozári Monika: *A dualista rendszer*. Bp., 2005. pp. 134–151.; Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Bp., 1999. pp. 49–87.; Miru György: A reformpolitika esélyei a kiegyezést követő években. *Századok*, 1999. 3. sz. pp. 543–560. A pártrendszert bemutató ábrát ld.: *Magyarország története*. Bp., 1964, II. Főszerk.: Molnár Erik, 154. p.
- 2 Tóth Ede: *A Függetlenségi Párt megalapítása*. *Századok*, 1963. 5. sz. 985. p.
- 3 A liberális és konzervatív vonulat szembenállására rávilágít Takács József tanulmánya (Mit jelentett liberálisnak vagy konzervatívnak lenni 1875 táján Magyarországon? *Jelenkor*, 1993. 6. sz. pp. 542–548.) Magyarországon liberálisnak ekkoriban az tartotta magát, aki a jogegyenlőségnek és a polgári intézményrendszer kialakításának híve volt.
- 4 A párt vázlatos történetét ld.: *Pártpanoptikum*. Bp., 1990. 131. p. Összeáll.: Jónás Károly.
- 5 Madarász József (1814–1915): politikus, ügyvéd. A neves politikus, Madarász László testvére. Már a reformországgyűléseken is részt vett jurátusként. 1848-ban országgyűlési képviselőnek választották. A képviselőházban a radikális ellenzék egyik fő szereplője lett. Később Kossuth köréhez tartozott. A szabadságharc után börtönbüntetésre ítélték, 1856-ban szabadult Kufsteinből. 1861-től folyamatosan a sárkeresztúri kerület képviselője volt. A szélsőbal egyik vezetője, azok közé tartozott, akik a kiegyezés elleni tiltakozásul nem vettek részt az 1867-es koronázáson. A 48-as, majd a *Függetlenségi Pártban* mindig a közjogi-lag radikálisok közé tartozott. 1892-ben, 1898-tól 1899-ig, 1901-ben, 1905-ben és 1910-ben a képviselőház korelnöke. Demokrata körök szervezésével igyekezett tömegmozgalmat létrehozni a kiegyezés módosítására. In: *Pallas*, és ld. bővebben: Takács Ferenc: *A két flamingó*. Bp., 1982.
- 6 Almásy Sándor (?–?): Részt vett a szabadságharcban, mint kormánybiztos. A fügedi kerület képviselőjeként 1861 óta tagja volt a képviselőháznak, mint a 48-as Párt tagja. In: *Országgyűlési Almanach*. Bp., 1886. Szerk.: Halász Sándor 1. p.
- 7 Kállay Ödön (1815–1879): politikus. 1843–44-ben Csanád vármegye országgyűlési követe, Perczel Mór radikális irányának híve. 1848–49-ben Szabolcs vármegye főispánja, Pesten és Debrecenben a radikális csoport tagja, majd komáromi élelmezési biztos lett. 1850-ben halálra ítélték, de Haynautól kegyelmet kapott. Az abszolutizmus alatt birtokán gazdálkodott, 1867 után Szeged képviselőjeként a függetlenségi párt tagja. In: *Pallas*.

- 8 Schvarcz Gyula (1839–1900): államtudományi író, közoktatásügyi politikus, az antik történelem kutatója, az MTA levelező tagja. Kezdetben a *Szélsőbal* keretein belül politizált, de 1872-ben, néhány, *Balközepet* elhagyó politikussal együtt létrehozták a *Haladáspártot*, s annak lapját, a *Delejtűt*. Ez a *Reformpárt* elfogadta a fennálló közjogi alapot, de nem mondott le a dualizmus későbbi megváltoztatásáról. A *Reformpárt* a közjogi kérdésekkel nem sokat foglalkozott, hanem széles körű közművelődési és szociálpolitikai programot hirdetett. Végül beolvadtak a Tisza Kálmán-féle *Szabadelvű Pártba*. Schvarcz ennek tagjaként politizált 1894-ig, amikor a budapesti egyetem tanára lett. In: *Pallas* és ld. bővebben: Miru György: *Schvarcz Gyula*. Bp., 2000.
- 9 Szilágyi Virgil (1824–1892): ügyvéd, kitűnő tollú hírlapíró. 1848-ban Csongrád megye jegyzője, később az ottani vészbizottság tagja lett. 1851-ben a *Pesti Napló* munkatársa, 1859-ben Táncsics Mihály politikai perében mondott híres védőbeszédet. 1861-ben Pest-Józsefváros országgyűlési követe, a *Határozati Párt* soraihoz tartozott. 1862-ben az emigrációval fenntartott kapcsolatai miatt elfogták, és felségárulás miatt halálra ítélték, de kegyelmet kapott. Az ítéletet 14 évi várfogságra változtatták, és Péterváradra szállították. Bekapcsolódott a Kossuth-emigráció tevékenységébe. Két évet töltött Milánóban, ahol kapcsolatba lépett Kossuthal, Simonyi Ernővel, Irányival. A *Magyar Újság* publicistája volt. Véglegesen 1869. március 17-én tért haza, amikor Hódmezővásárhelyen képviselővé választották. 1887-ben visszavonult a politikától. In: Szinyeyi József: *Magyar Írók élete és munkái*. CD-ROM Bp., 2000. [Továbbiakban: *Szinyeyi*]
- 10 *Schvarcz Gyula Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1868. ápr. 25. MOL R 90, I. 5092. Vö. még: *Schvarcz Gyula Irányi Dánielhez*. Pest, 1868. április 24. MOL R 75, I. 57.
- 11 *Szilágyi Virgil Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1869. febr. 14. MOL R 90, I. 5165.
- 12 Forrás: *Pártpanoptikum*. Bp., 1990. pp. 24–26. Összeáll.: Jónás Károly.
- 13 Uo.
- 14 A párt programját ld.: *Magyarországi pártprogramok*. 1867–1919. Szerk.: Gergely Jenő, Bp., ELTE, Eötvös Kiadó, 2003. pp. 93–94.
- 15 A *negyvennyolcas párt választélfirati javaslata*. In: *Magyar Újság*, 1869. máj. 14. pp. 1–2.
- 16 Simonyi Ernő (1821–1882): politikus, történetkutató. Az 1840-es években Nyitra vármegye és Bars vármegye ellenzékében szerepelt. Részt vett a szabadságharcban, előbb nemzetőr volt, 1849 elején gerillacsapatot szervezett. Komárom kapitulációja után emigrált. Hamburgban, Párizsban, Londonban élt. Angliában mint nevelő helyezkedett el. Növendékével később Párizsba ment. A *Sorbonne-on* vegytani és természettani tanulmányokat folytatott. 1857-ben visszatérve Angliába elhagyta nevelői állását, Londonba költözött ahol, mint magánoktató tartotta fenn magát. Eközben magyar vonatkozású történeti iratok felkutatásával foglalkozott. 1868-ban hazatért, a német-üregi választókerzet által országgyűlési képviselő lett, a *Függetlenségi Párthoz* tartozott. Az 1880-as évektől gyomorbetegsége szenvedett, a politikai élettől visszavonult. In: *Szinyeyi*.
- 17 Madarász József: *Emlékirataim*. Bp., 1893. 404. p.
- 18 Vö.: *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1869. május 6. I. 74.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1869. aug. 10. MOL R 75, I. 75.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1869. szept. 27. I. 76.
- 19 Irányi és Madarász vitájáról ld. bővebben: Madarász József: *Emlékirataim*. Bp., 1893. és Irányi Dániel: *Megjegyzések Madarász József emlékirataira*. Bp., 1884.
- 20 *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1869. aug. 10. MOL R 75, I. 75.
- 21 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1869. szept. 19. MOL R 90, I. 5201.
- 22 *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Valdieri, 1870. júl. 30. MOL R 75, I. 86.
- 23 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1871. jan. 29. MOL R 90, I. 5309.
- 24 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1872. nov. 26. MOL R 90, I. 5425.
- 25 *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1871. máj. 26. MOL R 75, I. 96.
- 26 *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1871. okt. 27. MOL R 75, I. 98.
- 27 I. D.: *Levelek egy képviselőhöz. A balközéppel egyesülés*. M. Ú. 1868. II. évf. ápr. 21. Vö. még: I. D.: *Az ellenzék összeműködése a választásoknál*. M. Ú. 1869. III. évf. jan. 12. 1. p., I. D.: *A negyvennyolcas párt központi bizottmányának nyilatkozata*. M. Ú. 1869. III. évf. jan. 20. 1. p. A balközéppel való sikertelen együttműködésről ld. még: I. D.: *Pest, ápr. 29*. M. Ú. 1869. III. évf. ápr. 30. 1. p. és I. D.: *Felelet a Hazáknak*. M. Ú. 1869. III. évf. ápr. 6. 1. p.
- 28 I. D.: *Levelek egy képviselőhöz. A balközéppel egyesülés*. M. Ú. 1868. II. évf. ápr. 21.
- 29 I. D.: *A 48-as párthoz*. M. Ú. 1871. V. évf. júl. 14. 1. p. Arról, hogy az ellenzék nem igen nyert tért a megyei igazgatásában ld.: I. D.: *A megyei választások*. M. Ú. 1871. V. évf. dec. 31. 1. p.
- 30 I. D.: *Se nem kormánypárt, se nem jobboldal, hanem Deákpart*. M. Ú. 1872. VI. évf. febr. 14. 1. p.
- 31 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1871. szept. 30. MOL R 90, I. 5347.
- 32 Vö.: *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1868. márc. 25. I. 54.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1869. febr. 19. I. 66.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1869. febr. 24. I. 67.; *Kossuth*

- Lajos Irányi Dánielhez.* Valdieri, 1870. júl. 30. I. 86.
- 33 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz.* Pest, 1872. jún. 23. MOL R 90, I. 5398.
- 34 Vö.: Madarász, 406. p. Az említett *Pártpanoptikum* (1990) c. kiadvány számadata szerint: 32 képviselő jutott be a *48-as Párt* színeiben az Országgyűlésbe.
- 35 *Magyarországi pártprogramok,* 2003. pp. 99–101.
- 36 Madarász, 406. p.
- 37 Uo. 419. p.
- 38 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz.* Pest, 1871. jan. 29. MOL R 90, I. 5309.
- 39 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz.* Pest, 1872. nov. 26. MOL R 90, I. 5425.
- 40 Mocsáry Lajos (1826–1916): 1846–1849 között a népszerű gräfenbergi fürdőhelyen kezeltette lábbaját; itt találkozott a már teljesen vak Wesselényivel és feleségével, a morvaországi származású Lux Annával, akit Wesselényi 1850-ben bekövetkezett halála után nőül vett. Ezután hazatért Magyarországra és belevetette magát a közéletbe. 1861-től országgyűlési képviselő lett mintegy három évtizeden keresztül. 1867-ben ellenezte a kiegyezést; haláláig a perszónalunio híve és az osztrák–magyar közös ügyek ellensége volt. 1874–1884 között a *Függetlenségi Párt* elnöke. Utolsó ciklusában a *Román Nemzeti Párt* támogatásával jutott be a parlamentbe. 1892-es visszavonulása után az Eger melletti andornaki birtokán élt. In: *Pallas,* és ld. bővebben: Tóth Ede: *Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezde- te 1826–1874.* Bp., 1967. és Kemény G. Gábor: *Mocsáry Lajos.* Bp., 1977.
- 41 Vö.: *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez.* Turin, 1872. máj. 18. MOL R 75, I. 102.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez.* Turin, 1872. júl. 4. MOL R 90, I. 5041.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez.* Turin, 1872. júl. 20. MOL R 75, I. 104. De Kossuth Helfy Ignácot is felelősségre vonta, mert a jelek szerint, ők is felhasználták Kossuth nevét: vö.: *Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz.* Turin, 1872. júl. 31. MOL R 65, H 152.
- 42 Sebestény Sándor: *Csiky Sándor életpályája.* Eger, 1981. 132. p.
- 43 Csanády Sándor (1814–1892): politikus, jogász. Az 1830-as években főszolgabíró volt. A szabadságharc idején a bihari nemzetőrök századosa, a megyei biztосként működött. Részt vett az erdélyi hadjáratokban. Az abszolutizmus idején visszavonultan élt. Az 1861-es országgyűlésre a berettyóújfalui kerület képviselőjeként jutott be, a *Határozati Párt* színeiben. 1881-től a félegyházi kerület színeiben indult, mindvégig a 48-as irányonalat képviselte a *Függetlenségi Párton* belül. In: *Almanach,* 1886. pp. 29–30.
- 44 Helfy Ignác (1830–1897): politikus, publicista, műfordító. A szabadságharcban, annak kezdetétől fogva részt vett. Csatlakozott a március 15-ei mozgalmakhoz, majd beállt honvédek. Korán került Kossuth társaságába, s Debrecenben már az ő irodájában dolgozott. Állandó publicisztikai tevékenységet fejtett ki. A szabadságharc leverése után haditörvényszék elé állították, és internálták. 1852-ben Bécsbe, majd Páduába ment. De politikai tevékenységét 1859-ben az osztrák–olasz háború idején kezdte újra. Ekkor Milanóban megalapította az *Alleanza* című lapot, melybe Kossuth és Klapka György is írtak. 1869-ben *Magyar Magyar* címmel ellenzéki folyóiratot szerkesztett, melyben élesen támadta a kiegyezést. 1870-ben Anglián keresztül hazajött, és Kossuth ajánlatára képviselővé választották. Különböző helyeken választották meg. Haláláig mindig ellenzéki képviselő volt: a *Szélsőbal Párt* egyik vezetője, Kossuth legbizalmasabb híve, ő adta ki Kossuth *Iratait.* In: *Szinnyei.*
- 45 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz.* Pest, 1871. máj. 21. MOL R 90, I. 5329.
- 46 *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez.* Turin, 1872. márc. 20. MOL R 75, I. 101.
- 47 Uo.
- 48 Uo.
- 49 *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz.* Pest, 1872. ápr. 14. MOL R 90, I. 5393.
- 50 Vö.: *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz.* Pest, 1872. nov. 26. MOL R 90, I. 5425. A *Magyar Újság* adósságairól már a korábbiakban is írt: *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz.* Pest, MOL R 90, 1872. szept. 25. I. 5416.
- 51 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz.* Pest, 1873. dec. 2. MOL R 90, I. 5449.
- 52 Tótvölgyi Titusz (1838–1918): író, újságíró. 1855–56-ban a Lipcse melletti lütschenau gazdasági intézetben, 1858–59-ben a pesti állatorvosi főiskolán tanult. Az 1860-as években a baloldali fiatal írók csoportjához csatlakozott. Több lap munkatársa lett. A *Szegények harca* című regényében (1871) a párizsi kommunén állított emléket; e könyvéért lázítás vádjával egyévi fogházra ítélték (1872). 1871-től 1873-ig a *Szabadság mint a Nép Zászlója* szerkesztője és az *Ország Világ* munkatársa lett. 1877-től gazdálkodott; az irodalomtól és a sajtótól egyaránt visszavonult. Élete végén *Égi világosság* címmel spiritiszta lapot indított. In: *Szinnyei.*
- 53 Csávolszky Lajos (1838–1909): újságíró. Az 1860-as évek politikai mozgalmait vonzották az újságírói pályára. Előbb a *Honba* írt, 1869-től az *Ellenőr*-nek főmunkatársa lett. Egyik cikke miatt több hónapi fogságra ítélték. 1872-től Mezőtúr, 1887-től Poroszló, 1892-től Fülöpszállás országgyűlési képviselője. Tisza Kálmán híve lett, majd 1874-ben a baloldali ellenzékhez csatlakozott. 1874-ben a Baloldalt szerkesztője. 1875 után az

- Egyetértés* című lapja a *Függetlenségi Párt* egyik vezető sajtóorgánuma volt. Lapja a Kossuth-kultusz s a kormányt támadó cikkei következtében nagy népszerűsége tett szert. Hatalmas vagyont, számos fővárosi és bécsi bérházat, tekintélyes földbirtokot szerzett. 1899-ben vállalkozásai csődbe jutottak, s az *Egyetértéstől* is meg kellett válnia. 1905-ig volt tagja a parlamentnek. In: *Szimyei*.
- 54 Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Pest, 1873. dec. 2. MOL R 90, I. 5449.
- 55 Kossuth Lajos Irányi Dánielhez. Turin, 1873. dec. 9. MOL R 90, I. 5451.
- 56 Uo.
- 57 Uo.
- 58 Uo.
- 59 Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz. Budapest, 1873. dec. 17. MOL R 90, I. 5452.
- 60 Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Budapest, 1874. jan. 27. MOL R 90, I. 5461.
- 61 Uo.
- 62 Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Pest, 1874. febr. 15. MOL R 90, I. 5464. Kossuth válasza: *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1874. febr. 22. MOL R 75, I. 111.
- 63 Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz. Pest, 1874. febr. 15. MOL R 90, I. 5464.
- 64 A párt összetételéről röviden ír: Lakatos Ernő: *A magyar politikai vezetőréteg*. Bp., 1942. 55. p.
- 65 Vö.: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. 1867–1892*. Bp., 1952. és *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1874. febr. 15. MOL R 75, I. 5464.
- 66 Irányi, 1884. 26. p.
- 67 Madarász, 1883. 528. p.
- 68 Vö.: Madarász, 1883. pp. 428–434.
- 69 Vö.: Madarász, 1883. 430. p.
- 70 *Madarász József Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. jan. 14. MOL, R 90, I. 5459. Madarász és Kossuth elképzelése egyébiránt legfőképpen a nemzetiségi kérdés ügyében tűnt azonosnak. Mindketten úgy vélték, hogy a nemzetiségi pártok felé nem szükséges nyitni, a pártot magyar politikusközből kell megszervezni, s a nemzeti egyenjogúsítás kérdése sem lényeges. Vö.: Madarász, 1883. 384. p. Vö. még: „Különbén meg vagyok győződve, hogy a nemzetiségi kérdés semmi kigondolható belügyi concessziókkal [engedmény – K. E.] meg nem oldható. E kérdés csak úgy oldható meg, ha Magyarország az Osztrák Birodalomtól s annak császártól tökéletesen elvált független magyar állammá lesz, s mint ilyen külpolitikájának sarkalatos pontjává avatja azt.” *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1874. febr. 22. MOL R 75, I./111.
- 71 Ghyczy Kálmán (1808–1888): ügyvéd, politikus. 1843-ban Komárom vármegye országgyűlési követe, egy év múlva első alispánja. 1847-ben személynöki, majd nádori ítélőmester. 1848–49-ben csallóközi képviselő, a Batthyány-kormány igazságügyi-államtitkára. 1849-ben hódoló emlékiratot nyújtott be Windischgrätznek. 1861-ben a képviselőház elnöke. 1874–75-ben a Bittó-kormány pénzügyminisztere.
- 72 Erről ld. bővebben: Tóth Ede, 1963 i. m. pp. 996–1002.
- 73 Gubody Sándor (1798–1885): politikus. 1848-ban a magyar vasutak építési igazgatója volt. Első teendőjének tartotta, hogy a központi vasutat Szolnoktól Debrecen felé folytassa. Az előmunkálatok 1848 nyarán elkezdődtek, midőn gróf Széchenyi István őt a közlekedésügyi minisztériumba tanácsossá nevezte ki. Ezt az állást azonban nem foglalhatta el, mert Kossuth Lajos a horvátok ellen tervezett népfelkelés szervezését bízta rá a kecskeméti járásban. Az abszolutizmus idején Nagykőrös megválasztotta polgármesterévé s a református egyház és iskolák gondnokává, majd (1865) országgyűlési képviselővé, ahol mint ellenzéki 1875-ig képviselte a várost, és ez évben korelnök is volt. Azután visszavonult Nagykőrösre. In: *Szimyei*.
- 74 Tóth Ede, 1963 i. m. 1002. p.
- 75 Vö.: *Kossuth Lajos Simonyi Ernőhöz*. Turin, 1874. okt. 8. MOL R 90, I. 5530.; *Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz*. Turin, 1873. dec. 28. MOL, R 65, H. 159.; *Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz*. Turin, 1874. jún. 16. MOL R 65, H. 167.
- 76 Vö.: *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1870. márc. 25. MOL R 90, I. 81.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1871. okt. 27. MOL R 90, I. 98.; *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1874. febr. 22. MOL R 90, I. 111.
- 77 Vö.: *Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. febr. 24. MOL R 90, I. 5467.
- 78 Tóth Ede, 1963 i. m. 993. p.
- 79 A párt történetét ld. még: Deák Albert: *Parlamentari kormányrendszer Magyarországon*. Bp., 1912. II. pp. 122–137., Tóth Ede, 1963 i. m. pp. 1004–1016. és Tóth Ede: *Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdele 1826–1874*. Budapest, 1967.
- 80 *Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. febr. 24. 28. MOL R 90, I. 5467.
- 81 *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1874. febr. 25. MOL R 90, I. 5468.
- 82 Uo.
- 83 *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1874. márc. 13. MOL R 90, I. 5474. Ugyanezen történetéről beszámol Simonyi Ernő is: *Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. márc. 14. MOL R 90, I. 5475.
- 84 *Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. márc. 27. MOL R 90, I. 5480.
- 85 Uo.
- 86 Uo.
- 87 *Madarász József Kossuth Lajoshoz*. Budapest,

1874. ápr. 11. MOL R 90, I. 5484. Madarász *Emlékiratában* leírja (pp. 430–434.), hogy Kossuth Lajos az *Egyesült Közjogi Ellenzék* elnevezés helyett a „függetlenség, önállóság vagy államiság pártja” nevet javasolta.
- 88 *Nyilatkozat*. In: *Magyar Újság*, 1874. márc. 28. 75. sz. 1. p. Az aláírók: Irányi Dániel, Csanády Sándor, Rátónyi Sándor, Szederkényi Nándor, Matkovics Tivadar, Solymossy Bálint.
- 89 *Kossuth Lajos Simonyi Ernőhöz*. Turin, 1874. ápr. 1. MOL R 169, 237.
- 90 Ld. bővebben: *Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. máj. 18. MOL R 90, I. 5495.
- 91 Mocsáry Lajos először az *Önállósági és Függetlenségi Párt* nevet javasolta.
- 92 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. máj. 20. MOL R 90, I. 5496.
- 93 Mednyánszky Sándor (1816–1875): honvédezeres, több ízben országos képviselő. Korán katonai pályára lépett, és főhadnagy lett, de az 1840-es évek elején a szolgálatból kilépett. A szabadságharc kitérősekor beállt honvédek s csakhamar hadnagy lett; a honvédelmi bizottsághoz a népfőlkelés szervezésére tervet nyújtott be, melynek fogantatásával meg is bízták. Ezután Aulich táboraiban részt vett az áprilisi és májusi csatákban, majd Komáromba vonult, ahonnan Klapka Dunántúlra rendelte, de küldetését már nem teljesíthette. Világos után emigrált. 19 évig élt Londonban. Járt a Közel-Keleten, és kitűnő íráskészséggel rendelkezett. 1866-ban a porosz háború idején ismét egy szabadcsapatot szervezett és Klapka légiójához csatlakozott. Ezután Kossuth mellett élt Turinban. 1869-ben jött haza, 1870-ben a szigetvári kerület megválasztotta képviselőjének, a 48-as Párt színeiben. In: *Pallas*.
- 94 Irányi Dániel: *Magyarország függetlensége*. Milano, 1863. Irányi ezen munkája még emigrációs éveiben született, 1862-ben, amikor az emigráció tagjai valóban hittek Magyarország függetlenségének kivívhatóságában. Irányi maga nyilatkozta ebben a művében: a „kibékülési politika nem megoldás”.
- 95 *Mednyánszky Sándor Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1874. máj. 27. MOL R 90, I. 5498.
- 96 Vö.: *Kossuth Lajos Helpy Ignáchoz*. Turin, 1874. máj. 24. MOL R 65, H. 166. és Degré Alajos: *Pártok és vezérek*. Bp., 1882. pp. 119–120.
- 97 *Csanády Sándor Kossuth Lajoshoz*. Pest, 1874. júl. 21. MOL R 90, I. 5506.
- 98 *Kossuth Lajos Csanády Sándorhoz*. Baraccone di Collegno, 1874. júl. 28. MOL R 90, I. 5509.
- 99 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1875. aug. 27. MOL R 90, I. 5608.
- 100 Uo.
- 101 Ld.: *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1875. aug. 31. MOL R 90, I. 5609.
- 102 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1875. szept. 7. MOL R 90, I. 5609. (ugyanazzal a számozással, mint az augusztusi Helpy levél)
- 103 Uo.
- 104 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1875. szept. 12. MOL R 90, I. 5610.
- 105 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Majtits, 1878. okt. 5. MOL R 90, I. 5854.
- 106 Uo.
- 107 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1888. ápr. 23. MOL R 90, I. 6757.
- 108 Vö.: Irányi Dániel: *Budapest, február 3*. In: *Egyetértés*, 1881. 34. sz. febr. 4. 1. p.; I. D.: *Budapest, febr. 5*. In: *Egyetértés*, 1881. 36. sz. febr. 6. 1. p.
- 109 Verhovay Gyula (1849–1906): újságíró, politikus. Jogot végzett a pesti egyetemen, utána 1875-ig az *Ellenőr*, majd 1879-ig az *Egyetértés* szerkesztőségében dolgozott. 1878-tól függetlenségi párti programmal ceglédi országgyűlési képviselő lett. Eötvös Károllyal történt összetűzése után 1879-ben megalapította a *Függetlenség* című napilapot. Magatartása és lapjának hangja miatt a *Függetlenségi Párt* megszaktította vele a kapcsolatot 1880-ban. A tiszzaeszlári per után szélsőséges antiszemita nézetekkel lépett fel. 1884–87 között Istóczy Győző antiszemita csoportjának képviselője lett (ugyancsak Cegléden). 1892-ben visszavonult felesége battonyai birtokára. In: *Szimyeyi*.
- 110 Eötvös Károly (1842–1916): politikus, író, ügyvéd. A pápai református kollégiumban tanult. 1863-ban lépett megyei szolgálatba. Lapot indított, majd harminc évesen a veszprémi kerület képviselőjévé választotta. A Deák-párthoz csatlakozott és a párt lapjának, a *Pesti Naplónak* lett vezércikkírója. 1878-ban megnyitotta Pesten ügyvédi irodáját, amely hamarosan az ország első ügyvédi irodája lett. Ekkor 48-as ellenzéki programmal újra képviselővé választották. Eötvös hírlapíróként a *Függetlenségi Párt* lapjánál, az *Egyetértés*nél lett vezető hírlapíró. 1881-ben a nagykerős mandátumot fogadta el. 1882-ben kezdődött a tiszzaeszlári vérvád per. A védelem vezetését Eötvös Károly vállalta. A *Függetlenségi Párt* ellenezte a szerepvállalását, de Mikszáth Kálmán is féltette. Az 1884-es országgyűlési választások során – bár több kerületben jelölték – nem jutott mandátumhoz. Egy időre visszavonult a politikától, majd 1887-ben Nagykerősön újra képviselővé választották. 1892-ben ismét Nagykerős képviselője lett, Irányi Dániel halála után pedig rövid ideig a *48-as Függetlenségi Párt* elnöke volt. 1910-ig – főleg független liberális képviselőként –, tagja maradt az országgyűlésnek. Elete utolsó évtizedét főként irodalmi munkássággal töltötte. 1900 őszén jelentették be összes műveinek kiadását, s a művekből 24 kötet tíz év alatt el is készült, meg is jelent. Eötvös *A nagy per* című művét irodalomnak, szociográfiának vagy éppen

- „proto-ombudsman”-i jelentésnek is olvashatjuk. Mindezen minőségekben a legkiválóbb művek egyike. In: *Szimyei*.
- 111 Ld.  *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1879. nov. 7. MOL R 90, I. 5959.
- 112  *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1881. jan. 6. MOL R 90, I. 6120.
- 113 Egy volt képviselő [Degré Alajos]: *Pártok és vezérek az országházból*. Bp., 1882. 106. p.
- 114  *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1881. febr. 4. MOL R 90, I. 6128.
- 115  *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1881. febr. 13. MOL R 90, I. 6131.
- 116 Istóczy Győző (1842–1915): politikus. Vas vármegyei hivatali karrierje után 1872-ben a *Deák-párt*, 1875-től a *Szabadelvű Párt* képviselője. A tiszasaszlári vérvád idején '67-es és '48-as politikussal közösen megalakították az *Antiszemita Pártot*, mely a zsidóságnak a magyarországi társadalmi életből való kiszorítását tűzte ki célul. Többször elítélték felekezeti izgatás vádjával, lapjaiban, mindenekelőtt a *Tizenkét röpirat* című folyóiratban közölt cikkeiért. In: *Szimyei*.
- 117  *Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz*. Turin, 1882. okt. 15. MOL R 90, I. 6247.
- 118  *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1882. okt. 27. MOL R 90, I. 6252.
- 119 Herman Ottó (1835–1914): természettudós, néprajzkutató, polihisztor adottságokkal rendelkező politikus. Tanulmányait Miskolcon, majd 1853-ban a bécsi politechnikumban végezte. 1863-ban a lengyel szabadságharcosok sorába állt, majd visszatérve hazájába, Kőszegen fényképészműtermet nyitott. 1864-ben került kapcsolatba a muzeológiával. Közben részt vállalt politikai mozgalmakban, 1871-ben a *Magyar Polgár* hasábjain állást foglalt a párizsi kommuné mellett. A *Természettudományi Társaság* felfigyelt tudományos munkásságára, és megbízást adott neki a hazai pókfauna megírására. Ez indította alapvető tudományos művek megírására. 1875-ben az MNM Állattárában kapott állást, és 1877-ben megindította, és tíz évig szerkesztette a *Természettudományi Füzeteket*. 1879-86-ban Szeged, majd Miskolc és Törökszentmiklós függetlenségi párti képviselője. 1885-ben megrendezte az országos kiállítás híressé vált halászati anyagát, 1888-ban mádrántani tanulmányutat tett Norvégiában. Utoljára képviselőséget 1888–91-ben vállalt. Ezután írta nagy jelentőségű műveinek egész sorát, és érdeklődési területét kiterjesztette a magyar ősfoglalkozások, a néprajzi és nyelvészeti, a régészeti területén pedig a paleolitikum körében, nevéhez fűződik hazánkban az ősemberkutatás megkezdésére. Kossuth Lajost két alkalommal is meglátogatta Turinban (1887, 1892). In: *Szimyei* és ld. bővebben: Erdődy Gábor: *Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye*. Budapest, 1984.
- 120  *Herman Ottó Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1883. jan. 3. MOL R 90, I. 6301.
- 121  *Herman Ottó Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1884. dec. 13. MOL R 90, I. 6519.
- 122  *Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz*. Turin, 1884. júl. 31. R 65, H 293.
- 123 Uo.
- 124 Kossuth az egyesülést már korábban sürgette. Vö.: „Ha azon pártármányatoknak, melyek különféle neveik miatt collective csak közjogi ellenzék névvel jelölhetek, programjaikban csakugyan nincsen különbség, én nem bírom érteni, miért kellett annak úgy lennie, hogy akiknek hitvallásuk egy, a név kérdése felett külön sectákká váljanak, s a közös oltárt külön ritussal szolgálják.”  *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Barracone di Collegno, 1878. okt. 13. MOL R 75, I/114.
- 125 Ugron Gábor (1847–1911): politikus. Jogi tanulmányait Bécsben és Pesten végezte. Az 1870-es német-francia háború idején Párizsba ment, hogy följárulja szolgálatát a köztársaság ügyének. Garibaldi légiójába állott be, s több ütközetben részt vett. A béke megkötése után Párizsba tért vissza; ott volt a kommuné véres napjai alatt, mint az *Ellenőr* levelezője. Az 1872-es választás alkalmával Udvarhelyszék képviselőjévé választották. Ettől fogva tagja volt a képviselőháznak. Megválasztatáskor a *Balközép* híve volt, de ennek szélső oldalán. Amikor Tisza Kálmán a *Deák-párttal* fuzionált, csatlakozott a Szélsőbalhoz. Vezérszerepe a *Függetlenségi Párton* belül a 1880-as években kezdődik. Az 1886-iki országgyűlésen több barátjával az irányban tett kísérletet, hogy a *Függetlenségi Pártnak* a delegációkban való részvételével nem lehetne-e a nemzeti aspirációk útját kedvezőbbé alakítani. Részt is vett, mint választott delegátus a delegációk tárgyalásaiban, hol katonai ismereteivel nem kis feltűnést keltett. A kísérlet azonban meddőnek mutatkozott, így elállt annak további kultiválásától. Nagy szónoki képessége és tudása az 1890-i országgyűlési tárgyalásokon domborodott ki, midőn a szélsőbal a Szapáry-féle közigazgatási reformot agyonbeszélte. In: *Pallas* és ld. bővebben: Cs. Szabó László: *Ugron, a székel*. Bp., 1940.
- 126  *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1885. szept. 26. MOL R 90, I. 6577.
- 127  *Herman Ottó Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1886. dec. 8. MOL R 90, I. 6650.
- 128 Hentaller Lajos (1852–1912): politikus, publicista. A pesti egyetemen tanult, ezután egy ideig a főváros szolgálatában állt, majd 1877-ben az újságírói pályára lépett, s különböző lapok (*Egyetértés*, *Függetlenség*, *Magyar Újság*, *Budapesti Újság*) szerkesztőségében dolgozott. 1881-től függetlenségi párti programmal országgyűlési képviselő lett. Politikai álláspontját tükrözik a szabadságharcra foglalkozó írásai is. In: *Szimyei*.

- 129 *Hentaller Lajos Kossuth Lajoshoz*. Győr, 1887. febr. 14. MOL R 90, I. 6672.
- 130 Uo.
- 131 *Herman Ottó Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. jún. 26. MOL R 90, I. 6892.
- 132 Uo.
- 133 Szentkirályi Albert (1838–1891): orvos. 1860-ban orvosi oklevelet nyert, gyakorlatot azonban nem folytatott, hanem 1862-ben Bécsbe ment, és ott folytatta a közkórházban tanulmányait. Ezután bejárta a nyugatot és a keletet. 1866ban politikai és jogi tanulmányok végett Heidelbergbe utazott, de a porosz–osztrák háború hazatérésre készítette. Visszatérve, Pest megye aljegyzője lett, részt vett a megyei életben. 1870-től mácsai jóságán gazdálkodott. 1884-ben a váci kerület képviselőjévé választotta, s a mérsékelt ellenzék soraiban foglalt helyet, bár az önálló magyar hadsereg híve volt. 1887-ben a mezőtúri kerületben függetlenségi programmal választott meg. In: *Szinnyei*.
- 134 Polónyi Géza (1848–1920): politikus, később miniszter. Pozsonyban és Pesten folytatott jogi tanulmányokat. 1871-től 1906-ig ügyvéd, 1881-től függetlenségi párti országgyűlési képviselő, fővárosi törvényhatósági bizottsági tag. Jelentős szerepe volt a polgári házasság, a Szapáry-féle közigazgatási reform, az 1889-i véderőtörvény vitájában, valamint az 1903-i parlamenti obstrukcióban. A nemzetiségi kérdésben a *Függetlenségi Párt* jobbszárnyának nézetét képviselte. A darabontkormány idején az ellenzék egyik vezére, 1906 áprilisában előkészítette az uralkodóval a megegyezést, amelynek ára a koalíció programjának feladása volt. 1906. ápr. 8-tól 1907. febr. 2-ig a koalíciós Wekerle-kormány igazságügy minisztere lett. 1918 és 1920 között rövid megszakitással a *Fővárosi Közmunkák Tanácsa* elnöke volt. In: *Pallas*.
- 135 Károlyi Gábor (1841–1895): politikus. Tanulmányait Pesten végezte, majd anyjával az 1861–1864-ig Genfben töltötte, hol megismerkedett a magyar emigráció nevezetesebb tagjaival, Klapkával, Pukyval, Komáromy Györggyel, s később az emigráció vezérével, Kossuth Lajossal is, ki iránti mély tiszteletét és kegyeletét mindvégig megtartotta, holttetének hazaszállításánál is buzgón működött. Később Károlyi Tibor gróffal, fivérével nagyobb külföldi utazást tett Spanyolországban, Portugáliában, sőt Ázsiában és Afrikában is. 1866-ban és a következő években Párizsban és Firenzében tartózkodott, de több ízben hazajött Magyarországra is. Az osztrák–porosz háború alatt, melyben Tibor és István fivére Klapka oldalán szerepeltek, ő Párizsban volt 1870-ig, ahonnan Olaszországba utazott. Ott közelebbi érintkezésbe lépett Garibaldival, lakását Genovában tartotta fenn, és sokat volt Kossuth Lajossal. Apja halála után ismét Párizsba ment, hol 1884-ig maradt. Hazatérve az 1887-iki választásokon Székesfehérváron függetlenségi programmal képviselőnek választották. Az 1892-iki választások alkalmával pedig Cegléden választott meg hasonló elvek alapján. In: *Pallas*.
- 136 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. jún. 28. MOL R 90, I. 6894.
- 137 *A függetlenségi párt meghatalmazása Polónyi Géza részére Kossuthhoz*. Budapest, 1889. jún. 28. MOL R 90, I. 6895.
- 138 *Helpy Ignác levele Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. júl. 27. MOL R 90, I. 6914.
- 139 Uo.
- 140 Bartha Miklós: *A függetlenségi párt*. Kolozsvár, 1890.
- 141 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. szept. 30. I. MOL R 90, 6953. a.
- 142 Vö.: Mondta-e? nem mondta-e? In: *Pesti Hírlap*, 1889. júl. 25. 202. sz. 1. p.
- 143 *Kossuth Lajos Irányi Dánielhez*. Turin, 1889. nov. 7. MOL R 90, I. 6968. b.
- 144 Uo.
- 145 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. okt. 15. MOL R 90, I. 6959.
- 146 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. okt. 16. MOL R 90, I. 6960.
- 147 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. okt. 15. MOL R 90, I. 6959.
- 148 *Károlyi Gábor Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1889. dec. 26. MOL R 90, I. 6990.
- 149 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1890. márc. 21–22. MOL R 90, I. 7067.
- 150 *Abrányi Emil Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1890. márc. 26. MOL R 90, I. 7073.
- 151 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1890. jún. 2. MOL R 90, I. 7115.
- 152 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1890. júl. 6. MOL R 90, I. 7129.
- 153 *Hentaller Lajos Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1890. szept. 7. MOL R 90, I. 7143.
- 154 Apponyi Albert: *Emlékirataim. Ötven év*. Bp., 1922. 149. p.
- 155 *Herman Ottó Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1890. szept. 12. I. 7145.
- 156 Uo.
- 157 *Herman Ottó Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1890. szept. 22. MOL R 90, I. 7151.
- 158 Uo.
- 159 Uo.
- 160 Uo.
- 161 *Irányi Dániel Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1891. márc. 16. MOL R 90, I. 7241.
- 162 *Irányi Dániel gyászjelentése*. Budapest, 1892. nov. 2. MOL R90, I. 7856.
- 163 *Helpy Ignác Kossuth Lajoshoz*. Budapest, 1892. nov. 14. MOL R 90, I. 7867.
- 164 Ld. bővebben: R. Várkonyi Ágnes: *Adalékok a*



- Függetlenségi Párt történetéhez.* Századok, 1961. 2–3. sz. pp. 339–370.
- 165  *Helfy Ignác Kossuth Lajoshoz.* Budapest, 1892. nov. 10. MOL R 90, I. 7864.
- 166 Justh Gyula (1850–1917): politikus, jogász. 1876-ban a gyulai járás főszolgabírója lett, függetlenségi álláspontja miatt azonban 1878-ban a kormányon levő *Szabadelvű Párt* megbuktatta. Visszavonult tornyai birtokára, majd 1884-ben Makó függetlenségi párti képviselőjévé választották. Haláláig Csanád vármegye képviselője, a polgári demokratikus reformok szószólója volt. 1891-ben a *Függetlenségi Párt* alelnökévé, 1893-ban elnökévé választották. Döntő szerepe volt Wekerle egyházpolitikai reformjainak keresztülvételében. A 48-as frakciók szétválásakor szakított Ugron Gábor csoportjával. A párt egyesülésekor ismét elnökké választották, 1895-ben azonban lemondott a hazatért Kossuth Ferenc javára. Tovább is szerepet vitt azonban az ellenzéki megmozdulások, így 1897-ben a büntető perrendtartás ún. sajtóparagrafusá ellen, 1898-ban a Bánffy-kormányt megbuktató obstrukció vezetésében. 1905-ben a képviselőház elnökévé választották. Az önálló Nemzeti Bank követelésében éles ellentétbe került a párt Kossuth által vezetett csoportjával és 1909-ben lemondott a házelnökségről. Ezt követően a polgári radikálisokkal és a szociáldemokratákkal együttműködve lépett fel az általános választójog érdekében. 1912-ben vezette a Tisza elleni obstrukciót. 1913-ban Tisza István politikájával szemben ismét az egyesült függetlenségi párt társelnöke lett Kossuth Ferencsel, azonban a tényleges vezetést átengedte Károlyi Mihálynak,
- a párt ügyvezető elnökének, egyetértve a polgári radikális programjával. Élete utolsó éveiben betegeskedése miatt visszavonult a politikai élettől. In: *Pallas*.
- 167 Kossuth Ferenc (1841–1914): dualizmus kori politikus, mérnök, miniszter. Kossuth Lajos idősebb fia. A szabadságharc bukása után, 1850-ben vitték ki apjához. Emigrációban nőtt fel. Műszaki tanulmányainak befejezése után Nagy-Britanniában, majd Olaszországban dolgozott. Európai hírnevet szerzett a vasút- és hidépítés, valamint az alagútúrás terén. Részt vett az emigráció politikai és publicisztikai tevékenységében is. 1859-től a *Magyar Nemzeti Igazgatóság* titkára. 1894-ben hazakísérte atyja holttestét, s véglegesen hazaköltözött. 1895-ben képviselővé választották; a *Függetlenségi Párt* elnöke lett, 1905-ben a koalíciós ellenzék vezérlőbizottsága elnökévé választották. A Wekerle-kormányban 1906. ápr. 8-tól 1910. jan. 17-ig kereskedelmi miniszter. 1907-ben megújította a vám- és kereskedelmi szerződést Ausztriával. Mikor 1909-ben a *Függetlenségi Párt* két tábora szakadt, kisebbségben maradt Justh Gyulával szemben. A Wekerle-kormány lemondása után Apponyi Alberttel együtt a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt vezetője. A két *Függetlenségi Párt* egyesülésekor az egyre többet betegeskedő Kossuth Ferenc már csak az egyik elnöki tisztet vállalta. Kiadta atyja iratainak egy részét. In: *Pallas*.
- 168 Mikszáth Kálmán: Vénülő pártok. In: *Országos lap*, 1898. II. év. jan. 28. 2. p.
- 169 Forrás: *Pártpanoptikum.* Bp., 1990. pp. 24–27. Összeáll.: Jónás Károly.

## Ideológiák *A Tanító* című neveléstudományi folyóiratban

A kutatás *A tanító munkája*, majd az 1968-as névváltozást követően *A Tanító* c. neveléstudományi folyóiratban megjelenő ideológiákat vizsgálja az 1963–1970-ig terjedő időszakban. A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen szakmai (pedagógiai, pszichológiai stb.), politikai és egyéb ideológiák, ideológiai csoportosulások határozzák meg a pedagógiai periodika arculatát.

Hipotézisünk szerint a vizsgált korszakban a politika szférájából származó ideológiák határozzák meg az oktatási rendszerben, így *A Tanítóban* megjelenő szakmai ideológiákat. Feltevésünk szerint *A Tanítóban* megjelenő pedagógia erősen ideológiavezérelt.

(Az ideológiáról) A magyar neveléstudomány horizontján az ideológiák vizsgálata a kevésbé elemzett területek közé tartozik. A kérdéskör középpontba kerülése mostanában történt meg, az *Educatio* folyóirat 2011. 1. számában, ahol Sáska Géza (2011), Pléh Csaba (2011), Pukánszky Béla (2011), Pusztai Gabriella (2011), Forray R. Katalin (2011) és Polónyi István (2011) foglalkozott az oktatásban megjelenő pedagógiai, pszichológiai, politika, gazdasági és szociológiai ideológiákkal.

Jelen tanulmány az Andrew Heywood (2007) által megalkotott és a Sáska Géza (2011) által felhasznált ideológia-fogalommal operál. E felfogásban az ideológia egy adott társadalmi csoport (társadalmi réteg, foglalkozási, korosztályi csoport stb.) érdekeit-értékeit megjelenítő eszmerendszer vagy világnézet (tekintet nélkül arra, hogy a csoport mekkora hatalommal rendelkezik). Valamint az ideológiák politikai és szakmai eszmék elvont és magas szinten rendszerezett együttese (Sáska 2011, 3.). Tehát a kutatásban használt ideológia-fogalom kiterjeszti az ideológia fogalmát a politikai ideológiák (szocialista, kommunista, liberális stb.) köréből és ideológiának értelmezi a nézetek összefüggő rendszerét, amely mögött meghatározható és lokalizálható érdekcsoportok húzódnak. Vagyis minden társadalmi alrendszerben (politika, oktatás, gazdaság stb.) érdekcsoportok, ideológiai csoportosulások harcolnak ideológiájuk, eszmerendszerük előtérbe kerüléséért, domináns ideológiává tételéért.

(*A tanító munkája/ A Tanító általános jellemzése*) A módszertani karakterű folyóirat 1954-ben alakul meg, amikor a Köznevelés mellékleteként, az *Alsótagozati oktatás és nevelés kérdései* címmel megkezdődik kiadása. Az *Alsótagozati oktatás és nevelés kérdései* mellékletre *A tanító munkája* jogelődjeként többször hivatkoznak a kézikönyvek, s maga az önállóan először 1963 augusztusában megjelenő *A tanító munkája* is ezt a folytonosságot hangsúlyozza. A folyóirat névváltozása 1968. év 1. számában történik, ettől fogva a periodika címe *A Tanító*<sup>1</sup>.

A folyóirat szerkesztőbizottságának első elnöke Kálmán György, aki 1968 szeptemberre és 1976 októberre között töltött be ezt a posztot. Ő 1953-tól a Minisztertanács Hivatal Közoktatásügyi összekötője, 1956-tól miniszteri főosztályvezető, 1968-tól pedig az Oktatás Minisztérium általános iskolai főosztályának vezetője (Báthory–Falus, 1997). 1981. januártól májusig Munkácsy Gyuláné az elnök, aki ekkor a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, korábban 1972–1978 között iskolaigazgató a Kavicsos Általános Iskolában, Újpalotán. 1987–1990 augusztusáig Kelemen Elemér lesz az a harmadik személy, aki a szerkesztőbizottság elnökeként funkcionál. Kelemen Elemér főiskolai tanár,

1983-tól főigazgató-helyettes az OPKM-ban, 1984–1989-ig a Művelődési Minisztérium miniszterhelyettese, majd 1989-től főigazgató (Báthory–Falus 1997). A hiányzó időintervallumokban a lap impresszumából hiányzik a „szerkesztőbizottság elnöke” kitétel.

A felelős szerkesztői poszt betöltői Szabó Ödönné (1963. augusztus – 1974. szeptember) és Kerényi Jánosné (1974. október – 1991. április). 1960-ig az *Alsótagozati oktatás és nevelés kérdéseinek* a szerkesztői posztra utalás nem található az impresszumban. 1960-tól az *Alsótagozati oktatás és nevelés kérdéseinek* Szabó Ödönné lesz a szerkesztője. 1954–1962-ig Jóború Magda a *Köznevelés*, azaz a befogadó lap felelős szerkesztője.

A lap az alsó tagozat nevelőinek szakmai-módszertani folyóirataként határozza meg önmagát. Kiadója mindvégig az oktatásügyért éppen felelős minisztérium. Megjelenése folyamatos. A szerkesztőségek fontosnak találják, hogy szerephez jussanak az oktatáspolitikai tájékoztatásban, a szakmai képzésben, illetve önképzésben, s közleményeinek legnagyobb száma a metodikai kérdéseket jeleníti meg. Az olvasók (tanítók, tagozatért felelős iskolavezetők) ötletforrásként használják, olyan kiadványnak tekintik, amelyből pedagógiai gyakorlatuk kap támogatást.

*(Ideológiai tartalmakat képviselő rovatok)* Arra, hogy a folyóiratban megjelenő ideológiákat vizsgáljuk – a periodika szerkesztési elvéből kifolyólag – az ideológiai elemeket tartalmazó rovatok és az azon belüli írások elemzése a legalkalmasabb. 1963 és 1970 között a legjelentősebb rovatok a következők: *A tanmenet tervezése; Továbbképzés-önképzés; Negyedikből ötödikbe; A tanulók személyiségének megismerése és fejlesztése; A tanterv végrehajtásának tapasztalatai; Iskolára előkészítés és az V. Nevelésügyi Kongresszus.*

*(A tanmenet tervezése c. rovat ideológiái)* *A tanmenet tervezése* c. rovat 1963 és 1964 között jelent meg a periodika hasábjain. Az írások feladata az 1961. évi III. törvény, illetve az korszak különböző oktatáspolitikai dokumentumainak propagálása (pl. Nevelési Terv). A cikkek szerzői leginkább az OPI (Országos Pedagógiai Intézet) munkatársai közül kerültek ki, például Azary Béla és Tihanyi Andor. A Művelődésügyi Minisztérium munkatársai közül a legaktívabb Faragó László, aki ekkor a minisztérium csoportvezetője, majd főelőadója.

A rovat íróinak ideológiája és így egyben feladata a központ által megalkotott elméleti keretek népszerűsítése, továbbá ennek a gyakorlatba való átültetésében rejlett, a tanítók nyelvvezetének megfelelő formában. Az írások célja nem a tanítók elméleti felkészültségének megerősítése volt, hanem az, hogy hogyan is lehet az elméletet (törvények, oktatáspolitikai dokumentumok) a pedagógiai praxisba átültetni. Ebben nemcsak szakmai intézmények (OPI) működtek közre, hanem az oktatáspolitikai intézményei is (Művelődésügyi Minisztérium).

*(Továbbképzés és önképzés szervezeti változása és ideológiája a hatvanas években)* *A Továbbképzés-önképzés* c. rovat 1963–1970-ig folyamatosan, megszakítás nélkül jelent meg. A rovat – címéből kifolyólag is – a tanítók továbbképzésével, szakmai fejlesztésével foglalkozott.

A *Továbbképzés* első időszakában 1963–66 között a cikkek írói leginkább az OPI munkatársakból – Azary Béla, Csoma Vilmos, Tihanyi Andor – és vezető szakfelügyelők-ből (Gönczy Gábor, Varga Gyula, Glatter Ilona), valamint akár Kossuth-díjas szakfelügyelők-ből is – Makoldi Mihályné – kerültek ki. Írásaik témái leginkább a Nevelési Terv és az 1961. évi oktatási törvény továbbképzési feladatainak megvalósításáról szólnak.

A *Továbbképzés – önképzés* rovat első cikke Majzik Lászlóné (1963) *Ismerkedjünk a Nevelési Tervvel* című írása, mely egyben programadó írásnak is tekinthető ebben a kérdéskörben. Majzik a továbbképzést, az oktatási-nevelési dokumentumokkal való ismerkedést nem különböző szakemberek, szakpolitikuskok, vagy más oktatással foglalkozó személyek által tartott tanfolyamok

keretében tartja megvalósíthatónak, hanem ehhez szerinte nevelőtestületi értekezletekre van szükség: „A továbbképzést szolgáló nevelőtestületi értekezlet akkor látja el funkcióját, ha a Nevelési Terv színvonalas alkalmazására ad indítást, ösztönzést.” (Majzik 1963, 22.)

Ehhez a szakmai hozzáálláshoz képest már egy másik fajta jelenik meg Miklósvári Sándor (1966, 1–2.) *Tanítóképzés és továbbképzés* c. cikkében. Bár a cikk nem a *Továbbképzés-tanítóképzés* rovatban jelenik meg, mégis a vizsgált témával foglalkozik, valamint hangsúlyos szerepét mutatja, hogy az októberi lapszám vezércikke. A cikk jelentőségét tovább fokozza, hogy Miklósvári ekkor már a minisztérium Pedagógusképző Önálló Osztályának vezetője, így a tanítók továbbképzésének felelőse is. Ebben a cikkében Miklósvári az 1963–1966 közötti időszak kritikáját adja. Fő tézise szerint a jó tanítókat nem sikerült megtartani az 1–4. osztályokban, mert nagyon sokan a jobb megélhetés, presztízs reményében tovább képezték magukat, de nem tanítónak, hanem tanárnak. Így a tanítói gárda fokozatosan „kilúgozódott” (Miklósvári 1966, 1.). Ezt a folyamatot szeretné megállítani Miklósvári mint minisztériumi vezető. Erre hozzák létre a Tanítók Akadémiáját, melynek célja, hogy „úgy kell megadni a több tudás megszerzésének és ezzel párhuzamosan anyagi előrehaladásuknak a feltételeit, hogy közben szívesen maradjanak alsó tagozatos tanítók!” (Hegedűs 1966, 18.)

Miklósvári Sándor (1967, 47.) *A Tanítók Akadémiája* c. cikkében kifejti, hogy milyen szakmai ideológiák mentén tartja megvalósíthatónak továbbképzési tervének megvalósítását. Ez az elképzelés nagyban különbözik Majzik Lászlóné 1963-as felfogásától. Míg Majzik Lászlóné a továbbképzést nevelőtestületi ülések formájában tartja megvalósíthatónak, addig Miklósvári már tanfolyamokban gondolkodik. Miklósvári 3 éves továbbképzési tanterve a következő módon néz ki:

1. félévben logika,
2. félévben: általános- és fejlődéslélektan
3. félévben: didaktika
4. félévben: szakmódszertanok
5. félévben neveléslélektan
  1. Bevezetés a pedagógiai pszichológiába
  2. A pedagógiai pszichológia kutatási és feldolgozási módszerei
  3. A nevelői tevékenység lélektana
  4. Az oktatási tevékenység lélektana
  5. Bemutató tanítás és annak elemzése pedagógiai-pszichológiai szempontok alapján
  6. félévben neveléslélektan” (Miklósvári 1967, 47–48.)

A továbbképzési tervből jól kirajzolódik, hogy hangsúlyosan megjelenik egy új diszciplína ideológiája a pedagógiában, ez pedig a pszichológiáé, azon belül is leginkább a pedagógiai pszichológiáé.

Miklósvári ezen cikkétől kezdve a rovat íróinak legnagyobb része tanítóképző intézeti tanárok körül kerül ki, akik a *Tanítók Akadémiája* c. rendezvénysorozat szervezői is egyben. Ettől kezdve ők lesznek az az ideológiai csoport mely a tanítói továbbképzés keretében előtérbe kerül, minisztériumi támogatást élvezve. Ehhez a csoportosuláshoz tartozik *Sütő Sándor* debreceni tanítóképzői igazgató, *Füle Sándor* esztergomi tanítóképző intézeti helyettes is, *Fábián Zoltán* jászberényi tanítóképzős oktató és *Hegedűs András* bajai tanítóképzős tanár is.

A pszichológia ideológiájának további előtérbe kerülése történik meg (nemcsak) a továbbképzés területén. Gárdonyi Lajos (1970, 14–15.) *A harmadik lépcső* c. írásában artikulálódó továbbképzési tervében már csak a neveléslélektant tartja olyan szakmai ideológiának, amelyre a tanítóknak szakmai szempontból szükségük van. A pedagógia mint szakmai ideológia kimarad elképzeléséből. Gárdonyinak, a veszprémi továbbképzési kabinet vezetőjének 3 éves tanterve a következőképpen néz ki:

„Lélektani alapok a tanítás-tanulás folyamatában”: 1. év: oktatás-nevelés folyamatának és módszereinek lélektani elemzése; 2. év: az oktatás-nevelés pszichológiai alapon való tervezése; 3. év: az oktatás-nevelés ellenőrzésének és értékelésének pszichológiai módszereivel, az eredmények mérési és elemzési eljárásaival.” Gárdonyi Lajos (1970, 14–15.)

A *Továbbképzés – önképzés* c. rovatról összegezve megállapítható, hogy 1963–1970 között két szakaszra bomlik. Az első 1963–1966/67-ig tartott. Ekkor leginkább az új tanterv és az oktatási dokumentumok feladatainak megvalósítása kerül előtérbe a tanítók továbbképzésének területén. Ezen cikkek írói leginkább szakfelügyelők és OPI dolgozók közül kerültek ki. A második szakasz Miklósvári Sándor 1966-os *Tanítóképzés és továbbképzés* című cikkével kezdődik, mely élesen kritizálja a 60-as évek első felét, majd későbbi írásaiban egy új szakmai ideológia segítségével, a pedagógiai pszichológia közvetítésével látja kivitelezhetőnek a tanítók továbbképzésének megvalósítását. Ekkortól a cikk szerzői foglalkozásukat tekintve tanítóképzős tanárok lesznek, míg az OPI-s munkatársak fokozatosan háttérbe kerülnek. 1966-tól a pedagógiai pszichológia térnyerése tovább folytatódik. 1970-ben már megjelennek olyan továbbképzési tervek, melyek csak pszichológiai ismereteket – pedagógiáit nem – nyújtanak a tanítók számára.

(*Negyedikből ötödikbe c. rovat ideológiái*) A *Tanító* 1964-es decemberi számától 1966 májusáig jelent meg a *Negyedikből ötödikbe c. rovat*, melynek cikkei az általános iskola alsó tagozatából a felső tagozatba való átmenet kérdéseit, problematikáját vizsgálják. A leginkább érintett kérdés a következő: miért is olyan jelentős a bukások száma az ötödik évfolyamban?

Az évisméltelések száma azért is fontos ügy, mert a politikusok részére ez a kategória az, amelyet a magyar iskolarendszer fokmérőjeként kezeltek. Ez adta a szocialista rendszer oktatási rendszerének legitimitását, politikájának sikerét, hiszen az ezt megelőző rendszerben egy generáció akár 60%-a is lemorzsolódott az oktatási struktúra első fokán.

Ideológiai, illetve az ideológiai csoportok rekrutálódásának szempontjából ezt a rovatot tekinthetjük az egyik legheterogénebb összetételünk. A szerzők az oktatási rendszer (leg)széles(ebb) spektrumából kerülnek ki. Megszólalnak szakfelügyelők (Makoldi Mihályné, Papp Józsefné, dr. Baranyai Tiborné, Bolhóy Zoltánné), iskolai tanítók, (Bödő Erzsébet, Géczy Etelka, Gulyás Istvánné), iskolai igazgatók (Kiss Jánosné, Xantus Gyuláné), minisztériumi vezetők (Faragó László), OPI munkatársak (Bakonyi Pál), valamint Lénárd Ferenc az MTA Gyermeklélektani Intézetének osztályvezetője. Egy esetben tanítóintézeti tanár is, Gáspár Kálmánné személyében. Érdekes, hogy egy ilyen jelentős társadalmi vitában részt vesznek iskolai tanárok, igazgatók, pszichológusok, szakfelügyelők, minisztériumi vezetők, OPI munkatársak, viszont olyan szakember, aki a tanítók képzéséért felelős csak egy esetben, ez pedig Gáspár Kálmánné. Viszont Gáspár Kálmánné sem pedagógiai szakember szerepben jelenik meg, hanem pszichológusként, erre utal írásának címe is: *Pszichológus szemmel* (Gáspár, 1965, 6.).

Faragó László szerint az átmenet problémáját a tantervi utasítások maradéktalan végrehajtása tudja biztosítani, amint írja: „A zökkenőmentes átmenet biztosítása azt igényli, hogy az általános iskola első négy osztályában *mindazoknak az ismereteknek, jártasságoknak és készségeknek a birtokába juttassuk a tanulókat, amelyeket a tanterv a különböző tantárgyakból az egyes osztályokban követelményként előír; hogy az értelmi erőket, képességeket* (megfigyelés, emlékezet, gondolkodás stb.) *megfelelően fejlesszük* [kiemelés eredeti].” (Faragó 1965, 1.) Faragónak mint a Művelődésügyi Minisztérium képviselőjének a kritikája egyértelmű, az oktatáspolitikai dokumentumok megfelelőek, a problémákért, hibákért a tanítók a felelősek.

A *Negyedikből ötödikbe* rovat összegző, vitát lezáró cikke 1966 májusában jelent meg *Tanulások és feladatok – Vitázáró közlemény* címmel. Szerzői Faragó László minisztériumi csoportvezető, *A tanító munkájának szerkesztője*; Miklósvári Sándor, aki főosztályvezető helyettes a minisztériumban (az októberi számban már a minisztérium Pedagógusképző Önálló Osztályának vezetője) és a Közoktatási Főosztály. Írásukban amellel érvelnek, hogy az átmenet problémájának oka abban keresendő, hogy a tanítók nem rendelkeznek, pszichológiai, neveléslélektani ismeretekkel. Ennek orvoslására a cikk írói felvetik, hogy *A tanító munkájában* a következő évtől a továbbképzés és önképzés keretein belül erre a kérdéskörre nagyobb figyelmet fognak fordítani. Ezt az 1966–1967-es évben meg is teszik, mert ekkor kezdődik el Miklósvári Sándor, Füle Sándor és Sütő Sándor vezetésével a *Tanítók Akadémiája* c. rendezvénysorozat, melyről az előbbi szerzők számolnak be közleményeikben. Vagyis akárcsak a *Továbbképzés-önképzés* rovatban, úgy itt is a pszichológia ideológiájának, illetve az azt propagáló szakmai csoportok előtérbe kerülése történik meg.

„A pszichológusok hozzászólásaiból is kiderül, hogy *a tanulók, fiziológiai, pszichológiai jellemzőit jobban kellene ismerni*. Ezért az ügy szempontjából sem lényegtelen, hogy például mennyire tájékozottak a pedagógusok a fejlődéslélektani kérdésekben, mennyire ismerik a 6–10 évesek, életkori sajátosságaik legjellemzőbb vonásait. Az e téren esetleg fennálló ismereti hiányokat mielőbb pótolni kellene!” [kiemelés eredeti] (Faragó–Miklósvári–Közoktatási, 1966, 3.)

(*A tanulók személyiségének megismerése és fejlesztése c. rovat ideológiái*) 1964 és 1968 között jelent meg *A tanulók személyiségének megismerése és fejlesztése* c. rovat. Ideológiai, szakmai szempontból ezt a rovatot nevezhetjük a leghomogénabbnak. A cikkek publikálói között elsősorú többségben a tanítóképzős tanárok vannak, valamint felbukkan Lénárd Ferenc is. Ezen ideológiai csoportosulás kimondottan a pszichológiai tudásnak a pedagógiába való integrálása mellett áll.

Fábián Zoltán 1964-es programadó cikkében egyértelműen leszögezi, hogy a jelen rovat lélektani írásokat fog közölni: „... *további számainknak ebben a rovatában rendszeresen közlünk lélektani tárgyú cikkeket, melyekkel pedagógiai eljárásaink tudatosítását kívánjuk elősegíteni. Meggyőződésünk szerint erre feltétlenül szükség van, ha az új tanterv és nevelési terv követelményeit, az iskolareform célkitűzéseit eredményesen akarjuk megvalósítani*. [kiemelés eredeti]” (Fábián, 1964. 4.) Felfogása szerint a pszichológia az a diszciplína, mely segíteni tud a tanulók megismerésében, majd a különböző eljárásokkal fejlesztésükben is.

Ugyanitt Fábián Zoltán felvázolja pszichológiai elméletét, mely abszolút pszichológiai alapokon áll. A gyermekből, a gyermek lelki viselkedéseiből indul ki, nem pedig valamilyen normatív pedagógiai célból. A gyermek pszichológiai módon történő megismerése után megjelenik a normatív (pedagógiai) cél, amit ő *embereszménynek* nevez. Tulajdonképpen ez sem (szín)tisztán pedagógiai cél, mert a 60-as évek oktatásában a pedagógia embereszménye a politikai ideológiai szintről lett áttanszformálva pedagógia céllá. A politikai embereszmény pedagógizálása történt meg, és nem fordítva. Ezt követően Fábián szerint a gyermek tulajdonságainak megállapítása és az embereszmény összevetése után a lélektan segítheti a pedagógust a megfelelő eljárások, gyakorlatok kiválasztásában.

(*A tanterv végrehajtásának tapasztalatai című rovat ideológiái*) 1967-ben a június–júliusi összevont számban jelent meg 6 írással *A tanterv végrehajtásának tapasztalatai* c. rovat. Ezt a dátumot, 1967, korszakhatárnak is nevezhetjük *A tanító munkájában*. Összegzésre amiatt is volt nagyon jó alkalom az 1967-es év a szerkesztők számára, mert azok a tanulók, akik 1963-ban kezdték az általános iskolát, ők 1967-ben fejezték be az alsó tagozatot és kerültek a felső tagozatba.

Ezzel a rovattal lezárul egy korszak, melynek írásai leginkább az 1961. évi III. törvény és az 1962-es Nevelési Terv körül forogtak.

A hat írás mindegyikének szerzője szakfelügyelő, akik egy-egy megyében mutatják be a tanterv megvalósulásának eredményeit. Kovács Sándorné (1967) a Szolnok megyei helyzetképet mutatja be, Varga Gyula (1967) az olvasás helyzetét Szolnok megyében, Tompa Ádám (1967) az írás tanítását Békés megyében, dr. Soós Istvánné (1967) a fogalmazástanításról ír Szegeden, Jakab Tamásné (1967) a környezetismeret oktatásról Hajdú-Biharban, Azary Béla (1967) pedig a számtan-mértan tanítását, helyzetét mutatja be Borsod megyében.

Érdekes, hogy míg az 1963–1964-es *A tanmenet tervezése* című rovat szerzői az OPI munkatársai közül kerültek ki, addig *A tanterv végrehajtásának tapasztalatai* rovat szerzői már nem az OPI munkatársak voltak, hanem szakfelügyelők. Az egyetlen kivétel Azary Béla, aki 1963-ban és 1967-ben is cikket jelentetett meg a tanterv tervezése és végrehajtása témaköréből is. Vagyis nem ugyanazok a személyek összegezték a tanterv eredményeiről, mint akik a bevezetéséről közleményeket írtak. Ez a tény jelentheti azt, hogy a szakfelügyelők ideológiai csoportja erőfölénybe kerülhetett az OPI-s munkatársakkal szemben a lap hasábjain.

A cikkek írói – általában – óvatosan fogalmaznak, a tantervet, oktatási dokumentumokat megfelelőnek tartják, de kiemelik, hogy vannak a tantervnek olyan elemei, melyeket még nem sikerült a gyakorlatba átültetni. Ez az érvelési technika nagyban megegyezik Faragó László korábbi írásainak logikájával, mely szerint a hibákért a tanítók felelősek nem pedig a központ. Soós Istvánné erről így ír:

„Összegezve „rejtett tartalékok” vannak még a tanítási órákban. A lehetőségeket az eddiginél jobban csak akkor lehet kihasználni, ha a tanítók ismerik, helyesen értelmezik és végrehajtják a tanterv utasításait. Jobban kell ismerniük a tíz tantárgy egész évi ismeretanyagát, hogy tervszerű koncentrációval szilárdítsák az ismereteket, fokozzák az alkalmazást, a gyakorlást. A gyermekek tevékenységét növelni kell – a tanítói aktivitás rovására. Érdeklődést ébresztő oktatással, személyes példaadással el kell érni, hogy a tanulók szeressék anyanyelvüket, szeressék az anyanyelvi órákat, és a nyelv szabatos, értelmes használatára törekedjenek.” (Soós 1967, 17.)

Nem ebben a rovatban jelent meg, de az 1963–1967 között eltelt időszakot összefoglalja Faragó László (1967, 42–46.) *Mérlegen* című közleménye. Ezen írásban Faragó azt vizsgálja, hogy miért is olyan jelentős a bukások száma. A szokásos logikán kívül – központi dokumentumok jók, tanítók felelősségre vonása – új elemmel bővül ki az eredménytelenségek okának kutatása. Faragó szerint az iskolai lemorzsolódás és bukások hátterében szociológiai, szociális okok is állnak. A szociális ok pedig az, hogy a cigány tanulók jelentős társadalmi, kulturális hátránnyal érkeznek az iskolába, és ezt a hátrányt nagy részük az iskolai oktatás során nem tudja ledolgozni. Ez azért is érdekes, mert *A tanító munkájának* hasábjain először kerül említésre a cigányok iskoláztatásának problémája.

*(Iskolára előkészítés c. rovat ideológiai)* 1969 és 1970 között jelent meg *Az iskolára előkészítés* c. rovat, mely szintén az átmenet problémájával foglalkozik, csakúgy mint a *Negyedikből ötödikbe* című rovat. Csak ebben az esetben nem az alsó és a felső tagozat közti átmenet kerül a középpontba, hanem az óvodából az általános iskolába való. A rovatot az *Óvodai Nevelés* és *A Tanító* folyóiratok pedagógiai szerzői nyitják meg.

*A Tanító* főszerkesztője dr. Szabó Ödönné rovatindító írásában a 3. számú módszertani levelet kritizálja. A módszertani levél az óvoda és az általános iskola munkájának összekapcsolási lehetőségeit vázolja fel. Szabó szerint ezen dokumentum felett már eljárt az idő, és a jelen rovat célja, hogy új eljárásokkal gazdagítsa az óvónők és tanítók módszereit.

„3. számú módszertani levélen – amely a két intézmény közös teendőit illetve a kölcsönös együttműködést, az óvodában megkezdett alapozás továbbépítésének lehetőségeit és feladatait tartalmazza, s amely eddig nagyon jó támaszt és iránymutatást jelentett a két fél számára – már kissé túlhaladt az idő. A módszertani levelet újra meg kell vizsgálni. Ahhoz, hogy eredeti rendeltetését betölthesse, hogy a jelenlegi gyakorlaton túlmutathasson, hogy még jobb, még korszerűbb megoldásokra, késztesse a partnereket: az óvónőket és a tanítókat, módosításokra szorul.” [kiemelés eredeti] (Szabó 1969, 1.)

Ismét Faragó László, a Művelődésügyi Minisztérium most jelenleg főelőadója, összegző írása zárja le a rovatot. Faragó szerint az óvodából az általános iskolába való átmenet problémájának egyik oka, hogy nem megfelelő a két intézmény között a kapcsolat. Az általános iskolai tanítók nem ismerik az óvoda nevelőmunkáját és fordítva. Ez a vélemény a két intézmény közötti szembenállásra, „harcra” utal. Valamint – Faragó szerint – az óvodai életnek folytatódni kell az általános iskolában, mégpedig a napközi otthon keretein belül.

Láthattuk, hogy a pszichológia tudás preferálása fokozatosan előtérbe kerül *A Tanító* különböző rovataiban, úgy itt is ennek a mechanizmusnak lehetünk szemtanúi. Faragó fontosnak tartja, hogy már az óvodában és az iskolában az óvónők, pedagógusok vezessenek úgynevezett személyiséglapot a gyermekekről, amelynek szakszerű megalkotásához pszichológiai ismeretekre van szükség:

„Célszerű és indokolt tehát olyan *egységes személyiséglapot* tervezni, amelyik végigkíséri a gyermeket óvodás korától tanköteles korának a végéig. Az évről évre folyamatosan feljegyzett lényeges megfigyelésekből, tapasztalatokból a gyermek személyiségének jellemzőire, vonásaira következtethetünk. A személyiséglapok szakszerű vezetése azonban megfelelő pszichológiai felkészültséget kíván. Elérkezett az ideje annak is, hogy e feladat megoldásához, részletkérdéseinek kimunkálásához hozzákezdjünk.” [kiemelés eredeti] (Faragó 1970, 4.)

Ugyanakkor, míg más írásokban a periodika szerzői az iskolai és egyéb problémák elhárításának eszközét a tanítók pedagógiai pszichológiával való felvértezésében látták, addig Faragó ezt a kört jelen írásában megerősíti és kiterjeszti nemcsak a tanítókra, hanem az óvodák dolgozóira is. Vagyis a pszichológia ideológiájának felségterülete mint a nevelési-oktatási problémák megoldásának lehetséges kulcsa az óvoda intézményére is kiterjed – Faragó értelmezése szerint.

Az 1963–1966-ig tartó diskurzus egyik jellemző szólama az volt, hogy az oktatási dokumentumok megfelelőek, és a hibákért leginkább a pedagógusok felelősek. Ez az attitűd az 1966/67-től kezdődő időszakban megváltozik, és előtérbe kerül a korábbi határozatok (finom) kritikája. Ugyanez a kritikai felhang jelenik meg a 3. számú módszertani levél esetében is mely az 1960-as év oktatáspolitikai dokumentuma. Itt Faragó kevésbé nyílt kritikát fogalmaz meg, kritikáját inkább a korszerű-korszerűtlen pedagógiai eljárás módok keretében nevezi meg.

„... a vitában felszínre került gondolatokat, javaslatokat, a mindennapi 1. osztályos oktató-nevelő munka legjobb, az utóbbi években kialakított gyakorlati eljárásait, megoldásait közkinccsé kell tenni. Ezért vált aktuálissá a 3. számú módszertani levél bővített és átdolgozott kiadásának újbóli felülbírlata is. (Faragó 1970, 5.)

(*A korszerű matematikaoktatás ideológiái*) 1968–1972-ig a matematikaoktatás és annak reformja, kísérletei kerültek előtérbe *A Tanító* oldalain *Korszerű matematikaoktatás* címmel. A rovat indításának hátterében az állt, hogy a hatvanas években indul két nagy matematikaoktatási kísérlet Magyarországon, a Varga Tamás nevével fémjelzett komplex matematikaoktatási kísérlet és a Lénárd Ferenc vezette pszichológiai alapú matematikaoktatási kísérlet, melynek helyszíne a budai *Arany János Kísérleti Iskola* volt.



Pálfy Sándor az OPI docense és Varga Tamás munkatársa, az 1968-as év júniusi–júliusi számában a komplex matematikatanítás módszerének néhány elemét mutatta be írásában (Pálfy, 1968.) Ezek a következő – már jól ismert – elvek: *többre képesek, saját tapasztalatra építés, mindenki képessége szerint, játékosan.*

Ugyanezen évfolyam novemberi számában Lénárd Ferenc ismerteti pszichológiai alapú matematikaoktatási kísérletét. Melynek célja: „a 6-10 éves tanulók gondolkodási tevékenységének rugalmassá tétele és ilyen irányban történő továbbfejlesztése.” [kiemelés eredeti] (Lénárd, 1968, 9.)

A rovat egyik jellegzetessége megalakulásától megszűnéséig, hogy politikai, illetve pártideológiától mentes közleményeket tartalmaz. Egyedül szakmai ideológiák jelennek meg, amelyek nem egymással versengenek, hanem egymás mellett „békésen” képesek élni. Többször előfordul, hogy Varga Tamás, vagy kollégái Lénárd Ferenc eredményeire hivatkoznak, illetve fordítva.

(Az V. Nevelésügyi Kongresszus ideológiái) Oktatáspolitikai szempontból az 1970-es év legjelentősebb eseménye az V. Nevelésügyi Kongresszus, mely rovatként is megjelent a periodikában.

A Kongresszus az Országházban került megrendezésre. Az esemény helyszíne is kiemeli a rendezvény kiemelkedő szerepét. A Kongresszust az 1967-ben újjáalakult Magyar Pedagógiai Társaság kezdeményezte. Báthory Zoltán (2001, 13.) a Kongresszus összehívását az oktatási reform egyik első jelének tarja, valamint Báthory amellettt érvel, hogy a Kongresszus ajánlásai és az 1972-es párthatározat tézisei között hasonlóság van, vagyis a Kongresszus ajánlásai beépültek a párthatározatba.

A Kongresszusról Rehák Ferenc (1970, 1–3.), a *Köznevelés* szerkesztője számol be ismertetés formájában. A rendezvényen jelen volt Gáspár Sándor, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a SZOT főtitkára; Aczél György, az MSZMP Központi Bizottságának titkára; Erdey-Grúz Tibor, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, valamint levelet írt Kádár János a megalakuló Kongresszushoz.

A Kongresszuson 6 szekcióban folytak a tanácskozások. Az első szekció a *Gazdaságtársadalmi és tudományos-technikai fejlődés hatását* vizsgálta az iskolai neveléssel és oktatással kapcsolatban, elnöke Erdey-Grúz Tibor, az MTA elnöke volt. A szekció leginkább a matematikaoktatással és a pedagógiai kísérletezéssel foglalkozott.

A második szekció *korunk nevelési feladatairól és a nevelési tényezők összefüggéseiről* tárgyalt, elnöke Ágoston György, tanszékvezető egyetemi tanár. A résztvevők kiemelték, hogy: „a hagyományos oktató jellegű iskola nevelőiskolává alakuljon át. Javasolták azt is, hogy mielőbb ki kell dolgozni az új típusú szocialista munkaiskola modelljét, pontos terveit.” (Rehák 1970, 2.)

A harmadik szekció vezetője Miklósvári Sándor volt, a téma pedig a *Pedagógus hivatás és továbbképzés* lett. A szekció ajánlása kiemelte, hogy a pedagógusok szakmai felkészítésében jelentős szerepet kell hogy vállaljon a pszichológia mint diszciplína.

A negyedik szekciót Nagy Sándor tanszékvezető egyetemi tanár vezette, témája a *nevelés helyzete, feladatai, intézményeinek munkája és más tudományokkal való kapcsolata*. Az előadó felek azt a véleményt fogalmazták meg, hogy „az oktatás gazdaságos beruházás, amely az évek múltával bőségesen kamatozik a népgazdaság számára.” (Rehák, 1970, 2.) Valamint javasolták, hogy az MTA hozzon létre kutatóbázist a neveléstudomány számára, ahol a szakemberek kutatásokat tudnak végezni.

Az ötödik szekciót elnökként Hantos János vezette, aki a fővárosi tanács vb-elnökhelyettese volt ebben az időszakban. A felszólalók egybeeső véleménye volt, hogy az igazgatóknak több önállóságot kell kapniuk, hogy a pedagógiai folyamatokat jól tudják irányítani. Tehát az igazgatók szakmai önállóságának kérdése már 1970-ben megjelent a pedagógus szakmán belül, mely kívánalom több mint egy évtizeddel később, az 1985-ös oktatási törvénybe lett deklarálva.

Az V. Nevelésügyi Kongresszus jelentősége abban állt, hogy az esemény kezdeményezője a pedagógiai szakma volt, és, hogy a Kongresszus *Ajánlásokat* fogalmazott meg az (oktatás)politika aktorai számára (Kiss 1971). A szocialista korszakban először történt meg, hogy a neveléstudósok ideológiai csoportjai képesek voltak változásokat kezdeményezni az oktatáspolitikai erőterében. A Kongresszus után a megfogalmazott változások nem következtek be, csak évekkel, vagy évtized(ek)el később, de már az is jelentős eredményként tartható számon, hogy a szakmai csoportosulások véleményei artikulálódni tudtak az oktatáspolitikai arénájában.

(Összegzés) 1963 és 1970 között *A Tanítóban* két korszakot különböztethetünk meg. Az első 1963-tól 1966/67-ig tartott, ekkor az írások jelentős része a 1960-as évek elején bevezetett oktatási dokumentumok (1961. évi III. törvény, Nevelési Terv, 3. számú módszertani levél) megismertetését és a pedagógiai gyakorlatba való átültetését tüzték ki célul a tanítók számára. Ekkor az írások szerzői, a domináns ideológiai csoportok leginkább az OPI és Művelődésügyi Minisztérium szerzői közül kerültek ki. Az első időszak legideáltipikusabb rovatának az 1963–1964 között megjelenő *A tanmenet tervezése* című rovatot és annak közleményeit tekinthetjük.

Az 1967-es évet az első korszak lezárásának, illetve az összegzés esztendejének nevezhetjük. 1967 meghatározó rovata *A tanmenet végrehajtásának tapasztalatai* című rovat. Míg az 1963–64-es *A tanmenet tervezése* rovatban a domináns ideológiai csoport az OPI munkatársak köréből kerültek ki, addigra 1967-ben már a szakfelügyelők tényérésének lehetünk szemtanúi. Az írásokban kritika fogalmazódik meg mind a tanítók felé, de mind az 1960-as évek első felének oktatáspolitikát irányító csoportjai felé. Valamint (már) itt is megjelenik egyfajta nyitás a pszichológiai szakma felé. Ezekben az írásokban a neveléslélektan ideológiája úgy jelenik meg, mint kulcs az oktatási rendszerben elkövetett eddigi hibák kijavítására.

1966/67-ben kezdődik a periodika második korszaka, mely valószínűleg 1972-ig, az 1972-es párhatarozatig tarthatott.<sup>3</sup> Ebben az időintervallumban *A Tanítóra* jellemző, hogy fokozatosan előtérbe kerülnek a pszichológiai és azon belül a pedagógiai pszichológiai témájú írások. A neveléslélektani cikkek szerzői nem pszichológiai, hanem pedagógiai végzettséggel rendelkeztek, akik túlnyomó részt tanítóképző intézeti tanárok voltak. Hogy a szerzők pedagógiai végzettséggel rendelkeznek, ez kapcsolatban van a magyar pszichológia intézményesülésének történetével. 1966-tól a minisztérium *Pedagógusképző Osztályának* vezetője Miklósvári Sándor lesz, aki ettől kezdve a lap hangsúlyos szerzői közé tartozik. Ezután Miklósvári Sándor és a tanítóképzős tanárok (Füle Sándor, Kiss Tihamér, Kiss Lajos, Fábíán Zoltán, Hegedűs András) lesznek a periodika irányadó szerzői. Közben az OPI-s munkatársak jelen vannak, de fokozatosan háttérbe szorulnak. A tanítóképzős tanárok a pedagógiai problémák orvoslására a pedagógiai pszichológiát és annak eredményeit tartják megfelelőnek. A pszichológia ideológiájának a pedagógikumban történő hangsúlyossá tétele erősen köthető Lénárd Ferenchez is, aki *A Tanítóban* a frekvenciált szerzők közé tartozik. A pszichológiai jelenléte, illetve az ilyen tematikájú írások erős antisztálinista élt hordoznak. Valamint ebben az időszakban jelennek meg tantárgyi kísérletekről (Varga Tamás, Lénárd Ferenc) beszámoló írások.

1963 és 1970 között Faragó László tekinthető annak a személynek, aki végig konzervensen jelen van a meghatározó cikkek, illetve a rovatok programadó és záró írói között – aki ekkor a Művelődésügyi Minisztérium csoportvezetője, majd főelőadója. Írásaival jóváhagyja, megerősíti a különböző ideológiák jelenlétét, illetve támogatja is őket. 1966-ig az OPI munkatársainak ideológiáit, majd 1966-tól a tanítóképzős tanárok erősen pszichológiai alapú ideológiáit támogatja.

Összességében megállapítható, hogy az az ideológiai versengés a pedagógia és a pszichológia között, amelyet Sáska Géza (2009) elemzett az 1950-es években, megvan és tovább folytatódott az 1960-as években. A hatvanas évek elején a pedagógiai ideológiák kerültek előtérbe, míg a hatvanas évek közepétől a lélektani ideológiák jelennek meg és lesznek hangsúlyosak.

## IRODALOM

- Azary Béla: A számtan-mértan tanításáról (Borsod megye). *A tanító munkája*, 1967 (V. évf.), 19–20.
- Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai lexikon*. Budapest, 1997, Keraban Kiadó.
- Báthory Zoltán: *Maratoni reform*. Budapest, 2001, Önkonet.
- Fábián Zoltán: Tanítványaink megismeréséről. *A tanító munkája*, 1964 (2. évf.) 1. sz. 4–6.
- Faragó László: Élünk-e a tantervi lehetőségekkel. *A tanító munkája*, 1965 (3. évf.) 1. sz. 1–2.
- Faragó László: Mérlegen. *A tanító munkája*, 1967 (5. évf.) 8. sz. 42–46.
- Faragó László – Miklósvári Sándor – Köznevelési Főosztály: Tanulások és feladatok – Vítázáró közlemény. *A tanító munkája*, 1966 (4. évf.) 5. sz. 3–5.
- Faragó László: Közkinccsé tesszük. *A Tanító*, 1970 (8. évf.) 10. sz. 4–5.
- Forray R. Katalin: Társadalmi egyenlőség és a jövő feladatai. *Educatio*, 2011 (20. évf.) 1. sz. 62–73.
- Gárdonyi Lajos: A harmadik lépcső. *A tanító munkája*, 1970 (8. évf.) 14–15.
- Gáspár Kálmán: Pszichológus szemmel. *A tanító munkája*, 1965 (3. évf.) 8. szám.
- Hegedűs András: Tanítók Nyári Akadémiája Baján. *A tanító munkája*, 1964 (4. évf.) 18–19.
- Heywood, Andrew: *Political Ideologies: An Introduction*. 4th Edition. 2007. Palgrave Macmillan.
- Jakab Tamásné: A környezetismeret tanításáról (Hajdú-Bihar megye). *A tanító munkája*, 1967 (V. évf.) 17–18.
- Kiss Árpád (szerk.): *Ötödik Nevelésügyi Kongresszus, I–II*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1971.
- Kovács Sándorné: Szolnok megyei helyzetkép. *A tanító munkája*, 1967 (5. évf.) 6–7. sz. 3–11.
- Lénárd Ferenc: Matematikatanítási kísérletünk négy éve. *A Tanító*, 1968 (6. évf.) 9. sz. 9–12.
- Majzik Lászlóné: Ismerkedjünk a Nevelési tervvel. *A tanító munkája*, 1963 (1. évf.) 3. sz. 21–22.
- Miklósvári Sándor: Tanítóképzés és továbbképzés. *A tanító munkája*, 1966 (4. évf.) 10. sz. 1–2.
- Miklósvári Sándor: Tanítók Akadémiája. *A tanító munkája*, 1967 (5. évf.) 8. sz. 47–48.
- Sáska Géza: A szocialista neveléstudomány kialakulása és függősorba süllyedése – a didaktika példáján. In Németh András – Biró Zsuzsanna Hanna: *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó.
- Sáska Géza: Ideológiák és oktatás. *Educatio*, 2011 (20. évf.) 1. sz. 3–17.
- Pálfy Sándor: A komplex matematikaoktatási kísérlet néhány módszerének ismertetése. *A Tanító*, 1968 (6. évf.) 6–7. sz. 35–39.
- Pléh Csaba: A pszichológia mint a nevelés eszmei hivatkozási kerete. *Educatio*, 2011 (20. évf.) 1. sz. 18–37.
- Pukánszky Béla: Gyermekideológiák a pedagógia eszmetörténetében. *Educatio*, 2011 (20. évf.) 1. sz. 37–48.
- Pusztai Gabriella: Vallásosság és pedagógiai ideológiák. *Educatio*, 2011 (20. évf.) 1. sz. 48–61.
- Polónyi István: Az oktatás és az oktatáspolitikai közigazdasági ideológiái. *Educatio*, 2011 (20. évf.) 1. sz. 74–87.
- Rehák Ferenc: Kongresszusi beszámoló. *A Tanító*, 1970 (8. évf.) 7. sz. 1–3.
- Soós Istvánné: A fogalmazás tanításáról (Szeged város). *A tanító munkája*, 1967 (5. évf.) 4. sz. 15–17.
- Szabó Ödönné: Iskolára előkészítés. *A Tanító*, 1969 (7. évf.) 9. sz. 1–2.
- Tompá Ádám: Az írás tanításáról (Békés megye). *A tanító munkája*, 1967 (5. évf.) 4. sz. 14–15.
- Varga Gyula: Az olvasás tanításáról (Szolnok megye). *A tanító munkája*, 1967 (5. évf.) 4. sz. 6–7. sz. 12–14.

## JEGYZETEK

- 1 A szerkesztőség az egyszerűbb cím használatának előnyeivel indokolja a névváltoztatást. A Pedagógiai Lexikonban (1997) nem történik utalás a folyóirat címének megváltozására.
- 2 Hogy valóban az 1972-es párthatározat korszakhatárnak tekinthető-e a periodika életében, ahhoz további kutatásokra van szükség.

---

## Tizenegyedikes tanulók tankönyvolvasási stratégiái

---

*„Soha nem szoktam feltenni kérdéseket, mert általában vagy a tanárnő vagy a tanár úr teszi fel, és úgy kell”*

Nemzetközi és hazai vizsgálatok eredményei (ld. Balázi, Ostorics, Szalay és Szepesi, 2010; Balázi, Lak és Szabó, 2011) egyaránt arra utalnak, hogy a magyar középiskolás diákok szövegértési teljesítménye nem szolgál számukra megfelelő alapként tanulmányaik folytatásához, illetve a munkaerőpiacon és a hétköznapi életben való boldoguláshoz. A szövegértési teljesítményt befolyásoló tényezők megállapítására általában a rendelkezésre álló empirikus adatokat elemezve, elméleti modellek igazolásával tesznek kísérletet a kutatók. A vizsgálatokba bevont tényezők jellemzően három területet foglalnak magukban: a tanulók szociokulturális háttérét (a szülők, az otthoni környezet jellemzői), a tanuló egyéni jellemzőit (kognitív és affektív tényezők sokasága), illetve az iskolai oktatással kapcsolatos jellemzőket (tanárok nézetei, a tanórákon alkalmazott pedagógiai gyakorlat stb.).

Vizsgálatunk egy szélesebb körű kutatás<sup>1</sup> részét képezi, amelyben a tankönyvolvasásra vonatkozó meggyőződések, illetve a tankönyvolvasás során alkalmazott olvasási stratégiák összefüggéseit, illetve szövegértési teljesítményre gyakorolt hatásukat vizsgáljuk a 12–18 éves korosztályban. A tanulmány célja e kutatás egy részterületének, a tanulók olvasási stratégiáinak, és erre vonatkozó tudásuknak a vizsgálata. A kutatási cél létjogosultságát alátámasztja, hogy a stratégiahasználat számos tanulási, illetve szövegértési teljesítményre alkotott elméleti modellben szerepel a szakirodalomban. Emellett vizsgálatunk módszertani szempontból is újdonságot rejt magában, hiszen az önbevallásos kérdőívvel (self-report questionnaire) nyert eredmények érvényessége sok problémát rejt magában (Veenman, Van Hout-Wolters és Afflerbach, 2006), így a kis mintán, a kikérdezés módszerével végzett felmérés a módszertani vitákban felmerülő kérdések megválaszolásához is kiindulópontot jelenthet.

*(Tanulási és olvasási stratégiák)* A tanulási stratégiák olyan folyamatok, amelyek a gondolkodási feladatokon nyújtott teljesítmény alapjául szolgálnak, szándékosak és célorientáltak, de nem minden esetben tudatos szinten kivitelezettek (Nisbet és Shucksmith, 1986). Az olvasási stratégiák definiálására Afflerbach, Pearson és Paris (2008) vállalkoztak, megkülönböztetve azokat az olvasási készségektől. Míg meghatározásuk alapján az olvasási stratégiák szándékolt módon és célirányosan az olvasó dekódolási és szövegértési erőfeszítéseinek ellenőrzésére, módosítására irányulnak, az olvasási készségek automatikus tevékenységek, amelyek gyors, hatékony és gördülékeny dekódolást valamint szövegértést eredményeznek, és általában nem társul hozzájuk tudatosság<sup>2</sup> a folyamat összetevőire vagy ellenőrzésére vonatkozóan. A tanulási/olvasási stratégiák számos olyan elméleti modellben szerepelnek, amelyek a tanulási teljesítményt befolyásoló tényezőket mutatják be. Az önszabályozó tanulás integrált modelljében Muis (2007) az alábbi négy fázist különbözteti meg: (1) feladat-meghatározás, (2) célkitűzés, (3) kivitelezés és (4) értékelés. A stratégiák és taktikák e modellben a kivitelezés fázisában játszanak szerepet. A feladat-meghatározás, a célkitűzés és a kivitelezés fázisai egyaránt kapcsolatban állnak az értékeléssel, vagyis a nyomon követés és az ellenőrzés a tanulási folyamat állandó részét képezi. A négy fázis közösen alkot egy belső rendszert, a teljesítmény együttes hatásuk

eredményeként jön létre. Muis és Franco (2009) a modell feltételezéseit empirikus felméréssel támasztották alá, eredményeik alapján a tanulók episztemikus<sup>3</sup> meggyőződésai (1. fázis) befolyásolják az általuk alkalmazott teljesítménycélok (2. fázis) típusát, ami hatással van a használt tanulási stratégiákra (3. fázis), illetve a teljesítményre. A modell elemei között áttételes kapcsolatok is megfigyelhetők: a meggyőzések a teljesítménycélokon keresztül közvetetten is hatnak a tanulási stratégiákra, a teljesítménycélok pedig a stratégiákon keresztül a teljesítményre. A stratégiahasználat, mint az iskolai teljesítményt befolyásoló tényező szerepel Hofer (2001) modelljében is, amely az ismeretelméleti meggyőzések hatását vizsgálja az osztálytermi tanulásra. A modell alapján az episztemológiai elméletek a tanulók motivációján, tanulásra és tanításra vonatkozó meggyőzéseiken, illetve stratégiaválasztásukon keresztül gyakorolnak hatást a tanulásra. A tanulás folyamatára vonatkozó elméletek mellett a szakirodalomban olyan modell is található, amely a szövegértési teljesítményre ható tényezőket vizsgálja. Cromley és Azevedo (2007) széleskörű szakirodalmi feltárást követően alkotta meg elméleti modelljét, amely alapján a szövegértést befolyásoló tényezők között szerepel a háttértudás, a szóolvasás, valamint a stratégiahasználat, a szókincs, illetve a következtetési képesség.

A stratégiahasználat jelentőségét figyelembe véve a 2009-ben lefolytatott PISA-mérésben a háttérkérdések között az olvasás iránti elkötelezettségre és a hatékony tanulási stratégiákra vonatkozó kérdések is szerepeltek. Az eredmények alapján elmondható, hogy a szövegértési teljesítményre a tanuló neme, szociális, gazdasági és kulturális háttere, az olvasás élvezete, és a tanulási stratégiák ismerete is hatással van. Kimutatható, hogy azok a tanulók, akik jobban szeretnek olvasni társaiknál, jobb eredményt érnek el a szövegértési feladatokon: „Magyarországon egy olyan diák szövegértési teljesítménye, aki nagyon szeret olvasni, átlagosan annnyival jobb egy olvasni nem szerető diákéknál, mintha három évfolyammal felette járna iskolába.” (Balázi és mtsai, 2010. 65. o.) A szövegértési teljesítményt az olvasásra fordított idő is befolyásolja. Azon tanulók eredménye, akik nem olvasnak szórakozási céllal, lényegesen elmarad olyan társaikétól, akik naponta olvasnak, azonban a rendszeresen olvasó tanulók között az olvasásra fordított idő mennyisége már nem okoz jelentős teljesítmény-különbséget. Az olvasás iránti elkötelezettség harmadik tényezőjeként az olvasott szövegtípusok választékát vizsgálták meg, és megállapításra került, hogy a sokféle típusú szöveget (szépirodalom, ismeretterjesztő irodalom, folyóirat stb.) olvasó tanulók körében születtek a legjobb szövegértési teljesítmények. A tanulási stratégiák közül Magyarországon a szövegértési teljesítménnyel a legszorosabb összefüggést az összefoglalási technikák ismerete mutatta. Az olvasás iránti elkötelezettség és a hatékony tanulási technikák alkalmazása alapján az elmélyült, tág érdeklődésű olvasók olvasói profiljába tartozó tanulók eredménye bizonyult a legmagasabbnak. (Balázi és mtsai, 2010)

*(A stratégiák használatának mérése kérdőívvel)* A stratégiahasználat vizsgálatára gyakran alkalmazott eszköz a kérdőív, amellyel könnyen megvalósítható akár nagy létszámú osztályok, csoportok felmérése is. További lehetséges mérőeszközök még az interjúk, a megfigyelések, a hangosan gondolkodtatás, illetve a szemmozgás-vizsgálat (Veenman, Van Hout-Wolters és Afflerbach, 2006). Jelen kutatásban Mokhtari és Reichard (2002) önbevalláson alapuló Metacognitive Awareness of Reading Inventory (a továbbiakban: MARSI) kérdőívének magyar adaptációját (Kelemen-Molitorisz, 2009) alkalmaztuk, amelynek lényege, hogy a tanulókat arra kértük, nyilatkozzanak arról, hogy a kérdőívben szereplő állítások milyen gyakran jellemzőek rájuk tankönyvolvasás közben.

Külföldi kérdőív magyar adaptációjára példa az olvasási stratégiák területén Csíkos (2008) vizsgálata. Harmadik, negyedik és ötödik osztályos tanulóknál mérte fel a stratégiák használatát egy longitudinális vizsgálat keretében Jacobs és Paris (1987) Index of Reading Awareness kérdőívének magyar változatával. A kérdőív megbízhatósági mutatói problémásnak bizonyultak, a benne szereplő 20 kérdésre adott válaszok azonban bőséges információt nyújtottak a kisiskolások olvasási stratégiáiról. Például az „Egy történetnek melyik részeit ugrod át olvasás közben?” kérdésre a harmadikosok 73,3 százaléka, a negyedikesek 71,5 százaléka, és az ötödikesek 59,1 százaléka jelölte meg azt a válaszlehetőséget, miszerint „Soha nem ugrom át semmit olvasás közben.”

A kérdőíves vizsgálatok eredményeinek elemzésekor korlátot jelent a felmerülő érvényességi probléma: több szempontú mérőeszközöket alkalmazó kutatásokban a kérdőívek és a hangosan gondolkodtatás eredményei között alacsony korrelációk adódnak (Schellings, 2011). Ez arra mutat rá, hogy a tanulók a kérdőívek kitöltésekor nem mindig arról nyilatkoznak, amiről feladatmegoldás közben beszámolnak. Csíkos és Steklács (2006) szintén utalnak arra, hogy a kérdőíves adatgyűjtés érvényessége problémás, ugyanis segítségükkel arról nyerhető információ, amiről a kérdezettek utólagosan beszámolnak. A hangosan gondolkodtatás egyéni értékelést és a kérdőívekhez képest sokkal több időt igénylő módszer. Pressley és Afflerbach (1995) összegyűjtötte a szakirodalomban fellelhető, hangosan gondolkodtatás módszerét alkalmazó publikációkat, és ezek eredményét elemezve, majd összefoglalva a gyakorlott olvasók olvasási stratégiáinak meghatározására vállalkozott könyvében. Az így született eredményekre azután nagyban támaszkodott Mokhtari és Reichard (2002) is önbevalláson alapuló kérdőívük összeállításakor.

*(Kutatásunk célja és módszerei)* A szakirodalmi feltárást követően felmerült annak igénye, hogy bővebb információt nyerjünk arról, hogy hogyan töltik ki a tanulók a tankönyvolvasás közben alkalmazott olvasási stratégiákról szóló kérdőívet. A kutatás célja tehát részben módszertani indíttatású volt: fel kívántuk deríteni, miért az adott választ jelöli meg a tanuló a kérdőív kitöltésekor. Az interjúkkal további célunk az volt, hogy betekintést nyerhessünk a tanulók tankönyvolvasási folyamataiba, stratégiáiba, azaz megnyilvánulásaikból képet kaphassunk arról, milyen tudással rendelkeznek olvasási folyamataikról a tankönyvi szövegek vonatkozásában.

Az adatfelvétel 2011 májusában történt három budapesti szakközépiskolában. A vizsgálatba bevont tanulók egy egy évvel korábban végzett felmérés résztvevői közül kerültek kiválasztásra. 2010 májusában egy, a MARSÍ kérdőív állításainak átalakításával létrehozott, meggyőződéseket mérő kérdőívet töltöttek ki a három intézmény tizedikes tanulói. Abban a vizsgálatban a MARSÍ kérdőív 30 iteméből 19 szerepelt egyes szám harmadik személyű állítással átalakítva, és a tanulóknak egyetértésük mértékét kellett jelölniük egy ötfokozatú skálán. (Például a MARSÍ kérdőívben szereplő „Amikor a szöveg nehezzé válik, hangosan olvasok, mert ez segít megértenem, amit olvasok.” állítás a meggyőződést mérő kérdőívben így hangzott: „A hangos olvasás segíti a nehéz szöveg könnyebb megértését.”. Erről a mondatról akkor azt kellett eldöntenie a tanulóknak, hogy milyen mértékben ért egyet az állítással.)

A jelen kutatás keretében végzett interjúkhoz a meggyőződést mérő kérdőívben elért eredményeik szerint sorba rendeztük a tanulókat (N=302 fő) és a felső, illetve alsó öt százalékba tartozó diákokat kívántuk újra megkeresni és kikérdezni. Hiányzások és egy esetben technikai adatfelvételi probléma miatt a felső öt százalékból 10, az alsóból 14 tanuló válasza állnak digitálisan rögzített módon rendelkezésre. A tanulók valamennyien tizenegyedik évfolyamon tanulnak, közülük 16 lány és 8 fiú.

Az interjúkat pedagógia szakos egyetemi hallgatók készítették, amelyre előzetesen felkészítettük őket. A felkészítés során megismerkedtek a kérdőívvel és a számukra összeállított interjú-protokoll alapján próbainterjút végeztek. Az interjúprotokoll tartalmazta azt a felvevő szöveget, amelyben bemutatkoznak, és visszautalnak a tavalyi kérdőíves felmérésre. Megkérték a tanulót, hogy ehhez kapcsolódóan töltsön ki most egy újabb kérdőívet, de ezúttal úgy, hogy miközben bekarikázza a választ, mondja el hangosan is, hogy miért azt a válaszlehetőséget választja. A kérdőív kitöltésének megkezdése előtt arra is megkérték a tanulókat, hogy idézzenek fel egy olyan szituációt, amikor legutóbb tanulási céllal olvastak tankönyvet (ezt a konkrét alkalmat el is mondták a tanulók az interjú készítőjének), és erre a helyzetre gondoljanak, amikor megjelölik, hogy adott állítás milyen gyakran jellemző rájuk.

Mérőeszközként a már említett MARSÍ kérdőív magyar nyelvre adaptált változatát alkalmaztuk. A kérdőív harminc, egyes szám első személyű állítást tartalmaz, amelyek a gyakorlott olvasók által használt olvasási stratégiák alapján kerültek megfogalmazásra. (Például: „A szöveg legfontosabb gondolatait leírva összefoglalom”). Az állításokra ötfokozatú Likert-típusú skálán vártuk a tanulók válaszait a következők szerint: (1) soha, szinte soha, (2) ritkán, (3) az esetek felében, (4) gyakran, (5) mindig vagy majdnem mindig. Az ötfokozatú Likert-típusú skálán mért változók pontértékeit Sellitz, Jahoda, Deutsch és Cook (1966/1979) alapján intervallumváltozóknak tekintettük, így az eredmények bemutatásához átlagot, szórást, számítottunk és különbségvizsgálatot is végeztünk.

*(Vizsgálatunk eredményei)* A 24 tanuló a 30 állítást az 1. számú táblázatban látható átlaggal és szórással válaszolta meg.

#### 1. táblázat A tanulók válaszainak átlaga és szórása itemenként

Állítás	Átlag	Szórás
Amikor a szöveg nehezzé válik, újraolvasom, hogy jobban megértsem.	4,29	1,16
Megpróbálom képszerűen elképzelni az olvasott információt, ami segít megjegyezni, amit olvasok.	4,25	1,29
Saját szavaimmal megfogalmazom, amit olvasok, hogy jobban megértsem.	4,17	1,27
Használok a szövegben található táblázatokat, ábrákat és képeket, hogy jobban megértsem a szöveget.	4,17	1,09
Amikor a szöveg nehezzé válik, elkezdek jobban odafigyelni arra, hogy mit is olvasok.	4,13	1,15
Végiggondolom, amit már tudok, mert ez segít megértenem, hogy mit olvasok.	4,08	1,10
Amikor ellentmondásos információra bukkanok, ellenőrzöm, hogy vajon jól értettem-e a szöveget.	4,00	1,25
Lassan, de gondosan olvasok, hogy biztosan megértsem, amit olvasok.	3,71	1,43
Aláhúzok vagy bekarikázok információt a szövegben, mert ez segít, hogy emlékezzek rá.	3,67	1,58
Használok az olyan nyomdai segítségeket, mint a félkövér és a dőlt betűk, hogy azonosítsam a lényeges információt.	3,63	1,66
Amikor tankönyvet olvasok, a fejemben ott van, hogy mi a célom az olvasással.	3,58	1,10
Vissza- és előreugrom a szövegben, hogy kapcsolatokat találjak a benne lévő gondolatok között.	3,54	1,41
Amikor lankad a figyelmem, megpróbálok visszatérni a rendes kerékvágásba.	3,50	1,41

Időről időre megállók és végiggondolom, amit olvasok.	3,33	1,61
Használok a szövegösszefüggéseket, ami segít jobban megérteni, amit olvasok.	3,17	1,52
Megpróbálok kitalálni az ismeretlen szavak vagy mondatok jelentését.	3,17	1,49
A szöveg legfontosabb gondolatait leírva összefoglalom.	3,13	1,60
Eldöntöm, mit olvasok el alaposabban, és mit mellőzök.	3,08	1,79
Először átfutom a szöveget és megfigyelem olyan jellemzőit, mint a hossza és a felépítése.	3,04	1,46
Ellenőrzöm, hogy a szöveggel kapcsolatos feltételezéseim helyesek vagy helytelenek.	3,04	1,33
Végiggondolom, hogy vajon a szöveg tartalma megfelel-e a céljaimnak.	3,04	1,43
Amikor a szöveg nehezzé válik, hangosan olvasok, mert ez segít megértenem, amit olvasok.	2,92	1,77
Az olvasás sebességét aszerint változtatom, hogy éppen mit olvasok.	2,88	1,65
Tankönyvolvasás közben jegyzetek, mert ez segít megértenem, hogy mit olvasok.	2,79	1,82
Átnézem a szöveget olvasás előtt, hogy lássam, miről szól.	2,71	1,55
Megbeszélem az olvasmányomat másokkal, hogy ellenőrizsem a szövegértésemet.	2,63	1,53
Kézikönyveket használok (pl. szótárakat), hogy azok segítségével jobban megértsem, amit olvasok.	2,50	1,67
Kritikusan elemzem és értékelem a szövegben elérem kerülő információt.	2,46	1,35
Megpróbálok előre kitalálni, miről szól a szöveg, miközben olvasok.	2,29	1,30
Felteszek magamnak olyan kérdéseket, amelyekre szeretnék választ kapni a szövegből.	1,92	1,21

Az 1. táblázat alapján látható, hogy a tanulók által (saját bevallásuk szerint) leggyakrabban alkalmazott stratégiák az újraolvasás, az olvasottak elképzelése, a saját szavakkal történő megfogalmazás, valamint a táblázatok, ábrák használata a jobb szövegértés érdekében. Legritkábban olyan stratégiákat alkalmaznak a tanulók, mint például a kézikönyvek használata, az információ kritikus elemzése és értékelése, a szöveg várható tartalmának előre történő kitalálása, illetve olyan kérdések felvetése, amelyekre a tanuló a szövegből választ vár.

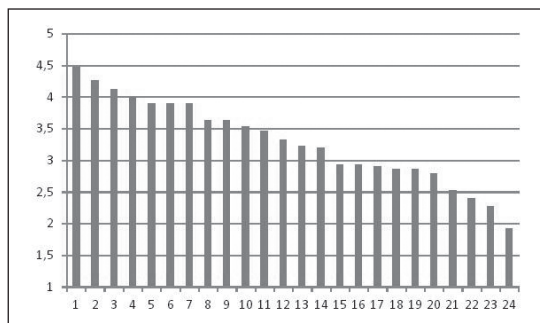
Az interjúkészítés során a kérdőív állításainak megválaszolásakor betekintést nyerhettünk abba a tudásba, amellyel a tanulók saját tankönyvolvasási folyamataikról rendelkeznek. Az állításokra adott válaszokat átlagoltuk, így minden tanulóhoz rendelhettünk egy átlagos stratégiahasználati gyakoriságot. A legmagasabb átlag 4,47, a legalacsonyabb 1,93 volt. A tanulók által elért átlageredményeket az 1. ábra mutatja.

A kutatás jelen részében a kvantitatív elemzési módszerek mellett kvalitatív vizsgálatot is alkalmaztunk. Az 1. ábrán látható eredmények mögött az interjúk elemzésekor alapvetően háromféle válaszadási típust tudtunk megkülönböztetni az alábbiak szerint:

1. voltak olyan tanulók, akik határozott, gyors választ adtak az állításokra, és általában maguktól kommentárt is fűztek hozzá (10 fő),
2. a tanulók egy másik csoportja szintén magabiztosnak mutatkozott a válaszadásban, de sok esetben nem, vagy csak kérdésre, nehezen tudta verbálisan kifejteni, hogy miért az adott választ jelölte meg (10 fő),
3. és voltak olyan tanulók, akik sokáig haboztak válaszadás előtt, hosszabb ideig értelmezték egy-egy állítás jelentését, és gondolkodtak el saját olvasási stratégiáikon (4 fő).

A tanulók fent bemutatott válaszadási sajátosságainak megfigyelését követően összegyűjtöttük azokat a magyarázatokat, megnyilvánulásokat, amelyek az egyes válaszlehetőségek





1. ábra. A stratégia-használati gyakoriság átlagértékei tanulónként

konkrét jelentését (soha, ritkán, gyakran stb.) meghaladó információt tartalmaztak. Ezekben a verbálisan megfogalmazott gondolatokban tetten érhetőek a tanulóknak saját magukra, mint olvasóra vonatkozó nézetei, amelyek lehetőséget nyújtanak betekinteni azokba a tudáselemekbe, amelyekkel a tanulók saját olvasási folyamataikról rendelkeznek. A következő részben ezeket a tanulói megnyilvánulásokat foglaljuk össze, illetve kitérünk néhány technikai, a kérdőív egyes elemeinek megfogalmazásával kapcsolatban felmerült problémára is.

Visszatérő elem volt a tanulók válaszaiban az, hogy az adott stratégia alkalmazása tantárgytól függ, konkrétan a történelem, az idegen nyelv (angol) és az irodalom tantárgyakat nevezték meg. Az érintett stratégiák a tanulási cél, az előzetes tudás végiggondolása, a kézikönyvhasználat (idegen nyelvnél a szótár használata) és történelem esetén a szövegben való előre- és visszaugrás voltak. Több esetben emlegették a tanulók azt a situációt is, amikor dolgozatra vagy felelésre készülnek. Az ehhez kapcsolódó stratégiák az olvasottak megbeszélése, az olvasás sebességének változtatása (ha dolgozatra készül, lassabban olvas), az ábrák és táblázatok használata, a szöveggel kapcsolatos feltételezések ellenőrzése voltak. Saját bevallásuk szerint ezeket a stratégiákat gyakrabban alkalmazzák, amikor dolgozatra vagy felelésre készülnek.

A jegyzeteléssel kapcsolatban olyan pontosan megfogalmazott „diagnózisok” hangzottak el a jegyzetelő tanulók szájából, mint például „nehézségeim vannak a tanulással, ha nincs röviden kijegyzetelve a lényeg” vagy „elég feledékeny vagyok, és inkább jegyzetelek”, és volt, aki azzal indokolta a jegyzetelést, hogy „a későbbiekben így utána tudok nézni”. A nem vagy csak ritkán jegyzetelők a következőket mondták: „ez egyáltalán nem jellemző rám, mert csak akkor jegyzetelek, ha a tanár kéri”, illetve „inkább csak kiemelem, számomra pazarlás”, és „én általában a fejemben választom ki azt, hogy mi a fontos, és nem kell leírom ahhoz”.

Az olvasottak saját szavakkal történő megfogalmazása a gyakran alkalmazott stratégiák közé tartozik, és többen megfogalmazták ezzel kapcsolatban, hogy ahhoz, hogy megértsenek egy szöveget, össze kell tudniuk foglalni azt saját szavaikkal is. Az, hogy a szöveg nehezzé válásakor jobban elkezdjenek odafigyelni az olvasottakra, annyira magától értetődőnek tűnt, hogy el is hangzott: „nem kell megindokolni, ebben benne van”.

A szöveg kritikus elemzését és értékelését mint olvasási stratégiát nagyon ritkán alkalmazzák a tanulók. Válaszaik alapján: „annyira nem szoktam így kritikálni szövegeket”, „általában olyan nincs, hogy ne lenne fontos, amit oda leírnak, nagyon ritkán”, „nem igazán szoktam kritikusan szemlélni, már aki megírta a könyvet, az [megtette – saját beszúrás]”. A kritikus elemzés mellett a kérdésfeltevés és a szöveg tartalmának előre történő kitalálása is a legritkábban alkalmazott stratégiák között szerepeltek. Aki mégis tesz fel kérdést magá-

nak, az akkor teszi, amikor érdekesnek találja a szöveget, illetve a szöveg elolvasása után. Van, aki azt mondta, hogy „számomra elegendőek a kérdések, amik benne vannak”, illetve az is elhangzott, hogy „soha nem szoktam feltenni kérdéseket, mert általában vagy a tanár-nő vagy a tanár úr teszi fel, és úgy kell; vagy pedig ööö minden információt bekebelezek és őö nyitott vagyok órán... hogy milyen kérdések fognak elhangzani”.

Többen is nyilatkoztak arról, hogy „vizuális típusok”, ez a táblázatok, ábrák megfigyelésével, illetve az olvasottak elképzelésével kapcsolatban hangzott el általában. A szöveg hosszának és felépítésének megfigyelésekor kizárólag a szöveg hosszára reagáltak magyarázatukban, ami segítséget jelent számukra az olvasásra fordítandó idő tervezésében, de két alkalommal az is elhangzott, hogy ha túl hosszú a szöveg, akkor neki sem kezdenek. Volt, aki azt mondta, hogy „soha nem szoktam megnézni a hosszát és a felépítését, mert nem tartom fontosnak”. A szöveg átnézése javarészt a cím elolvasására korlátozódik, általában a tanulók csak úgy belekezdenek az olvasásba, egyikük ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy „ha elkezdem olvasni, végigolvasom, mindegy miről szól”. Figyelmük lankadásakor viszont a legtöbben azt említették, hogy rövid pihenőt tartanak, mielőtt visszatérnek a szöveghez.

A kisiskolásoknál tapasztalt „soha nem ugrom át semmit olvasás közben” stratégia a tizenegyedikes tanulóknál is visszaköszönt. Az „Eldöntöm, mit olvasok el alaposabban, és mit mellőzök.” állítás kapcsán a következő szóbeli megnyilvánulások hangzottak el: „ezt nem szoktam általában [tenni – saját beszúrás], hogyha tankönyvet olvasok, mindent elolvasok”, „ha elolvasom, akkor úgy az egészet”, „mindig egyformán szoktam olvasni”. Egy tanuló azt említette, hogy azt olvassa el, amire a tanár mondta, hogy fontos lehet, egy másik tanuló pedig az idegen szavakat olvassa el alaposabban.

A tanulók válaszadási technikájával kapcsolatban két dolgot kívánunk kiemelni. Többen megjegyezték, hogy a „Tankönyvolvasás közben jegyzetek, mert ez segít megértenem, hogy mit olvasok.” és „A szöveg legfontosabb gondolatait leírva összefoglalom.” állítások számukra ugyanazt jelentik, emiatt egyformán válaszolták meg őket. Pontozási kérdésként merült fel, hogy amennyiben csak egy tantárgyhoz kapcsolódóan tartották igaznak önmagukra nézve az állítást, néhányan az ötös, néhányan viszont a hármas választ jelölték meg, utóbbit azért, mert más tantárgykból viszont nem jellemző rájuk az adott stratégia.

Néhány esetben arra vonatkozóan is segítséget kaptunk a tanulók válaszaiból, hogy egyes állítások megfogalmazásán érdemes változtatnunk a kérdőív továbbfejlesztésekor. A „Használok a szövegösszefüggéseket, ami segít jobban megérteni, amit olvasok.” állítás több esetben okozott értelmezési problémát, ami miatt a jövőben megfontoljuk ennek átfogalmazását, érthetőbbé tételét.<sup>4</sup> Néhány esetben félreértették a tanulók a „Használok az olyan nyomdai segítségeket, mint a félkövér és a dőlt betűk, hogy azonosítsam a lényeges információt.” állítást, saját jegyzetelésükre, számítógépes jegyzetkészítésükre gondoltak. Emiatt ennek a mondatnak is átgondolandó az újrafogalmazása<sup>5</sup> a kérdőív jövőbeli alkalmazása előtt.

Megkérdeztük a tanulóktól, hogy mennyire tetszett nekik a kérdőív ilyen módon történő kitöltése, és általában azt a választ kaptuk, hogy érdekesnek találták, volt, aki külön kiemelte, hogy jó volt, hogy figyelt arra valaki, amit mondott. Néhányan a lányok közül megemlítették, hogy izgultak, illetve zavarban voltak, a felvételek tanúbizonyosága szerint a fiúk határozottabbak, magabiztosabbak, esetenként lezserőbbek is voltak a lányoknál.

A fenti részben azokat a tanulói válaszokat tudtuk megjelölni, amik az interjúk során elhangzottak, arról sajnos továbbra sincs információnk, hogy mire gondol egy tanuló, amikor egy adott választ bekarikáz, és annak jelentését hangosan megismétli kommentárként (pl. igen, ez igaz; nem, ezt soha nem szoktam; vagy igen, ez gyakran jellemző rám), de egyéb információval nem szolgál. A továbbiakban statisztikai módszerekkel vizsgáltuk a

tanulók válaszait, és igyekeztünk felderíteni, vannak-e háttérváltozóink alapján esetleg különbségek a tanulók között, illetve kimutatható-e összefüggés a stratégiák hasznosságára vonatkozó meggyőződések és a saját maguk által használt stratégiák között.

A fiúk és a lányok között hat stratégia esetén kaptunk szignifikáns különbséget, valamennyi esetben a lányok számoltak be gyakoribb stratégiahasználatról. A lányok gyakrabban nézik át a szöveget olvasás előtt, olvasnak hangosan, foglalják össze a szöveg gondolatait írásban, illetve használnak kézikönyvet, mint a fiúk. Átlaguk mind a négy esetben három pont felett volt, azaz gyakran, vagy mindig a fentieknek megfelelően cselekszenek. A fiúk ezt a négy stratégiát sohasem vagy csak ritkán használják, átlagaik ezen stratégiák esetében két pont alatt voltak. Amikor a szöveg nehezzé válik, a lányok mindig vagy majdnem mindig újraolvassák azt (4,75 az átlaguk), míg a fiúk ezt csak az esetek felében teszik (3,38-as átlag). A lányok ritkán, de tesznek fel maguknak kérdéseket, amelyekre választ várnak a szövegből (átlaguk 2,31), míg a fiúk soha vagy szinte soha nem teszik ezt (1,13-as átlag).

Varianciaanalízissel vizsgáltuk meg, hogy van-e különbség a tanulók között aszerint, hogy a fentiekben elkülönített három válaszadási típus melyikébe tartoznak. A varianciaanalízis eredményei alapján mindössze két állítás esetén tapasztaltunk különbséget a csoportok között. Az „Amikor a szöveg nehezzé válik, hangosan olvasok, mert ez segít megértenem, amit olvasok.” állításra az első és a harmadik csoportba tartozók szignifikánsan magasabb pontot adtak (3,60, illetve 4,75) mint a második csoport tagjai (1,50). Az „Először átfutom a szöveget és megfigyelem olyan jellemzőit, mint a hossza és a felépítése.” stratégia esetében szintén az első csoportba tartozók átlaga (4,00) mutatkozott statisztikailag jelentős mértékben magasabbnak a második csoportba tartozók átlagos pontszámánál (2,00). Mindkét esetben elmondhatjuk tehát, hogy az a tíz tanuló, aki határozott választ adott, és magától kommentálta is válaszait – azaz akik mintánkban a legtudatosabb olvasóknak tekinthetők –, gyakrabban olvasnak hangosan, amikor a szöveg nehezzé válik, és gyakrabban futják át a szöveget olvasás előtt és figyelik meg a hosszát/felépítését társaiknál. A bizonytalanul válaszoló négy tanuló szintén gyakrabban olvas hangosan, ha nehéz a szöveg, mint a határozott választ adó, de magyarázattal maguktól nem szolgáló diáktársaik.

A mintaválasztás sajátosságaiból fakadóan két részmintát képezhettünk a tanulókból aszerint, hogy a meggyőződés-kérdőíven jobban vagy kevésbé értettek egyet az olvasási stratégiák jelentőségével. Így lehetőségünk nyílt megvizsgálni a két rész minta stratégiahasználat közötti különbségeket, és nyolc állítás esetén tapasztaltunk statisztikailag jelentős eltérést közöttük. Azok a tanulók, akik a meggyőződések mérő kérdőíven jobban egyetértettek a gyakorlott olvasók által alkalmazott olvasási stratégiák hasznosságával, az alábbi stratégiákat szignifikánsan gyakrabban használják azon társaikhoz képest, akik a stratégiák hasznosságával kevésbé értettek egyet: a szöveg előzetes átnézése; hangos olvasás; lassú, de gondos olvasás; kézikönyvek használata; újraolvasás; a szöveg tartalmának előre történő kitalálása; jegyzetelés; olvasási cél. A többi állítás esetében azonban annak ellenére, hogy a meggyőződés-vizsgálatban jobban egyetértettek a stratégiák hasznosságával, válaszaik nem különböztek statisztikailag jelentős mértékben társaik válaszaitól. Nem találtunk tehát különbséget a két rész minta között olyan stratégiákat illetően, mint például az előzetes tudás végiggondolása, az olvasottak írásban történő összefoglalása, megbeszélése, aláhúzás vagy bekarikázása, az információ kritikus elemzése és értékelése.

Korábbi vizsgálatunkból (Kelemen-Molitorisz, 2009) nyert eredmények alapján indokoltnak láttuk, hogy megvizsgáljuk a könyvekről beszélgető, illetve a könyvekről nem beszélgető tanulók stratégiahasználat közötti különbségeket. A 2010 májusában kitöltött kérdőív alapján 11 tanuló nem, 13 tanuló viszont szokott könyvekről beszélgetni. A két

rész minta között csupán egyetlen állítás esetén adódott szignifikáns különbség. Azok a tanulók, akik nem szoktak könyvekről beszélgetni, jóval ritkábban elemzik és értékelik kritikusan saját bevallásuk szerint a szövegben eléjük kerülő információt. (Átlaguk 1,73-nak adódott, szemben a könyvekről beszélgető tanulók 3,08-as átlagával. A kétmintás t-próba mutatói:  $t=2,77$ ,  $p=0,011$ .) Azt is megkérdeztük a tanulóktól, mivel beszélgetnek könyvekről. Egyetlen kivétellel – aki családtagjait jelölte meg – valamennyien úgy nyilatkoztak a tavalyi kérdőívben, hogy barátokkal, osztálytársakkal szoktak könyvekről beszélgetni.

A meggyőződéseket mérő kérdőívben is szereplő 19 item esetében kiszámítottuk a Spearman-féle korrelációs együttható értékét a két kérdőívre adott válaszok között. Ez esetben arra a kérdésre vártunk választ, hogy az egyes olvasási stratégiák általában megítélt hasznossága mennyire függ össze azzal, hogy a tanuló milyen gyakran használja az adott stratégiát saját bevallása szerint. Hét állítás esetében találtunk szignifikáns, közepesen erős (0,42 és 0,61 közötti) korrelációs együtthatót. Ilyen stratégiák voltak a hangosan olvasás; az újraolvasás; a lassú, de gondos olvasás; a jegyzetelés; a kézikönyvek használata; a rendes kerékvágásba történő visszatérés a figyelem lankadása esetén, és a kérdésfeltevés. Ezen stratégiák használata tehát összefügg azzal, hogy a tanulók általában is fontos szerepet tulajdonítanak nekik a szövegértésben. Ha az 1. táblázatban megkeressük ezeket az állításokat, láthatjuk, hogy magasabb, közepes, illetve alacsonyabb átlagúak is vannak közöttük.

Nem találtunk statisztikailag jelentős összefüggést olyan stratégiák esetében, mint például az aláhúzás/bekarikázás, az olvasottak elképzelése, megbeszélése, a szövegben történő előre- és visszaugrás, vagy az olvasás sebességének változtatása. Ezen esetekben tehát nem tudunk kapcsolatot találni korrelációs számítás segítségével a stratégiák használatáról vallott tanulói meggyőzések és a stratégiahasználat között.

*(Összefoglalás és kitekintés)* Jelen kutatásban arra vállalkoztunk, hogy 24 szakközépiskolás tanulóval interjút készítve feltárjuk, hogy hogyan válaszolnak a diákok egy, az olvasási stratégiák használatát felmérő önbevalláson alapuló kérdőívre. Ezúton is köszönjük a részt vevő tanulóknak, az intézményvezetőknek, és az interjút lefolytató hallgatóknak, hogy segítették kutatásunkat. Az általunk alkalmazott kérdőív egy amerikai mérőeszköz magyar nyelvre adaptált változata volt, amelyet a gyakorlott olvasók olvasási stratégiái alapján állítottak össze a szerzők. A tanulók válaszaik alapján elmondhatjuk, hogy saját bevallásuk szerint gyakrabban alkalmaznak olvasás közben olyan stratégiákat, mint például az újraolvasás, a saját szavakkal történő megfogalmazás, vagy az olvasottak elképzelése, míg – korábbi vizsgálati eredményeinkkel egybehangzóan – ritkábban elemzik és értékelik a szövegben található információkat, illetve próbálják meg előre kitalálni, hogy miről fog szólni a szöveg.

Az interjú kitöltése közben elhangzott tanulói megnyilvánulások a tanulók saját olvasási folyamataikra vonatkozó tudáselemeinek gazdag tárházát mutatták. Vannak, akik egészen konkrét elképzeléssel rendelkeznek arról, hogy hogyan olvasnak tankönyvi szöveget, míg mások szintén határozottan karikázzák be a választ, de megmagyarázni kevésbé tudják, miért azt választották. És találoztunk olyan tanulókkal is, akik bizonytalanul fontolgatták válaszukat a kérdőív állításaira, és csak hosszas gondolkodás után tudták kiválasztani a számukra megfelelőt. Az interjúkból nyert tanulói megnyilvánulások a gyakorló pedagógusok számára információval szolgálhatnak arról, hogy hogyan közelítik meg a tankönyvi szöveget diákjaik, milyen stratégiákat alkalmaznak olvasás közben. Ez szükség esetén szövegértést fejlesztő programok alapjául szolgálhat, illetve a tanárok a kérdőív tanulói kitöltését követően egyénre szabottan is támogatják őket abban, hogy hogyan javíthatják szövegértésüket.

Eredményeink alapján vannak olyan stratégiák, amelyeket a lányok gyakrabban alkal-

maznak, mint a fiúk, illetve két stratégia esetén a kérdőívet tudatosabban és kevésbé tudatosan megválaszolók között is adódott különbség. Az egyik legtrikábban alkalmazott olvasási stratégia (az információ kritikus elemzése és értékelése) esetén jelentős különbséget találtunk a könyvekről beszélgető és nem beszélgető tanulók között, a könyvekről beszélgető tanulók javára. Kutatásunk rámutatott arra is, hogy a tanulók olvasási stratégiákra vonatkozó általános meggyőződései nem feltétlenül függenek össze a saját maguk által alkalmazott olvasási stratégiákkal, de voltak olyan stratégiák is, ahol a két terület között találtunk összefüggést: ilyen volt például a jegyzetelés, az újraolvasás vagy a kérdésfelvetés.

Itt tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy bár eredményeink a minta kis mérete és egyéb sajátosságai miatt nem általánosíthatóak a magyar tizenegyedik évfolyamos tanulókra, az interjúk során elhangzott válaszok és tanulói megnyilatkozások mélyebb elemzése lehetőséget ad a stratégia-használatra vonatkozó meggyőződések mérő kérdőívünk továbbfejlesztésére, hiszen bőséges információt tartalmaz arra vonatkozóan, hogyan olvasnak saját bevallásuk szerint a tanulók, és olvasási folyamataikról milyen jellegű tudással rendelkeznek. További kutatási irányt jelenthet a stratégiák használatának megfigyeléssel, szemmozgás-vizsgálattal történő felmérése, és ezen adatok egybevetése a tanulók meggyőződéseivel, ezzel is hozzájárulva ahhoz a célhoz, hogy felderítsük az olvasási stratégiák használatának szövegértési teljesítményben betöltött helyét és szerepét.

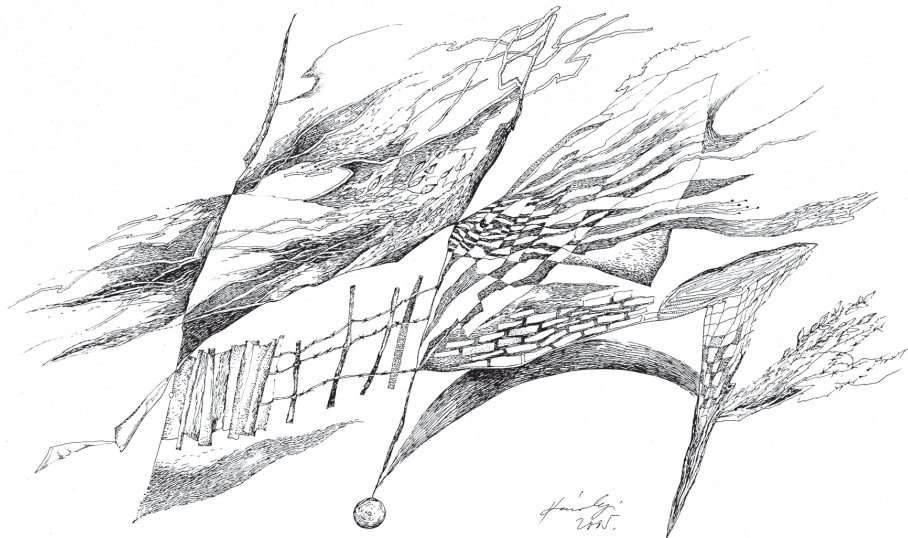
## FELHASZNÁLT IRODALOM

- Afflerbach, P., Pearson, P. D. és Paris, S. G. (2008): Clarifying differences between reading skills and reading strategies. *The Reading Teacher*, 61. 5. sz. 364–373.
- Balázsi Ildikó, Ostorics László, Szalay Balázs és Szepesi Ildikó (2010): *PISA 2009 Összefoglaló jelentés. Szövegértés tíz év távlatában*. Oktatási Hivatal <http://oecd-pisa.hu/> Letöltés időpontja: 2011. november 14.
- Balázsi Ildikó, Lak Ágnes Rozina, Szabó Vilmos (2011): *Országos kompetenciamérés 2010. Országos jelentés*. Oktatási Hivatal [http://www.kir.hu/okmfit/files/OKM\\_2010\\_Orszagos\\_jelentes.pdf](http://www.kir.hu/okmfit/files/OKM_2010_Orszagos_jelentes.pdf) Letöltés időpontja: 2011. november 14.
- Cromley, J. G. és Azevedo, R. (2007): Testing and Refining the Direct and Inferential MEdition (DIME) Model of Reading Comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 99. sz. 311–325.
- Csikos Csaba (2008): Az IRA (Index of Reading Awareness) kérdőívvel végzett longitudinális felmérés eredményei. *Magyar Pedagógia*, 108. 2. sz. 97–134.
- Csikos Csaba és Steklács János (2006): Metakogníció és olvasás. In: Józsa Krisztián (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 75–88.
- Hofer, B. K. (2001): Personal Epistemology Research: Implications for Learning and Teaching. *Journal of Educational Psychology Review*, 13. 4. sz. 353–383.
- Jacobs, J. E. és Paris, S. G. (1987): Children's metacognition about reading: Issues in definition, measurement, and instruction. *Educational Psychologist*, 22. 255–278.
- Kelemen-Molitorisz Anikó (2009): Szakközépiskolai tanulók olvasásstratégia-használatának felmérése a MARSÍ kérdőívvel. *Magyar Pedagógia*, 109. 3. sz. 287–313.
- Mokhtari, K. és Reichard, C. A. (2002): Assessing Students' Metacognitive Awareness of Reading Strategies. *Journal of Educational Psychology*, 94. 2. sz. 249–259.
- Muis, K. R. (2007): The Role of Epistemic Beliefs in Self-Regulated Learning. *Educational Psychologist*, 42. 3. sz. 173–190.
- Muis, K. R. és Franco, G. M. (2009): Epistemic beliefs: Setting the standards for self-regulated learning. *Contemporary Educational Psychology*, 34. 306–318.
- Nisbet, J. és Shucksmith, J. (1986): *Learning Strategies*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Pléh Csaba (1998): *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Pressley, M. és Afflerbach, P. (1995): *Verbal protocols of reading: the nature of constructively responsive reading*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, NJ.

- Schellings, G. (2011): Applying learning strategy questionnaires: problems and possibilities. *Metacognition and Learning*, 6. sz. 91–109.
- Selltiz, C., Jahoda, M., Deutsch, M. és Cook, S. W. (1966/1979): Az attitűd skálázása. In: Halász László, Hunyady György és Marton L. Magda (szerk.): *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Akadémia Kiadó, Budapest. 131–148.
- Veenman, M. V. J., Van Hout-Wolters, B. H. A. M. és Afflerbach, P. (2006): Metacognition and learning: conceptual and methodological considerations. *Metacognition and Learning*, 1. sz. 3–14.

## JEGYZETEK

- 1 A kutatást az OTKA a 81538. számú, „Tanulással kapcsolatos meggyőződések összefüggései az adaptív problémamegoldó stratégiák használatával” című pályázat keretében támogatja.
- 2 Gondolkodási folyamataink között vannak tudatos folyamatok és olyanok is, amelyek mindvégig tudattalanok maradnak. A tudatos gondolkodási folyamataink közül azokat, amelyekről verbálisan is be tudunk számolni, Pléh (1998) alapján beszámolóképeségi értelemben vett tudatosságnak (awareness) nevezzük.
- 3 ismeretelméleti
- 4 Javaslatunk: Figyelek a szövegben található összefüggésekre, mert ez segít jobban megérteni, amit olvasok.
- 5 Javaslatunk: A félkövér vagy dőlt betűvel szedett szövegrészekre jobban odafigyelek, segítségükkel azonosítom a lényeges információt.



## Antall József születésének 80., halálának 20. évfordulóján

A kerek évfordulók jó alkalmat nyújtanak a számvetésre. 60 életév bőven kitesz egy emberöltőt, a halál utáni 20 év pedig kellő távolságot jelent ahhoz, hogy higgadtan mérlegre tegyünk egy életművet. Jeles szerzőgárda, az orvostörténelem kiváló ismerője és művelője gyűjtötték össze Antall József ismert, de nyomtatásban eddig nem teljességgel megjelent munkáit, és ezen írások alapján szemléltetik tevékenységének sokszínűségét. A könyv szerkesztője arra vállalkozott, hogy – az aktív politikustól most eltekintve – elsősorban a történész és szervező emberről tudósítson. A két bevezető tanulmányból – Kapronczay Károly és Varga Benedek tollából – megismerheti az olvasó a családi indítást, az otthonról hozott, az iskolákban és egyetemeken összegyűjtött tudást, amely tehetségével párosulva képes volt alig negyed évszázad alatt (1967–1990 között) létrehozni ezt a teljesítményt.

Akinek volt alkalma Antall Józseffel a napi munka szintjén dolgozni, tudja: ő mindekelőtt stratégia volt. Egy intézmény élén a cselekvés és munkaszervezés minden szálát szigorúan kézben tartotta és célszerűen mozgatta. Nem volt olyan beosztott vagy külső munkatárs, akiről megfeledkezett volna, akinek ne tudta volna helyét, feladatkörét első pillanattól kezdve, és megtalálta azokat is, akiknek tudása és felkészültsége nélkülözhetetlen volt egy-egy kényesebb, vagy speciálisabb feladat megoldásához. Egyém mellett dolgoztak orvosok, filológusok, könyvtárosok, levéltárosok, gyógyszerészek, a muzeológia és művelődéstörténet számos területén járatos szakember, alkalmasint kiegészítve az európai tudósvilág képviselőivel.

A magyar *Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár* kialakításakor, annak szervezeti felépítésekor szerencsés kézzel nyúlt az európai – elsősorban német, angol és francia – hagyományokhoz, a külföldi intézetek gyakorlati megvalósításait mérlegelve. Ezek ismeretében sikeresen felépítette a sajátos magyar, a hazai lehetőségekhez mért modellt, ami másoknak szolgált tanúsággul. A szakterületeket érintő eléggé körülhatárolt olvasóközönség mellett speciális kérdések feldolgozásával az olvasói célcsoportot bővítette, ám ehhez már egy szakfolyóirat is nélkülözhetetlenné vált, amely tájékoztatót, vitára sarkallt, és a legújabb eredményeket publikálta. Ezt a célkitűzést szolgálta az 1955-ben alapított Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, amelyből a mai napig megjelenő *Orvostörténeti Közlemények* nötte ki magát, és amely eleget tudott tenni a kibővített funkciónak. E jól átgondolt és felépített tudományos és szakmai fórumnak külön keretet adott a *Magyar Orvostörténeti Társaság*, amelynek felépítése kicsiben tükrözte az egész intézeti struktúrát. Az egyes szekciók élén elismert szaktekintélyek álltak, a munka adminisztratív oldalát pedig intézeti munkatársak látták el. Ilyen szervezés mellett e három pillérré épülő orvostörténeti felépítmény kiválóan működött. Az egyes szekciók tevékenységének összehangolása, koordinálása, a menetközben felmerülő kérdések korrekciója, a kibővített feladatkörök ellátása napi feladat volt és igencsak működőképesnek bizonyult. A házi lehetőségek optimális kialakításával szinte párhuzamosan felmérés történt az országban fellelhető orvos-és gyógyszerészettörténeti emlékek és emlékhelyek felkutatására is, valamint az országos funkció értelmében azok bekapcsolása a feldolgozó és kutatómunkába. Külön említést érdemel a *Tudományos Tanács*, amely a történettudomány, művelődéstörténelem kiváló képviselőit gyűjtötte egybe az intézetben folyó tudományos munka megtervezése és megvitatása

érdekében, abban egyetemi oktatók, sőt a közélet felelős személyiségei is helyet kaptak. Így legálissá, minden szakember és érdeklődő számára hozzáférhetővé is váltak a megbeszélések, viták, amelyek az orvostörténelem és közművelődés terén az intézetben folytak.

Nagyra kell értékelnünk, hogy az európai, főleg német nyelvterületen lévő testvérintézményekkel Antall József intenzív kapcsolatot épített ki. Tudományos munkatársaink szakmai elismertségük jeleként, a külföldi konferenciák állandó látogatói lehettek. Az intézet felzárkózását reprezentálta az a tény is, hogy a csúcspontot jelentő nemzetközi kongresszusok sorába 1974-ben már Budapest is bekapcsolódott, itt került megrendezésre a XXIV. kongresszus, majd 1981-ben a Nemzetközi Gyógyszerésztörténeti Kongresszus is, melynek megrendezésével is a hazai tudományos élet sikerei és eredményei nyertek elismerést. Antall József személye elképzelhetetlen e szigorúan felépített és megvalósított stratégia nélkül.

Életművében az irodalmi munkásság nem alkotott különálló egységet, mert az is a szerzés szolgáltatásában állt. Cikkei, tanulmányai, feldolgozásai csak látszólag nem mutatnak túl a hagyományos történelmi aktivitáson. Tudatosan nyúlt a témákhoz, sokszor dolgozott együtt munkatársakkal, orvosokkal, és mondta el véleményét, kiegészítve egy-egy sajátos történelmi szemponttal. Tudatosan dolgozott azon, hogy kialakítsa, elfogadottá és elismertté tegye az orvostörténeteszek rétegét, ami szintén az ő érdemének tudható be. Muzeológusok, könyvtárosok, levéltárosok, gyógyszerészek stb. a szűkebb szakmájukat művelve az orvostörténelem keretében dolgoztak fel témákat, olvastak el régi szövegeket, fordítottak le nehezen olvasható kéziratokat, és ezek ismeretében a medicina addig homályosabb részleteibe engedtek bepillantani. A filológusokon kívül orvosok – belgyógyászok, patológusok, sebészek stb. – a napi praktizálás mellett szintén tájékoztattak, összefoglalták szakterületük történetét és felvázolták a fejlődés tendenciáit. Külön alkalmat jelentettek az évfordulók, és egyéb jeles események is mindig jó alkalmat kínáltak a témában való elmélyüléshez. Kiemelést érdemel pl. Semmelweis hamvainak negyedik exhumálása és végső nyughelyre helyezése szülőházának udvarán – a mai Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban –, ami felpozícionálta a Semmelweis-kutatást, az addigi eredmények összefoglalását az 1960-as évek elején. Nemcsak szakvélemények, tudományos összefoglalások születtek, hanem a betegségével és halálával kapcsolatos felismerések is új megfogalmazást nyertek. Minden Semmelweis-kutató szóhoz jutott, a bécsi testvérintézet vezetője is leírta véleményét a vitás kórtörténettel kapcsolatban. Ez a megmozdulás jó példa volt arra, hogy az utókor tiszteletét fejezze ki a nagy orvos iránt.

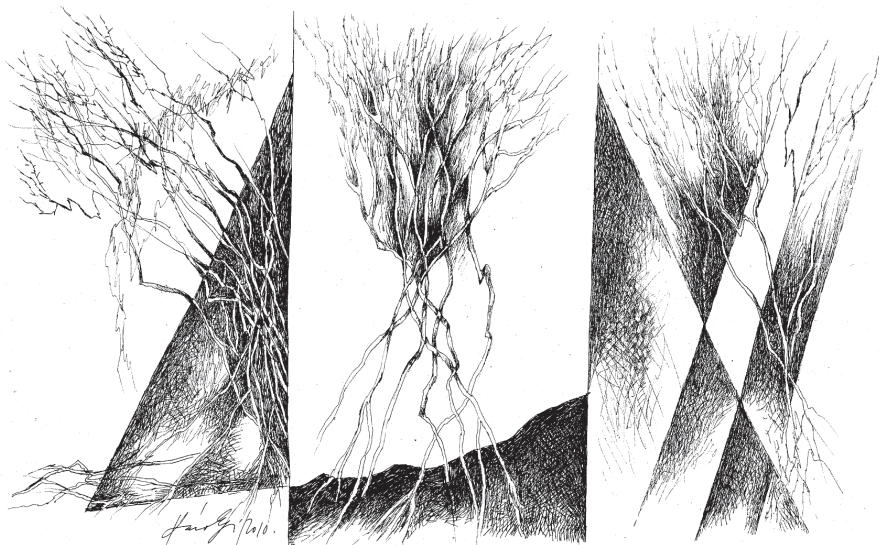
Antall József irodalmi tevékenysége tükrében látható, hogy voltak szakterületek, amelyek hangsúlyosabb szerephez jutottak a rendszerben. Ide sorolható a muzeológia és annak némely diszciplínája. A múzeum éremgyűjteménye indokoltá tette az orvosi numizmatika, a népi eredetű gyógyászati eszközök és emléktárgyak pedig az etnomedicina fokozottabb, behatóbb művelését. Ehhez rendelkezésre álltak olyan munkatársak is, akik európai szinten képviselték a hazai kutatást. A gyűjtéssel párhuzamosan az anyagok tudományos feldolgozása is folyamatos volt. Mindkét szakterület a mai napig abban a keretben funkcionál, ahogy Antall József elindította, és amiről a Közlemények kötetei is tanúskodnak. Egy-egy supplementum egy meghatározott szakterület kutatási eredményeinek összefoglalását és értékelését is jelentette. A levéltár profiljának kialakításával egyidejűleg megindult a szisztematikus gyűjtés, az orvosi hagyatékok, iratgyűjtemények, egész könyvtárak, könyvgyűjtemények beszerzése, megvétele és publikálása.

Antall József irodalmi munkájának teljes körű értékelése még várat magára, hiszen kéziratos hagyatéka még nem került szelektálásra és feldolgozásra. Az eddig publikált



levelezése a hazai közéleti és tudományos fórumokkal, személyiségeivel és európai szaktekinetelyekkel, csak sejteni engedik, milyen intenzitással nyúlt lényeges, éppen aktuális tudománypolitikai témákhoz. Ha sokirányú aktivitása fel is aprózta az időt, amit a szakmára kívánt fordítani, mégis elmondható, a történettudomány, azon belül az orvostörténelem maradt mindvégig szívügye, bármilyen összefüggésből megtalálta a 19. század közepére jellemző liberális attitűdöt, amire a későbbi politikusi pályáján is szívesen hivatkozott.

*(Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásaiából. Születése 80. évfordulója tiszteletére. Szerkesztette Kapronczay Károly, sajtó alá rendezte Gazda István. Budapest, 2012.)*



---

## Moszkva, ötven évvel ezelőtt

---

A 21. század első évtizedében nagyon távolinak tűnnek az 1950/60-as évek, amikor a szocialista tábor – ide tartozott hazánk is – fővárosaként Moszkvát emlegették, s mint példakép, ott élt a mindennapok híreiben, „felmagasztosult” fény vette körül. Az átlag magyar ember Moszkvát leginkább a filmhíradók tudósításaiból ismerte, amikor november 7-én a katonai parádéről tudósítottak a Vörös térről. Feltűnt a Kreml, a vörös téglából épült várfalak, a Moszkva folyó stb. A kötelező orosz nyelvoktatás minden tanévben egy-két olvasmányt szentelt Moszkvának: a derék nebulók – ha kis fáradságot fektettek az orosz nyelv tanulásába – oroszul elmondhatták a város nevezetességeit, a Vörös teret, a GUM áruházat, a Lomonoszov Egyetem égbetörő épületét, a metrót, a mezőgazdasági kiállítás gazdagságát. Moszkvába eljutni, ha éppen kedve lett volna a jámbor magyar polgárnak, nehéz feladatnak tűnhetett: csak szervezett utazási formában, ilyen-olyan ajánlások után lehetett. Igaz, a magyar állampolgárok többsége nem vágyott Moszkvába, hallott róla eleget a rádióban, a tv-ben, vagy „különböző” hírforrásokból. Ez utóbbit inkább „pletykának” nevezhetnénk, aminek volt „valóságtartalma”: ez szólt az áruhiányról, a nyomorról, a szörnyű lakáshiányról, az alacsony életszínvonalról, bár ebben a vonatkozásban a magyarok sem jeleskedtek. Egy lelkes társaságot kivéve a többség úgy vélekedett, amint a „bölc s népi mondás” is megfogalmazta: megyek, ha visznek, addig minék törekedjek. Moszkváról – a kötelezőkön kívül – alig valamit tudott a magyar átlagember.

Más volt az értelmiség érdeklődése: emlékezett a háborúra, a szovjet hadsereg viselkedésére, ismerte a szovjethatalom terrorját, de ellentmondásként feszült a valósággal szemben az orosz kultúra és művészet ismerete, Puskin, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csajkovszkij hatalmas egyénisége. Aki olvasta Tolsztoj *Háború és béke* című regényét, nem tudta elképzelni a sztálini önkényuralmat. Már más volt az 1970/1980-as évek, mert nálunk is volt üzenete a szovjet avantgárd művészetének, nem olyan, mint az Alekszandov együttes kötelező operaházi fellépésének április 4-e vagy november 7-e táján. Furcsa világ volt, amit igen könnyen elfeledtünk. De valójában milyen volt Moszkva ötven évvel ezelőtt, hogy lehetett élni ott? Milyenek voltak az életkörülmények? Olyan borzasztó volt-e? Ezek a kérdések talán a mai idősebb korosztályt érdeklik, akik az említett időben gyerekek vagy fiatalok voltak.

Néhány éve látott nyomdai napvilágot N. Goller Agota Moszkváról – távol Moszkvától (Nyolc év az Arbaton...) című visszaemlékezése. A szerző 1960–1972 között töltött Moszkvában nyolc évet diplomata feleségként, aki – orosz nyelvszakon végzett a budapesti bölcsészettudományi karon – jól beszélte a nyelvet, kint is tudományos kutatómunkát és tanulmányokat folytatott. Nyelvtudása révén könnyen teremthetett kapcsolatot, szélesebb körökkel érintkezhetett, mint más „diplomata feleség”. Nyitott szemmel élt Moszkvában, bár diplomata férje munkája miatt bizonyos „szabályokat” neki is be kellett tartania. Például engedély nélkül nem utazhatott el Moszkvából, de közvetlen közlről láthatta a moszkvaiak életét.

A fogyasztási cikkek beszerzése mindenkinek gondot jelentett, ebben nem volt kivétel még a szerző sem. A moszkvaiak nagyszerűen „alkalmazkodtak” a helyzethez, mindig azt vásárolták meg, amit éppen kapni lehetett. Az alkalmazkodás „művészete” másban is megmutakozott: mindig pontos információkkal rendelkeztek a lehetőségekről, rezzenetlen nyugalommal viselték sorsukat. Igen érdekes kép rajzolódik ki a szovjet értelmiségről, a régiről és az újról, életkörülményeiről, nyomorúságos lakásviszonyaikról, a barátságos

megnyilvánulásokon túli „rejtett” bizalmatlanságról. Csak igen ritkán, valóban „valós barátságban”, nyilatkoztak meg érzelmeikről, körülményeikről, vágyaikról. Ide tartozott a nemzetiségek egymás iránti gyűlölete, szemben a fennen hangoztatott lenini nemzetiiségi politikával: voltak népek, ide tartoztak a grúzok és a kaukázusiak, akik nem titkolták az orosz iránti gyűlöletüket, míg a szláv népek is ellenszenvvel viseltettek egymással. Ez már ott izzott az 1950/1960-as években is, így nem csodálkozhatunk a Szovjetunió szétesése után „beállt” gyűlölködésen. Szinte hihetetlen, hogy a Moszkvában élő kaukázusiak közül az otthonélő feleségek szinte egy szót sem tudtak oroszul. De itt kell említeni az alkoholizmust, ami férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozott, beárnyékolta a baráti és az ünnepi összejöveteleket, amikre a „résztvevők” határtalan ivászata lett a jellemző. Furcsa, de az oroszok ezen nem szörnyedtek el, sőt többek között azért sem szerették Gorbacsovot, mert szigorúan korlátozta a szeszes italok árusítását, nyilvános helyen történő fogyasztását.

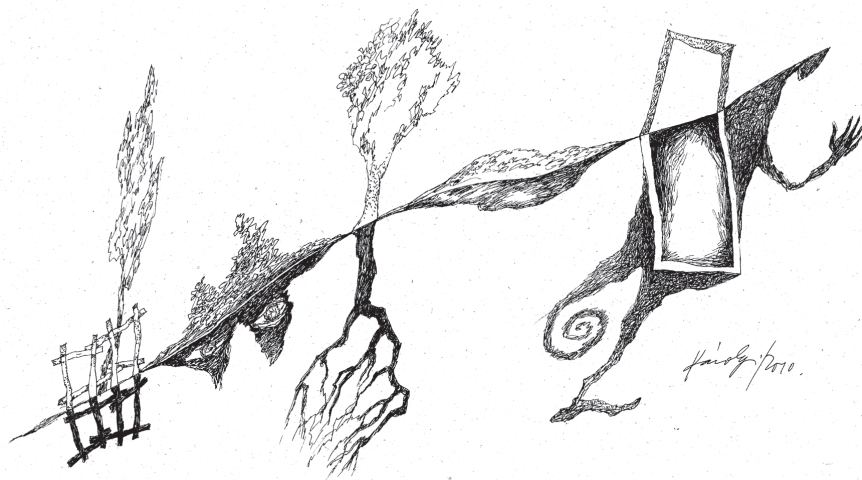
Erdekes része Goller Ágota visszaemlékezésének, amikor a moszkvaiak ünnepi, családi és baráti vendéglátását írja le: ebben keverednek a hagyományok, a nemzeti szokások és az új keletű állami ünnepekre vonatkozó megemlékezések. A vendéglátás fontos dolog az életben, ilyenkor a szerény körülmények között élők is „kivágták” a rezet, lehetőségeiktől függetlenül gazdag vendéglátást csináltak. Ilyen volt az öltözködés, a divat, amiben talán a nők voltak a legtalálékonyabbak. A férfiak kevésbé törődtek magukkal, „egyen öltözetben” jártak, igazán nem tűntek „piperkőcöknek”. Szinte csoda, hogy a szegényes választék ellenére honnan szereztek be divatosnak tűnő ruháikat, kozmetikumaikat. Az 1960-as években még érződött az orosz társadalomban a második világháború súlyos vesztesége, amikor teljes férfi korosztályok veszték oda a háborúban, a nők aránya nagyobb volt a férfiak létszámánál. Az más kérdés volt, hogy a felbomlott házasságokból a férfiak – minden kötelezettségek nélkül – kiléptek, az egyedül maradt asszonyok több gyerekkel kínlódtak kis keresetből.

Hivatalosan mindenkinek kötelező volt dolgozni, de senki nem ellenőrizte a munkahelyi „tengés-lengést”, a látszattevékenységet, ami az élet minden területén jelen volt. Például az üzletekben az eladók nyugodtan trécseltek, miközben a vásárlók sora várt „nyugodtan”. Nem volt értelme szólni, mert „megjárhatták”. A szolgáltató iparnak volt legjobban kiszolgáltatva a lakosság, mert a legegyszerűbb munka is hetekbe kerülhetett. A szerző hosszasan mesélt a kórházi élményeiről, amely az emberi jóindulat és a kaszárnyaszellem keveréke volt. Ez egy időben nálunk is ismeretes volt, az úgynevezett „fapados” ellátás jellemzője volt a szocialista egészségügynek, bár az előbbi a mainál valamivel jobbnak tűnt, hiszen minden feladatra volt ember, sőt nem ismerték a munka- és szakember hiányt.

A szerző Moszkvában is folytatta tudományos kutató munkáját, aspiránsként nemcsak az egyetemi, hanem a kutatóintézeti légkört is megismerhette. Különösen izgalmas és érdekesítő része a könyvnek a korabeli szovjet irodalmi, zenei és színházi élet bemutatása, hatása az értelmiségre, ami az 1960-as években alapjaiban átforgalmódott. A pártszerű merevség inkább a politikai és a közigazgatási életet uralta, míg a feltörekvő szovjet értelmiség – elsősorban az ifjabb nemzedékek – követni akarta a nyugati mintákat, mondanivalója önmagának és a világnak sajátos hazai ízzel volt telítve. Kritizálta a szovjet valóságot, köreiből jeles művészek, költők és írók kerültek ki. Magas színvonalat jelentett a zeneművészet, a balett, az opera, amely mindig független volt az ideológiától, bár az időről időre igyekezett „rátelepedni” a művészeti életre. Sztálin vagy Zsdanov „kritikája” derékba törhett életutakat, de a művészetet nem. Furcsa világot éltek meg az emberek, sokan – titkon vagy nyíltan – elkívánczoltak: talán ez volt az ösztönzője az orosz leányok külföldihez való „férjhez menési” vágyának. Sok orosz egyetemista lány külföldi évfolyamtársához ment férjhez, hogy bármi áron szabaduljon. Sokan új hazájukban elváltak és valóban új életet kezdtek.

Valóban időutazásnak is beillő olvasmány Goller Ágota könyve, visszavezet a 20. század közepének Moszkvájába, hangulatába, mondhatjuk „ízeibe” is. Az egykoron a jövő dicsőség fényébe öltöztetett, de kevesek által látott Moszkvát a mai látogató aligha ismeri fel. A világvárosi fények, a csillogó belváros alig emlékeztet a régi szovjet birodalom központjára. Legyen csak példa a GUM Áruház, amelyről a szovjet időkben tréfák születtek, ahol a „fapados” praktikum uralkodott, inkább egy lepusztult bazárra, mint világvárosi áruházra emlékeztetett. Ma – eredeti szépségét kiemelve – exkluzív áruház, ahol csak egészen kiváltságosak képesek valamit is venni. Valahol ez jeleníti meg jól a múlt és a jelen különbségét. Napjainkba divat a „retro”, a nem is olyan régi stílusok felelevenítése, divatba emelése. Goller Ágota könyve időutazás, egy korosztály izgalmas emlékezése, régi dolgok és ismeretek felelevenítése, míg az ifjaknak – akiket különösebb kötelék nem fűz a történelemhez – egy tanulságos „retro kaland”.

*(N. Goller Ágota: Moszkváról – távol Moszkvától. (Nyolc év az Arbaton...) Debrecen, 2009, 244 p.)*



## *Erdély történetének atlasza* egy helyt nem álló ismertetéséről

Miskolczy Ambrus a *Valóság* idei februári számában egy Erdélyt tárgyaló német, általa „történeti”-nek kifogásolhatóan nevezett atlasz bemutatásával összekötve ismertette tavaly nyáron megjelent, *Erdély történetének atlasza* című munkámat, úgy azonban, hogy az mindenekelőtt műfajilag nem felel meg az atlaszismertetésekkel szemben támasztható elemi elvárásoknak. Szigorú – bár e jellemzőjét üdvözlölném – bírálata sem helytálló: a tárgyilagosság széles körű távolléte hatja át, intellektuálisan tisztességtelen. Abból a körülményből továbbá, hogy az általa földicsért német munkát – még ha egyes, nem a legsúlyosabb és elbagatellizált hibáinak említése mellett is – valódi jelentőségét messze túlértékelve csak kiadása után hat évvel találta érdemesnek mégis ismertetni, arra lehet gondolni, hogy annak elkésett bevonása – a magyar könyvkiadásban kétségtelenül fontosabb – *Erdély történetének atlasza* megtámadásába pusztán eszköz számára az utóbbi jelentőségét egy alkalmazhatatlan közegbe vonással is csökkenteni igyekvő, manipulatív lejátszására. Visszautasítom ti. azt az állítását, hogy a német atlasz és sajátom kiegészítik egymást. Ez a bármire mindig ráfogható önkényes interpretáció éppen úgy megalapozatlan, mint az, ahogyan – noha atlaszom újdonság voltát formailag elismeri, ezzel is igyekezve letomászni – úgy fogalmaz, hogy azt lehessen érteni, mintha egy harmadik mű, egy német helységnévtár valahogyan – de manifeszt képtelenségként – az *Erdély történetének atlasza* előfutára lenne.

Elfogultsága az utóbbival szemben abból a föltűnően kettős mércéből is megmutatkozik, amivel a két – úgymond – ismertetett atlaszt méri. A német atlasznál például egy egész Erdélyt érintő lényegi fejlemény teljes mellőzése és ezzel egy szereplő térkép tartalmának elrontása – egyebekkel súlyosbítva is csak – „némileg megtévesztő”, míg a magyarnál az ott kihagyott téma gondos tárgyalásakor egy apró részletnek egy bizonytalanságára joggal utaló, és mindenképpen korrekt megjelenítése „zavaró hiba”.

A súlyos hibák és következetlenségek sorában bővelkedő német munkát – hogy arról helyes képet lehessen alkotni – a *Századok*ban mutatom be részletesebben. Itt elég összevetni azt, ahogy Miskolczy a német atlasz esetében bagatellizálva mentegeti, hogy az a II. József-i átmeneti, az e beosztást időben körülvevőtől gyökeresen eltérő közigazgatás képének hatévi főnmálására még csak utalást sem tesz, azzal, ahogyan atlaszomnak a témát bemutató térképét kezeli. Az ábrázoltak egy kis részletére nézve az adatok ellentmondásosak. Erre mind a térképen, mind kísérszövegében utaltam. Miskolczy szerint, aki egyetért, hogy e darabkára nézve nem volt rögtön világos döntés, az végülis egy formában rögzült. Lehet. Mindenesetre az általa erre megjelölt forrás hangsúlyozza, hogy adatai 1786-ra nézve érvényesek. Nem derül ki belőle, mi volt a korábbi helyzet, de arról sem mond semmit, hogy nem változott-e később. Így az 1784–90-es időszak legkevesebb egy szakaszára nézve e kis részletben a források, köztük korabeli térképek ellentmondó adatai szerint is bizonytalanság állt fenn. Aggályos pontosságú térképre-vitelemet mégis nem csak „zavaró hiba”-ként említi, hanem e ráfogott minőségében hangulatilag arra is használja, hogy általa, a gondos ábrázolást ellenem csúsztatással doronggá verbalizálva, az atlasz egészét átjárónak inszинуált, súlyosnak érzetett hibák sorozatát vezesse be.

E magát recenzióknak álcázó, de eltéveszthetetlenül más ügyek szolgálatában íródott – illusztris szerzőjének kiérdemelt tudományos rangjához és hírnevéhez igencsak méltatlan – *Erdély történetének atlasza* lejáratását célzó kísérlet elmarasztalásainak tényszerűtlen sorozatát egy

– a nagyobb hatás kedvéért alkalmazott – csúsztatással nyitja. Könyvek borítójáért sohasem a munkák szerzői felelősek. Mégis, Miskolczi ezt félretéve próbál kapitalizálni abból, hogy a borító tervezője egy térképem egy részletét – mindenestre annak színei és jelmagyarázata nélkül – pusztán illusztratív igénnyel kiemelte. Ez, a különben az atlaszban 70. térkép, azonos azzal a hibásnak nem nevezhetővel, amelyről az ő kettős mércéje vonatkozásában volt szó. Nyilvánvalóan azért foglalkozott vele a borítónak egy ismertetésben elfogadhatatlan tartalmi értékelésekor, hogy munkám érdemeire tett rövid utalását követően az elismerő szavakat azonnal megfordítva az „ezért zavarók a hibák, már a külső borítón” fordulattal írása valódi, lejárásra törekvő alaphangját megadhatta, egyidejűleg azt inszINUÁLHASSA pusztán hangulati eszközökkel, és még itt is csak egy ráfogás árán, hogy atlaszomban mintegy hemzsegnek a hibák. Valóban, azután alig tesz mást, mint sorolja őket.

Egy probléma van csak ezzel kapcsolatban. Az, hogy az oldalakon át listázott „hibák” – egy szó elmaradása kivételével – nem azok. Ennyi pedig aligha indokolja egy akkora szabású munka, mint az *Erdély történetének atlasza* olyan leminősítését, amilyenhez folyamodott. Még az érintett egy térképét sem indokolja.

Az ismertetésben legalább harminckét „zavaró hiba” került fősorolásra, ha az azonos – de semmis – okból az atlaszba kívánt további térképeket (távollétük az, ami ilyenkor a hibát jelentené) egyenként tekintjük. Ezek negyed részében tagadja el a térképen jól látható információ meglétét. A lehetőség, hogy mindössze nem venné észre, ami az adott térképekről világosan leolvasható, jelmagyarázatuk része, ilyen gyakoriságnál már elhanyagolható. Távollétüket panasolja, csak, hogy ilyen áron emlegethessen, s van, hogy ki is gúnyol olyan hibákat, amelyeknek nyomuk sincs.

Konkrétan, a 46. térképnél (Protestantizmus) azt fájjalja, hogy e „térképről lemaradtak a románok, márpedig a reformáció őket is megérintette, és így a szerző a reformációt lebecsülő – nem vallási értelemben – ortodox román álláspontot képviseli”. Ezt – egészen hihetetlenül – annak ellenére írja, hogy a jelmagyarázatban szerepel a „protestáns román egyházközösségek előfordulásának ismert vidéke” – a megfelelő színezéssel a térképen. (Az pedig, hogy a térkép „A magyar, német és román nyomdatermékek statisztikájával... jól érzékeltethette volna a változások dinamikáját” hamisan sugallja, mintha e dinamika érzékeltetés nélkül maradt volna, illetve, hogy e statisztikákkal nem foglalkozás valamiféle hiányosságot jelentene. Nem volt itt e talán érdekes, de mégiscsak másodlagos fejlemény ábrázolására sem szükség, sem lehetőség. A már így sem egyszerű térkép követhetőségének az információk egy további síkja csak ártana.)

Ugyanígy írja a 67. (hamisnak, hamiskásnak bélyegzett) térképről (18. századi gazdaság), hogy: „Torzképet ad a kereskedelmi forgalom szerkezetéről, amikor csupán a kecske és a posztó jelenik meg kiviteli termékként.” – miközben egy megfelelő, a kivitel irányát mutató nyíl mellett az is ott olvasható, hogy „szarvasmarha, bivaly, bőr, szatócásruk, textíliák, posztó, fa, faipari termékek, viasz”. Szintén bántja e helyütt, hogy „Magyarázat nélkül érthetetlen, mit jelent olyasmi, hogy »Hídvég« alatta »pamut«.” És ezen a szálon a nagyobb nyomtaték kedvéért tovább elmélkedik. Csakhogy a jelmagyarázatban a Hídvég melletti jelre nézve, amire a fölírat vonatkozik, ott áll: „manufaktúra/nagyüzem a század közepe után, részletekkel”. Vagyis azon kívül, hogy ezt ő hogyan nem vette észre, semmi sem érthetetlen. Másképpen is elveti itt a sulykot. Azzal ti., hogy úgy kéri számon térképeimtől, hogy rajta „Szó sincs arról, hogy a debreceni cifraszűr nagydisznódi posztóból készült (még hozzá évente több tízezres mennyiségben).”, mintha ez valami magától értetődően súlyos mulasztás lenne. Ami pedig abszurd. Azért, mert 1) Debrecen e korban nem volt Erdélyben, 2) kívül feküdvén a térkép keretén, azon nincs is rajta, 3) soha nem föladata egy ország gazdaságát bemutatni hivatott térképnek, hogy azzal foglalkozzon, mire használták máshol az onnan exportált árut. Ha Miskolczi azt képzei, hogy ez

mégis föladata, az részéről igen zavaros gondolkozásról árulkodik, emellett, hogy – ami másból is valószínűsíthető – a legkisebb fogalma sincs a történelmi térképekkel szemben támasztható elvárásokról, e térképezés értelméről, módszereiről és lehetőségeiről. Ha pedig csapongó mondata arra vonatkozna, hogy a nagydisznódi posztóipart hiányolja a térképről, itt is megnézhetné mielőtt szóvá tesz valamit, hogy miről beszél. Nagydisznód mellett ugyanis ott szerepel a jel, ami magyarázata szerint „ruházati, textil- és bőripar, rost és állati termék földolgozás” ottani művelését mutatja, sőt egy szám is, ami e foglalkozásokban 1750-ben együttesen alkalmazottak számát adja meg (237), ebben pedig a komplex térkép bizonyos összefoglalásokra kényszerülésehez képest éppen eléggé benne van a posztókészítés jelenléte is. A térkép nem Nagydisznód monográfiája, az arányok helyesek, az ésszerűen elvárható információ szerepel.

A 71. térkép (Reformkor, nemzeti törekvések) egy részletéről úgy látja, hogy: „az egyszerű nézőnek kínaiul van. Törheti a fejét, hogy mit jelentenek a Bukarestből induló nyilacskák a következő felirattal: Baric, 1836.” Annak a számára viszont, aki megnézi a jelmagyarázatot, nincs ez kínaiul. Miskolczynak okoz csak ismételten nehézséget a magyar nyelven írtak olvasása. Ti. világosan magyarázatra kerültek, mint minden, a különböző nemzetiségek megfelelő színei szerint azonosítható nyilacskák. Így: „magyar, német, román szellemi/politikai hatás, részletekkel”. Ez esetben „Baric, 1836” az odatartozó részlet. Mindez követhető annak, aki figyelmet fordít a térképolvasásra, alaptalan tehát az az ismertetése valótlanság sorolásának motivációjáról árulkodó – amint a pszichológiában e jelenség ismert – „énbevonó” állítása is, miszerint *Erdély története* – amelynek ő is szerzője – elolvasása nélkül a térkép nem értelmezhető. Sőt, a román szellemi/politikai hatást mutató nyilacskák mellett a térképhez járuló szöveg is tájékoztat a vonatkozó összefüggésekről, ez esetben arról, hogy „Más erdélyiek Bukarestben és Jászvásáron járultak jelentősen hozzá a helyi művelődés szintjének emeléséhez, de magában Erdélyben, különösen Brassóban is erősödött a lassanként szélesedő rétegeket is elérő román szellemi tevékenység”. A térképről leolvasható, hogy Baric szellemi/politikai hatása a román kultúrközpontokként kiemelten föltüntetett Balázsfalva–Bukarest–Brassó között évenyesült, és ennek idejével. Nincs amiért az olvasónak a fejét kellene törnie, Miskolczy nem mond konokul itt sem igazat. A térkép föladata a kor fontos és komplex jelenségeinek érzékeltetése volt, fő vonalaiknak földrajzi értelemben vett visszaadása, és ennek kimerítően – azon túl, hogy egészen újszerűen, amit egy ismertetésnek hasznos lett volna legalább megemlítenie – pontosan megfelel. Azt követelni egy térképtől, vagy akár kísérszövegétől, hogy arról is számot adjon, ami rendszeren a témájának szentelt kötetek föladata, vagyis, hogy az egyes szellemi/politikai hatásoknak mi volt a konkrét tartalmuk, netán elemzésüket is kínálja, majd azért, hogy nem történik meg, ami magától értetődően szóba sem jön, a térképet elmarasztalni, mélységes rosszhiszeműség, egy probléma meglétének tettetése.

Más szempontból mutatja Miskolczynak – jobb esetben – térképolvasásra képtelenségét e megjegyzése ugyanitt: „Egyébként Nagyszebenben is adtak ki német lapokat, Balázsfalván román, Kolozsvárt pedig többet, mint a térképen látjuk.” Bizonyára, csakhogy ennek semmi köze a térkép tartalmához, és helytelenül rója föl, amint úgy látszik teszi, hogy nincs szó e lapokról a térképen. Miért lenne? Úgy tesz, és alighanem úgy is van, mintha nem fogná föl, hogy a néhány újságcím, ami a térképen szerepel, nem azzal az igénnyel került kiírásra, mintha a kor sajtójáról kívánna a térkép úgy általában számot adni. Ha így lett volna, ezt tüntettem volna föl. Aki a jelmagyarázat figyelmen kívül hagyásával csak ötletel arról, vajon mit lát, és így persze félreérti a térkép tartalmát, azt képzel, amit akar, illetve amire hibásan asszociál. Ez nem a térkép hibája, hanem a magyarázatokat rendszeresen átlépő, majd ebből eredő saját félreértéseiről felelőssé a megtámadott szerzőt tevő, így minden módon, csak nem becsülettel ismertető Miskolczyé. Ha csak rápislantás helyett meg is nézte volna a térképet, észrevette volna, hogy

a lapok nevei mindig egy jel mellett állnak, amelyről az áll a jelmagyarázatban, hogy „jelentős kezdeményezés, részletekkel”. Az adott esetekben tehát a megemlített lap neve a részlet, a lapok jelentik ilyenkor (olykor más mellett) a jelentős kezdeményezést. Nem minden lapra illik ez a minősítés. Ezért, azaz jó okból, nicsenek rajta az általa hiányolt kiadványok a térképen.

Az eddigiéknél körmönfontabban hamisítja meg az olvasó számára Miskolczy a két cím alatt tárgyalt 1848–49-es események térképein láthatóakat. Már nehezebben tehető föl, mint eddig, hogy nem aktívan keresi az olvasó rászédését. Ha magától nem is ismerte volna föl, hogy a teljes magyar államot mutató 72. (A forradalmi Magyarországon) és a csak Erdélyt ábrázoló 73. (1848–49) térkép egységet alkot – ami történész részéről elképzelhetetlen –, de ez már nem volt lehetséges számára bevezetőmnek egy recenzor által mégiscsak nehezen elkerülhető elolvasása után sem, ahol ez áll: „Az »egy téma – egy térkép« gyakorlat alól kivélt. . . 1848–49 jelentett, ahol az egyesített országban történetek bemutatása nélkül lehetetlen lett volna értelmezni az erdélyi eseményeket – ez tehát önmagában is szükségessé vált –, ugyanakkor egész Magyarország térképén lehetetlen lett volna az Erdélyben magában történeteket a kívánatos részletességgel megjeleníteni –, így a korról külön Erdély-térkép is szerepel.” Hogyan lehet ezután nem tekinteni csalásnak Miskolczy részéről azt, hogy a téma erdélyi tárgyalásának térképén gondosan és részleteikkel megjelenített agyagfalvi és balázsfalvi gyűlések távollétét úgy panaszolja föl az egész ország térképéről, ahová ezek a térkép megközelítésmódja értelmében nem is tartoznak, mintha annak kiegészítő, erdélyi térképén a hiánynak kikiáltott fontos részletek ott sem volnának? Szándékosságát tovább valószínűsíti az, ahogy szemrehányóan leszögezi: „Agyagfalva csatahelyként jelenik meg az »1848–49« című térképen”. Ez úgy hangzik, mintha a Magyarország térképéről – persze helyesen – hiányzó gyűlés itt sem volna jelen, helyette – botrányosan rosszul – valamiféle sosemvolt csata szerepelne. Ebből azonban semmi sem igaz. Úgy ismert atlaszt Miskolczy, hogy nem csak a jelmagyarázatokot nem olvassa el, vagy tesz úgy a kívánt hatás érdekében, mintha nem lennének, nem is csak a bevezetőben foglaltakat lépi ismételtlen át, hanem még magukat a térképeket sem nézi meg rendesen, kivéve, amikor – amint a zalatnai tömegmészárlás jelének kifogásolásakor – elmarasztalásra mindenáron törekvése során azt hiszi, hogy a részletek mégiscsak észrevételét hasznosítani tudja. (Valóban, mint szóvá teszi, kissé odébb gyilkolták le a zalatnai áldozatokat. Csakhogy a mészárlás jele ott is szerepel, mivel a – talán tökéletlen – kettős említésnél jobb megoldás az esetre nem volt, azaz tartalmi hiba itt sincs.) Az igazság az, hogy az Agyagfalván és közelében történetek ábrázolása kifogástalan. Nem csatahely szerepel ott, hanem a jelmagyarázatban megvilágított nemzeti gyűlés jele, rámutató fölirattal még hozzá, arról, hogy ott milyen határozatot hoztak az egybegyűltek és mikor. (Balázsfalvánál ugyanígy.) A közel fekvő csatahely pedig, amint azt a hozzá járuló, egy mutató vonal által el nem téveszthetően arra vonatkozó fölirat leszögezi, Bikafalvái, ahogyan mindenhol az atlaszban, az ütközet idejével és eredményével. Miről beszél Miskolczy?

Más értelemben tárgyszerűtlen az a döbbenetesen alkalmazhatatlan szemrehányása a 33. (14. századi román bevándorlás) térkép kapcsán, hogy ott „A románokra való koncentráció árnyékoldala az, hogy a térképen sok a román falu, de a magyar falvak hálózatáról semmit nem tudunk meg”. Láttá mi a térkép címe? Miért kellene itt bármit is megtudnunk a magyar falvak hálózatáról? Miből meríti azt az elképzelését, hogy az idetartozó lenne és kívánatos? Amit reklamál, teljességgel értelmetlen, oda nem tartozó. A térkép a románság bevándorlásáról szól, azaz nem etnikai térkép. Ennek részeként került mind a jelmagyarázatba, mind a térképre megfelelő színű és formájú jelekkel az, hogy 1) román falu a 13. század végén, 2) 14. századi román falu, ill. kenészség, és 3) 14. századi román szörvány. Ezzel semmi hiba. Magyar falvak térképre vitelle kisiklatná a mondanivalót, tönkretenné a térkép fókuszát, lejátszaná a bemutatán-



dó, és be is mutatott lényegét. Miskolczy kifogása az, hogy a térkép azt mutatja be, amiről szól. Mire koncentráljon egy térkép, ha nem arra, ami a témája? Csak hüledezni lehet.

Hasonlóan csak az adott – 36. – térkép (Középkori művelődés) tönkretételét szolgáltná, ha azon szerepelne, aminek a hibaként fölrott elmaradását elfogadhatatlanul szóvateszi, amikor így panaszkodik: „A... magyarázatból kimaradt annak jelzése, hogy az egyébként a térképen szereplő máramarosi körtvélyesi kolostor sztavropígia volt, közvetlenül Konstantinápolytól függött, és a kolostor igumenje nevezte ki a Belső-Szolnok megyei görögkeleti papokat.” Nem maradt itt ki semmi kívánatos. Föltűnt Miskolczynak, hogy a térkép címe a művelődésre vonatkozik? Aminek a hiányáról elmélkedik, egyházigazgatási kérdés, így e minőségében nincs köze ahhoz, ami a térkép témája. Föltűntetése nem csak oda nem tartozó volta miatt volna súlyos hiba, de azért is, mert fölborítaná a térkép belső egyensúlyát. Más, azaz római katolikus kolostorok egyházigazgatási részletei sem szerepelnek (mivel nincs is effélére semmi szükség), egyetlen – még csak nem is erdélyi – görögkeleti kolostor ilyen adatainak a szükségtelen föl-tűntetése mindössze zavart okozna. A nehézség mondvacsinált.

Miskolczy öt további hibaként fől sorolt kifogása a történelmi térképezés lényegi vonásainak teljes meg nem értését tükrözi részéről, és annak a szöveges előadástól műfajilag és szándékszerűen eltérő kívánalmi tekintetében főnnálló meglepő szintű tudatlanságát. Rossz szándékkal akadékoskodó szórszálhasogatásnak lehetne gondolni ezeket, de úgy látszik, hogy ennél számára kevésbé hízelgő jelenségről van szó. Arról, hogy a valódi összefüggések föl nem ismerésével olyasmiről beszél, aminek az adott helyzetben akkor sincs semmi értelme, ha más, de ezúttal alkalmazhatatlan megközelítésben talán van. Oda nem tartozó dolgokat kér ismételtelen számon.

Amikor a 2. (Az első ismert népek című) térképnél azt hiányolja „lehetett volna idézni azt, amit Hérodotosz a dákokról írt”, téved. Ez indokolatlan lett volna. Amit kezében tartott, nem a dák, hanem az erdélyi történelem atlasza. Bármit is írt Hérodotosz, nem Erdélyben tette, így az atlasz szerkezetét fölborítaná, ha nem arra koncentrálna, ami Erdélyben volt, hanem arra, amit máshol, függetlenül attól, milyen hírességek mondtak róla. A térkép célja az Erdélyben történeteknek csak mintegy bevezetése, több mint másfél évezred legfőbb etnikai vonulatainak áttekintése, és nem az ott megfordult népek közül az egyikre vonatkozó részletekben való aránytalan elmerülés.

A 3. (Dácia Burebista idejében) térkép szerinte „megtévesztő, mert a dákokat fővárosuk körzetében lokalizálja, míg aztán nem derül ki, hogy a következő térképen honnan van az a sok szabad dák”. Úgy viselkedik, mintha etnikai térképről lenne szó, nem a mintegy másodlagos információ szintű és eleve csak igen hozzávetőleges jelzéséről annak, hogy népek hol éltek. Nem hiba, ha a dákok neve nem szerepel település területük minden négyzetkilométerén. Arra az ál-nehézségre nézve, hogy hogyan kerültek oda, ahol két-három évszázaddal később, mint le is szögezi, egy másik térképen szerepelnek a szabad dákok, nem értem miből gondolja Miskolczy, hogy egy történelmi atlasznak kötelessége minden ilyen részletről kimerítően számot adni, mintha a dák történelemről szólna, akkor is, amikor e nép fiai Erdélyen kívül éltek, nem pedig Erdélyről általában. És nem értem, hogy mennyiben nem kézenfekvő bárki számára, hogy évszázadok alatt a dolgok esetleg nem voltak statikusak, vagy az, hogy már Burebista idejében is élhettek ott, ahol a 2–3. században éltek, minthogy más nép neve a kérdéses területen akkor sem szerepel? Nem igaz, hogy e körül probléma van, bármennyire is belemagyarázná. De itt az is „megtévesztő” szerinte, hogy a térkép „a dákok, valamint a géták közötti azonosságot vagy különbséget sem magyarázza, úgy szerepelnek mint külön nép, holott lehet, hogy egyazon etnikum két elnevezéséről van szó”. Tréfál? Egy, nem a térség etnikai viszonyai bemutatásának szentelt térképen, ahol az effélét érintő akármilyen részlet csak háttér információ és minden

jelentősége abban áll, hogy éreztesse Burebista hódításai mely népekre/törzsekre terjedtek ki, teljességgel oda nem tartozó lenne azon aggódni, hogy milyen szintű vagy nem két külön néven ismert nép rokonsága, netán azonossága, ami szerinte is mindössze „lehet”. Igaza van, nem magyarázza a térkép a dákok, valamint a géták közötti azonosságot vagy különbséget. És ez így helyes, mert ennek nincs köze a térkép témájához.

Lehetetlen azonosulni azzal a több térképet érintő kívánságával, hogy: „Meg kellett volna magyarázni a dák és a római Sarmisegethusa közötti különbséget, mert a térképeken azért látszik, hogy máshol fekszenek.” Ez is álprobléma. Ha az egyik térképen az ilyen néven ismert település egyik helye látható, az, ahol a megfelelő korban volt, a másikon pedig egy másik, ahol abban a másik korban egy azonos nevű, de másik település volt, akkor mind a két térkép hibátlan. Csak ha a két Sarmisegethusa a dák, illetve dáciai történelem egy térképen bemutatása folytán ugyanott szerepelne, akkor lehetne indokolt a kép magyarázatának elvárása. Ha holléte az érintett térképeken ugyan látható, de az egyes témák szempontjából mégiscsak mellékkörülmény, akkor egészen indokolatlan a bemutatottak belső egyensúlyát azzal fölborítani, hogy a térkép (vagy szövege) a Sarmisegethusa körüli fejleményeket aránytalanul kiemelve magyarázza.

A 6. térkép (Dácia, római provincia) kapcsán panaszkolok recenzorom azt is, hogy az „A drobetai Duna-hidat megemlíti, de azt nem, hogy még Dacia Traiana kiürítése előtt lerombolták, nehogy Róma ellen is használják.” Nahát, nahát, mondhatnám. Ez, a szóvá tett részlet megmosolyogtató jelentéktelenségén túlmenően megintcsak arra mutat, hogy Miskolczy az olyasmire irányuló hibás fókuszot várja el az atlasz térképeitől, ami nem tárgyak. Ismét kiderül, hogy képtelen azonosítani egy történelmi atlasz szerkezetéből adódó föladatokat. Nem baj, de segítene, ha nem kérne manifeszt mellékkörülményeket számon, úgy mintha a térkép elsősorban az ilyen (ez esetben rajta nem is szereplő, csak a szövegében utalt) részletekről szólna. A drobetai hidat Dácia római birtokbavételekor emelték, de lerombolásáról nem lett volna itt miért megemlékezni. Ez legföljebb egy másik térkép (a 8.) szövegének tárgya lehetett volna. Ottani kiemelése viszont a római kivonulás témájának azzal a megközelítésével, ami a tárgy, nem könnyen férne össze. Inkább belső aránytalanságot eredményezne, mint hasznos volna. De miért is lenne ez fontos, ha Drobeta – és a híd – még csak Erdélyben sincs? Megépítése nem jelentőség nélküli az Erdélyben történtek szempontjából, de hogy a barbárok, ha megmarad, esetleg Róma balkáni részei háborgatására használhatták volna, Erdély megközelítésében már közömbös.

Miskolczy nagyot téved, amikor úgy gondolja (igen, ez is a hibának mondottak között szerepel!), hogy „Érdemes lett volna térképre vinni a románok honfoglalását vagy megtelepedését valló nézeteket George Murnutól egészen Kurt Horedtig [...] Emellett térképre lehetett volna vinni azt, ahogy A. I. Philippide rekonstruálta a románok vándorlását.” Nem lett volna érdemes. Illetve érdemes mindezt térképre vinni, és még többet is, egy a román etnogenezisről szóló és ahhoz kapcsolódóan tudománytörténeti munkában. *Erdély történetének atlaszában* az effélének nincs helye. Az ilyen atlasz célja egy terület – Erdély – történetének bemutatása, nem számadás tudományos – vagy akként előadott – elméletekről, azok önmagukért való térképezése. Rövidlátó is, amit elképzelsz, ha az nem jut eszébe, hogy legkevesebb ugyanilyen számú elmélet térképre vittele a magyarság vándorlása kapcsán is indokolt lenne, ha egyszer már a románság esetében az, más népekéről nem is beszélve. Ez a probléma sem létezik az atlasz szempontjából. Egyébként sem elfogadható semmilyen történelmi atlasznak az a fajta bírálata, ami nem a benne láthatóak helyességére figyel, hanem egy csak kigondolt, azaz nem létező, de határtalan teljességnek meg nem felelés alapján marasztal el. Lényegét tekintve – anélkül, hogy ezt ide sem tartozó politikai értelemben kívánnám rá mondani – kommunista gondolkodásra vall az ilyen. Épp annyira nem célravezető, egyben tisztességtelen, kiötletelt extrák hiányának beállított

önkényes számon kérése, mint fönnálló társadalmaknak egy elképzelt eszményihez mért elmarasztalása. Ugyanez egyben az atlasz készítőjének témaválasztási szabadsága megvonását, esetleg kiadója költségvetésének megbízás nélküli fölülbírálását is implikálja, vagyis túrhetetlen.

Más észrevételei más okokból nem elfogadhatóak. Elfojthatatlan egy mosoly annak olvas-tán, hogy: „Olykor az események kavargása konfúz módon jelenik meg, és nem látjuk a lénye-get.” Két okból az. Az egyik, hogy az eddigiek után aligha újság bírálata olvasójának, hogy Miskolczy elvész a látottakban. Aki jelmagyarázatok tartalmát megkerülve értetlenkedik rend-szeresen, aki eddig is volt, hogy mást látott, mint ami látható, attól ez a közlés nem meglepő. A másik ok, hogy a 16–17. század fordulójának igen zavaros néhány évét bemutató (49.) térkép címe, amelynek tartalma kapcsán ezt szóvá teszi: Káosz. Nem a szerző hibája, ha ő síma víz-tükröt remél a háborgó tengeren. Mindamellett nem igaz, hogy az időszakot tárgyaló szövegben – a jelek szerint erről panaszkodik, anélkül, hogy azt meg is mondaná – nem kerülnek az ese-mények helyes bemutatásra. Kiderül, amiről tévesen állítja, hogy nem, tehát, hogy „Mihály... a Habsburg király helytartójaként lépett fel Erdélyben”, hiszen olvasható, hogy 1) „Jó kapcsolat épült ki a Habsburgok és Havasalföld között”, 2) „a vajda elismerte a Habsburgok főségét” és 3) „A... Habsburgok elismerték erdélyi kormányzójuknak”. Itt sincs hiba, csak ő nem olvassa el, ezúttal a szöveget, amelyet megbírá. Ami pedig panaszának azt a részét illeti, hogy szerinte nem derül ki, hogy Mihály „folytatni akarta a török elleni harcot” és, hogy „havaselvi hatalmi technikákat is alkalmazott”, csak elképedni lehet azon a visszatérő aránytalanságon, hogy ezút-tal is monográfia szintű – nem is föltétlenül odatartozó – árnyalásokat tesz szóvá, mintha azok elmaradása hiba lenne egy történelmi atlasz egy térképének egy oldalra korlátozott kísérőszö-vegében, ami még csak nem is Mihályról szól, hanem komplex eseményekről, amelyeknek a vajda mindössze sok más közötti egyik szereplője. Aki effélével ilyen körülmények között áll elő, az maga nagyon konfúz, vagy pedig eltökélten rosszakaratú.

Ugyanígy képtelenség itt részéről annak a kifogásolása, hogy szövegemben egy közlés így szerepel: „Mihály vajda hűségesküt tett Báthori Andrásnak.” Szerinte ez hibás, mert mint kifej-ti, valójában ez történt: „miközben a vajda a törökkel harcolt, bojárjai kötöttek olyan szerződést az erdélyi fejedelemmel, amelynek egyes kitételeivel a rendi alkotmányosságot próbálták be-vezetni saját országukban a fejedelmi önkény ellenében, és egyben az erdélyi görögkeletiekre kiterjesztették a havaselvi egyházfő főhatóságát, vajdájukat alárendelték az erdélyi fejedele-mnek, és kezeit megkötötték.” Eláll a lélegzet. Hibám tehát az lenne, hogy a végkifejletet, amit ő negyvenöt szóban adott elő, én hatban mondtam el. Mert a lényeg, akárhogy nézzük, nem más. A térkép szempontjából igazán érdektelen, hogy milyen havasalföldi fejlemények eredményeképpen kényszerült Mihály hűségesküt tenni Báthori Andrásnak. Az emberben las-sanként megfogalmazódik, hogy Miskolczynak el kellene döntenie, hogy mit gondol, minek a monográfiáját bírálja, a dák történelemét, a román etnogenezisét, vagy Havaselve viszonyiáit a 16–17. század fordulóján? Mert az egyre világosabb, hogy amit írt, nem *Erdély történetének atlaszáról* szól, amiről amikor azt sugallja, hogy ugyanolyan követelményeknek kell megfelele-nie, mint e képzeletbeli monográfiáknak – sőt másoknak – együttesen, akkor pontosan annyira igyekszik minden áron félrevezetni olvasóit, ahogyan az tűnik. A valóság az, hogy az általa hibaként szóvátett részletek részleteinek, illetve árnyalatainak – túl azon, hogy gyakorlati ér-telemben sem férnének belé – sem helyük, sem jelentőségük nincs és nem is kívánatos, hogy legyen *Erdély történetének atlaszában*.

Egyes, a hibának állított megfoghatatlanságok alig értelmezhetők. Ilyen az, amikor panasz-a abból áll, hogy „A szerző többet hangsúlyozza a dák-római folytonosság tanának cáfolatát, és kevesebbet az ellene felhozható érveket”. Azt nehezményezné, hogy nem eléggé hangsúlyo-zom a folytonosság tana ellen felhozható érveket? Lehet, de akkor mit jelent, hogy a tan cáfo-

latát hangsúlyozom? A cáfolat nem érvekből áll? Vagy ennek épp az ellenkezőjét reklamálná, azt, hogy a föntiek cáfolata elleni érveket kellene hangsúlyoznom? Ha igen, miért? Nem is az lenne ennek kapcsán a fő nehézség, hogy diszkreditált ál-érvek fölsorolását kéri – ha igaz – ez esetben számon, hanem, hogy félrevezetően átlépi, hogy az effélet átgondoltan, bevezetőmben így megindokoltan mellőztem: „Az őstörténet egyes, hol valóban homályos, hol vágszerű megmondolásokból vitatott kérdéseiben – összhangban a történelmi atlaszok általános gyakorlatával – nem törekedtem a rájuk vonatkozó, róluk fölmerült összes elképzelés bemutatására.”

Tartalmilag értelmezhetetlen a 69. térkép (18. századi események) egyes részleteinek a bírálata: „Pontatlan a határőrvidéki falvakat megjelenítő térkép, mert a naszódi határőrezred homogén területet alkotott, míg a többi már többnyire vegyesen lakott, bár voltak tiszta határőrfalvak, és ezeket fel lehetett volna tüntetni.” Ez rendkívül zavaros. Nem derül ki elsősorban, miben állna a pontatlanság. Abban, hogy a tisztán, illetve részben határőrök által lakott falvak nem különböznek, nincsen ez. Talán azt lehetne képzelni, hogy e bemutatás kevésbé kimerítő, mint lehetne – ami viszont nem pontatlanság –, de ez sem áll. A kínált kép azon a megmondásomon alapul, hogy az, amit a témáról a Hóman–Szekfü féle *Magyar történet* közöl, és amit azután a három kötetes *Erdély története* is – némileg hibásan – átvett (a jelek szerint ezt reklamálja), kevésbé hasznos, mint lehetne. Ha az érintett települések megnevezésére nincs hely – ez mindkét esetben így volt, és az én térképemen sem volt rá lehetőség, akkor – minthogy így azonosításukra nincs mód – inkább csak látszat adat az egyes településekre nézve az, hogy bemutatásra kerül, egészben vagy részben lakták-e őket határőrök. Ennek haszna tehát csak annyiban van, hogy általánosságban lehet valamennyire következtetni belőle a tisztán, illetve vegyesen határőrök lakta falvak arányáról. Saját térképem ezt sokkal pontosabban éri el, amit úgy látszik Miskolczy ezúttal sem volt képes azonosítani. Vagyis nem, hogy nem pontatlan ebben a vonatkozásban térképem, hanem amikor bemutatja – a jelmagyarázatot itt is hasznos lett volna megnéznie – a tisztán huszár/gyalogos lakosú helyek arányát az egyes közigazgatási egységek határőr településeinek százalékában, pontosabb adatokat nyújt, mint az a kép tenné, amelyet ő hiányol. Ebből még az is leolvasható, hogy a többi, azaz a föltüntetett százalékos adatokban nem szereplő helység vegyes, és következik, hogy azok százaléka mennyi. Nem is csak ez derül ki e jelekből, hanem egyebek között a válasz arra is, amit – alig követhető fogalmazásban – úgy sejtethet, hogy – indokolatlanul – a térkép másik pontatlanságának tart, amikor olyasmit emleget, mintha Naszód tájának a határőr falvak szempontjából homogén jellege elsikkadna. A kérdéses helyen látható zöld kör, benne a fehér (%-ra utaló) 100-as számmal ti. félreérthetetlenül közli azzal, aki nem mulasztja el jelentését a jelmagyarázatból azonosítani, hogy a táj megjelölt (színük értelmében román) határőr falvai kizárólag tisztán gyalogos határőrfalvak voltak. Megintcsak hibátlan térképet szólt le, mintha az hibás lenne, Miskolczy, akinek következő három vádaskodását is visszautasítom.

Az 59. (Népmozgások a 17–18. században) című térkép kapcsán ugyanis nem kevesebbet vág a fejemhez, mint, hogy annak tartalmát az ujjamból szoptam. Fogalmazása szerint ott „alaposan dolgozott a fantázia” – az enyém, tudniillik. Függetlenül attól, hogy egy ilyen jellegű, odavágott, de ki nem fejtett tartalmú inzultus egy – ezt nem tévesztette el – alaposan adatolt munka szerzőjével szemben mennyire fölháborító, érthetetlen, hogy mielőtt ezt esetleg őszintén így képzelte, miért nem nézte meg forrásaimat? Ha megteszi, látja, hogy a térkép nem fantázia szülemény, hanem az általában használt háromkötetes *Erdély története* megfelelő (Trócsányi Zsolt által írt) fejezete mellett Jakó Zsigmond kutatásainak eredményére épült, konkrétan *A románság megtelepülése az újkorban* című írására. Lehet, hogy Miskolczy nem ért egyet Trócsányi, illetve Jakó eredményeivel, de ez nem jogosítja föl arra, hogy az atlasz szerzőjét azzal vádolja, amivel tette, és ha valóban ez a helyzet, azt is mondhatta volna, hogy vitája

Trócsányival vagy/és Jakóval van. Persze ez nem lett volna úgy alkalmas *Erdély történetének atlasza* leszólására, mint szerzőjének lekezelő megrágalmazása.

Ugyanitt vonja kétségbe egy állítást, amelyet nem tettem. Azt mondja: „Nem igaz, hogy Erdélyben a 18. század végére alakult ki a román többség, már a század derekán kimutatható.” Tényleg, csakhát nem is mondtam mást, illetve semmit sem arról, hogy mikortól datálható a román többség. Azt írtam „A tizennyolcadik század végére kristályosodott ki Erdély új, a magyarság szétforgácsolását mutató etnikai képe. A többséget már románok alkották”. Miskolczy félreértett. Az etnikai képet – amire az első mondat utal – hibásan interpretálja úgy, mintha arra a számszerűsége vonatkozna, ami a következő mondat tartalma és csak azt szögezi le, hogy amikor az új etnikai kép – azaz a nyelvszigetek és nyelvmedencék a 20. század második feléig ezután alig változó tarka hálózata – kialakult, ez román többséget mutatott. Vagyis függetlenül attól, hogy a románság többségbe jutása a változás folyamatának mely pontján történt. Ez lehet talán félreérthető, de hiba itt sincs.

A 77. térkép (Változó környezet, 1806–78) esetében, amelyről azt mondja „fő baja az, hogy nem derül ki, az 1828-as drinápolyi békével megnyitják a dunai kikötőket a nyugati hajók előtt, és ezzel a dunai román fejedelemségek immár még inkább bekapcsolódnak a nyugati centrumú világgazdaságba, és felgyorsul európaisodásuk folyamata”, többet nem érdemes az ügynevezett „fő baj”-hoz hozzáfűzni, mint, hogy nem baj. Kár, hogy ami nyilvánvaló, ezúttal is leszögezésre szorul, vagyis, hogy a térkép témája Erdély (keleti) környezetének félfüggetlen Havasalföld-Moldvából független Romániába, azaz politikai földrajzi értelemben történt átstrukturálódása, nem pedig belső gazdasági-társadalmi változásainak bemutatása. Miskolczy itt is azt választja, hogy elfelejti, hogy amit ismert, *Erdély történetének atlasza*. Hogy mellékbajról tud-e vagy csak a látszat nyomatak kedvéért utal rá, kétséges.

Ennél – ha lehet – csak még tárgyaltalabb az, hogy hibalistáján tisztán ízlésbeli preferenciát is szerepeltet, majd végképpen érthetetlenül, azért hibáztatja térképemet, mert az egy másik, attól teljesen független, máshol megjelent, szerinte hibás térképre emlékezteti. Így: „a „Hegy és vízrajz, tájak” című térkép helyett célszerűbb lett volna egy a Binder-féle dombornyomású térképhez hasonló bevenni ahelyett, amelyik az *Erdély rövid története* belső borítóján elhelyezett térképre emlékeztet, amelyen közjogi megnevezések keverednek a tájakkal.” Hogy amit elvárna, miért lett volna célszerűbb, nem mondja meg, miközben amire utal, nem is dombornyomás, hanem madártávlati kép. Köznnyelven szólva, semmi köze hozzá, hogy két más-más jellegű, de azonos célra alkalmazható megközelítés közül melyiket veszem szerzőként igénybe. Ez sem olyan, amit kifogásolni lehet. Ami pedig panaszában azt a részét illeti, hogy térképem azért lenne hibás, mert neki eszébe jut róla egy rossznak tartott másik, az már tréfának is furcsa. Érthetetlen, mi zavarja. Nem mondhatja Julcsára, hogy ronda, csak mert a ragyás Zsuzsára emlékeztetően szintén van feje.

Áttekintettük hát, *ami bizonyítandó volt*. Kifogástalan térképeket igyekezett manifeszt valótlan állításával, ráfogással, kifogatóssal, álproblémák rájuk vetítésével, tárgyaltalan szempontok odatartozónak állításával, indokolatlan elvárása teljesítetlenül maradásának fölemlgetésével, a személyes ízlésének meg nem felelés számonkérésével, és még képtelenebb eszközzel befeketíteni. Hátra van még annak a kimutatása, hogy – amint utaltam rá – Miskolczy ismertesse műfajilag sem felel meg önmagának. Hibakereső buzgalmában úgy látszik megfélemlített róla, hogy amit írt, ismertetésnek indult. A német atlaszról előadottak, minden tökéletlenségük mellett még illeszkedtek a műfaji keretekbe. Az *Erdély történetének atlaszáról* írottakra ez nem áll. Miféle atlaszismertetés ugyanis az, ami még azt sem mondja el az „ismertetett” munkáról, hogy annak mi a tartalma? Ez szinte hihetetlen. Szó sincs arról, hogy az atlasz hány térképből áll (102-ből), milyen jellegűek ezek a térképek, mekkorák (220x190, vagy 190x220 mm, attól

függően, ami szintén ismertethető lett volna, hogy állóak vagy fekvőek), arról sem esik szó, hogy színesek, vagy fekete-fehérek (színesek), de nem került ismertetésre az sem, hogy a térképeket egy, az uralomváltozások hosszát érzékeltető színes grafikon egészíti ki, mintegy 103. térképként, sem az, hogy az atlasz szerkezete olyan, hogy Sipos Gábor (megemlített) előszava után saját, a szerkesztés és ábrázolás elveiről és egyebekről tájékoztató részletes bevezető áll, ezt követik a térképek, úgy, hogy az első, földrajzi térkép kivételével minden, a kinyitott atlasz jobb oldalán látható térképpel szemben azok szöveges kiegészítése olvasható, majd a munka a források ismertetésével zárul. Mindez pedig nem elhanyagolható egy atlaszra nézve. Ismertetésekor elmondása a szükséges minimumot jelenti, amit nem pótol annak a rögzítése a cím, a szerző és a kiadó részleteinek megadása mellett, hogy a munka 220 oldalból áll. Még ez is hibás, mert az oldalak tényleges száma 224. Azt ezek után, hogy egy ismertetésnek legalábbis hasznos lett volna kitérnie a térképek jellegére is, valamint annak említésére, hogy egyes témák és megközelítések miben és mennyire újszerűek, illetve adat gazdagok, továbbá arra a tényre, hogy ez a magyar történelem tárgyában megjelent legrészletesebb atlasz, kár is szóvá tenni.

Hogy ne merülhesen föl olyan kétség, hogy a Miskolczy írásában foglaltakat netán attól vezetett ke kifogásolom, hogy hibáimat takargassam, itt sorolom föl – elkövetésük miatti önvádaton is némileg enyhítve – azokat az atlaszban föllelhető tényleges tévedéseket, amelyeket a megjelenés után azonosítottam, vagy róluk másoktól értesültem. Illik ezt Miskolczy olyan kivételes észrevételeivel kezdenem, ahol bírálata nem, vagy nem teljesen megalapozatlan.

A 67. térképre nézve van helyes észrevétele is: az, hogy elmulasztottam a gyapotbehozatal föltüntetését. Ez a bírálatában szóvátettek közül az egyetlen jogosult. A transzhumáló legeltetés térképrevitelét is hiányolja itt, de ez gyakorlati okokból nem a térkép föladata. Utalást a szövegben tettem „az állattenyésztés hagyományos voltára”. Mivel ez nem olyan explicit a kérdéses vonatkozásban, mint lehetne, nincs akadálya, hogy ezt az észrevételét is részlegesen magamévá téve a szöveget ebben az értelemben módosítsam. Másol, a 71. térképen, Baric nevének írásmódját kifogásolja. Más írásrendszerekből átírásnál több szempont is érvényesülhet. A sajátom a bevezetőben olvasható, de amint az 1. térkép kapcsán engem fantázia nevek használatával vádoló rágalalmazása megmutatja, ezt éppúgy figyelmen kívül hagyta, mint a jelmagyarazatokat. Csak bonyolítja a helyzetet, hogy míg a románság többsége a korban cirillt használt, a latin betű használatát is megjelent, de más komplikációk is vannak. Miskolczy érvelése zavaros erről. Mindenesetre, még ha álláspontja ebben a sajátomnál jobban is védhető esetleg, a kérdéses betű átírásmódja igazán jelentéktelen ügy egy történelmi atlasz értékelésekor.

Elekes Tibor hívta föl a figyelmem, hogy két – korábban helyesen bemutatott – fiúszék nevét szórákozottságból megcseréltem a 45. térképen, majd mechanikus másolás folytán, a 65.-en is. Ez a szórákozottságból eredő hiba – a „gyapot” szó elhagyása mellett – az egyetlen olyan történelmi jellegű az atlaszban, ami Erdélyre vonatkozik. Hasonló az eredete azoknak a magam által utólag azonosított hibáknak, amelyek jó határvonalaknak a nyomdába kerülés előtti utolsó simítások során kitorlérésből állnak. E két – Erdélyen kívüli – eset a 43. és a 68. térképeket érinti. Călin Traian Pantea közlése, hogy a Besszarábiában valaha húzódó moldvai–török határ egy kis szakasza pontatlanul jelent meg a Duna közelében egyes térképeimen. Ő emlékeztetett arra is, hogy megfeledeztem a 77. térképen Hotin 1806-ban közvetlenül török ellenőrzés alatt állásáról. Szijártó István tette szóvá azt, ahogyan Arad megyét kezeltem a 65. térképen, ami nem volt ugyan hibás, de mert beláttam, hogy egy, az alkalmazottnál árnyaltabb bemutatás-mód indokolt lehet, ezt igyekeztem tökéletesíteni. A 32. térkép kifogástalan jelmagyarazatának egy színe technikai eredetű okból nem látható. Kovács J. Attila egészítette ki egy adattal – a székelykeresztúri unitárius gimnázium 18. sz. végi meglétével – 68. térképemet. Egy, a 47. térkép szövegében szereplő tévedésemre Kőszeghy Péter emlékeztetett. (Báthori István elődje a

lengyel trónon nem meghalt, mint írtam, hanem lemondott.) Arra is rá kellett ébrednem, hogy van, ahol a hegy és vízrajzi térkép forrásául szolgáló atlasz adatai, és így sajátoméi is, hibásak a magasságokra nézve. Az atlasz e tényleges, de legalább Erdélyt magát alig érintő mulasztásaiért – korrigálásuk folyamatban van – itt kérem az olvasó elnézését.

A fentiek az atlasz összes olyan hiányosságai, amelyekről tudomásom van. Ismereteim annyira szélesek nemzetközi értelemben is a történelmi atlasz készítés létező eredményeiről, hogy a saját munkám iránti bármilyen elfogultság nélkül biztossággal merjem kimondani, hogy e mezőnyben atlaszom meglévő és ilyen súlyú tökéletlenségei akár háromszorosa esetén is még kivételesen pontos és átfogó maradna. Mindenesetre, amint az atlasz bevezetőjében e célra megadott e-mail címem is mutatja, szívesen látom bárki részéről, ha, amennyiben hibát azonosít, fölhívja rá a figyelmem. Nem látok szívesen ugyanakkor olyan lényegileg csak okvetetlenkedő észrevételeket, amelyek arról szólnak, hogy „még ezt, meg még azt a témát” lehetett, vagy éppen „kellett” volna tárgyalni az atlaszban, aminek terjedelmét és jellegét nem szabhatják meg mások, és nem látok szívesen olyan erőlködéseket sem, amelyek akadékoskodva igyekeznek munkámba hibának kikiáltott ráfogásokat önkényesen vetíteni, amint Miskolczy szinte határtalan gátlástalansággal tette, akinek írása kevésbé két atlaszról, mint önmagáról szól. Arra gondolok, hogy nem atlaszoknak az olvasóval való megismertetésére törekedett, hanem amikor formailag azt tette, kitapinthatóan más, tudományon kívüli aggodalmak vezették. Állismertetése alkalom is volt számára a munka lehető, de inkább lehetetlen maximális és ki nem érdemelt lenyomása mellett saját ismereteinek oda nem tartozó fitogtatására. Föltűnő a kontraszt, hogy miközben, amint láttuk, nem talált rá módot, hogy egy ismertetés legalapvetőbb követelményeinek megfeleljen, arra azért volt tere, hogy a tárgyhoz nem tartozóan csapongjon, saját, akármennyire is lenyűgöző, de kevésbé odatartozó ismereteit meglehetősen bőségben a szövegbe szője. Szomorú egy elismert történészre, egyetemi tanárra nézve, akinek tudását józanul senki sem vonja kétségbe, hogy az effélel szükségesnek érzi, de az is, hogy rám, a tudományok nála sokkal szerényebb művelőjére maradt, hogy ezt leleplezzem. Ami pedig munkám mindenáron való, de nem igazolható, minden jel szerint görcsös leszólására törekvését illeti, csak arra lehet gondolni, hogy úgy viselkedik, mint a kandúr, aki saját territóriumát körbevizelvé, fűj, karmol és prüsszöl az ellen, aki be mer lépni a területre, amit magáénak kijelölt. A mozgásterén kívüli atlasz, mert német – innen a kettős mérce – nem hat rá fenyegetésként. Úgy tűnik, egyike azoknak, akiknek nagyon fáj ilyen szálakon *Erdély történetének atlasza* megjelenése, amit, ahelyett, hogy örömmel töltene el, hogy a vizsgálódáshoz, amelyet művel, más is hozzájárul, és mert bezúzatására hatalma nincs, megtorlásként jobb híján szavakban igyekszik hitelteleníteni – itt-ott el nem kerülhető, de rögtön visszajukra is forgatott, érezhetően csak fogcsikorgatva kimondott elismerő szavak mellett is –, s a létből lehetőleg kibeszélni.

Patrik Lane

Hálózatba kapcsolt világ

---

*Az Economist magazin vitarovatából*

*Az állítás*

**Egy hálózattá fonódott világ sokkal inkább tekinthető biztonságosnak, mint veszélyesnek.**

Életünk mind nagyobb részét rögzítik, tárolják és továbbítják digitális formában egymással összekapcsolt számítógépek és számítógép-hálózatok. Az emberek böngésznek, posztolnak, blogot írnak, csevegnek, e-maileznek és vásárolnak az interneten. A cégek és az államok nem csak saját adataikat gyűjtik és tárolják elektronikus formában, hanem ügyfeleikét és állampolgáraikat is. Vajon biztonságosabb vagy veszélyesebb ez a hálózattá fonódott világ, amelyben számítógépek és számítógép-hálózatok milliói állnak összeköttetésben egymással, a korábbi, jobban elszigetelt részekből állónál? Bizonyos szempontból a számítógépek nagyobb mértékű összekapcsolódása növelte a biztonságunkat. A világ elvileg biztonságosabb, ha embertársainkkal bármikor kapcsolatba léphetünk, vagy ha bárhol és bármikor hozzájuthatunk a nekünk szükséges információhoz. Könnyebb például eligazodni egy ismeretlen városban, ha térképeket vagy más adatokat nyithatunk meg az okostelefonunkon. Mégis, sokak szerint a világ veszélyesebb lett: az emberek, vállalatok és államok titkai hackerek és ellenséges államok támadásainak vannak kitéve. Vajon túlzottak-e ezek a félelmek vagy tényleg veszélyes a hálózatosság?

**Nyitóbeszéd**

*A moderátor nyitó megjegyzései (Patrick Lane)*

*Patrick Lane 1993-ban, gazdasági tudósítóként csatlakozott az Economist magazin szerkesztőségéhez. A későbbiekben foglalkozott a kereskedelem, a brit gazdasági, ill. a német üzleti élet témakörével, továbbá volt pénzügyi és gazdasági szakújságíró is. Jelenlegi feladatát, melynek keretében a számítástechnikai iparról is tudósít, 2011 szeptembere óta tölti be.*

Az emberek egyre nagyobb mértékben bíznak az őket körülvevő világ hálózatosságában. Az interneten intézik bankügyeiket, kezelik a bankszámlájukat, fizethetik a közüzemi díjakat és végeznek átutalásokat, bizva abban, hogy mindezt a magánszférájuk védelme alatt teszik. Az interneten vásárolnak, és minden különösebb aggodalom nélkül adják meg bankkártyájuk számát, lejáratát idejét és biztonsági kódját. Az okostelefonnak nevezett mobil számítógépeken könnyedén megnézik, mekkora a forgalom azon az útvonalon, melyen nap mint nap munkába járnak, időjárás-előrejelzést kérnek vagy valamilyen online játékkal játszanak.

Ezzel egy időben mindenféle rémtörténet hullik arról, hogy mennyire veszélyes ez a hálózattá fonódott világ. Szinte minden nap felbukkan valamilyen bűncselekményről szóló hír vagy álhír (először természetesen online formában). Hackerek hatoltak át egy vállalat tűzfalán és ellopták az ügyfelek hitelkártya-adatait: vajon a miénk is közte volt? Hacker-aktivisták, azaz „hacktivisták” férnek hozzá egy állami szerverhez és titkos fájlokat hoztak nyilvánosságra az interneten keresztül: vajon veszélyben van a nemzetbiztonság? Állami titkosszolgálatok kémkednek más államok vagy külföldi cégek után annak reményében, hogy diplomáciai vagy üzleti titkokra lelnek, míg a kiberbűnözők, nemegyszer állami alkalmazásban, vírusprogramokat juttatnak ellenséges országok számítógépeibe: kitörően van a kiberbáború?

Vajon biztonságosabb vagy veszélyesebb lett ez a hálózattá fonódott világ? Vitaindító állítá-



sunk szerint biztonságosabb és a nyitóbeszédben Jerry Brito a washingtoni George Mason Egyetem Mercatus Központjának professzora elmagyarázza azt is, hogy miért.

Jerry Brito szerint a félelem egy része abból ered, hogy még nem ismerjük ezt a technológiát. Bár ez a félelem részben indokolt, de egyben eltúlzott is: a kibertámadás következtében eddig még senki sem halt meg. Hiba volna, állítja, pusztán az internetes világ biztonságával foglalkozni. A hálózatosodás biztonságosabb helyette az interneten kívüli világot is. Kevésbé valószínű, hogy a kormányok valódi háborúkat indítanak, ha állampolgáraik kommunikálnak és kereskednek egymással. A kiberháborúk egyébként is kevesebb kárt okoznak, mint a hagyományos értelemben vett háborúk, s ami még jobb, segíthetnek megelőzni azokat. Egy hálózattá fonódott világban a járványok követhetők és talán meg is előzhetők. A gazdaságok ellenállóbbak a természeti katasztrófákkal szemben. És bár néhányan aggódnak amiatt, hogy a kormányok ebben az új világban szorosabb ellenőrzés alatt tarthatják az állampolgárokat, Brito professzor épp ennek az ellenkezője mellett érvel: az állampolgárok elszámoltathatják a hatalmon levőket. Vegyük csak példának okáért az arab tavasz eseményeit.

Az állítás ellenzője Greg Day, a Symantec cég európai, közép-keleti és afrikai térségért felelős technológiai igazgatója és biztonsági stratégiai igazgatója. Bár egyetért azzal, hogy az internet biztonságosabbá válik azok számára, akik helyesen mérik fel az információ értékét és védeni tudják magukat, a többiek számára (és ezalatt minden bizonnyal az emberek többségét kell értenünk) növekednek a kockázatok. Az emberek könnyen megbarátkoznak a technológiával, de más életet élnek az interneten, és más a valóságban. Virtuális életünkben szinte teljesen idegen embereket is „barátokká” fogadunk, míg valós életünkben nem feltétlenül bízánk meg bennük ennyire. Az online információ gyakorlatilag örök életű, míg a valós információ gyakran feledésbe merül. Kevesen tudják, mennyi információt tárolnak róluk az interneten – és hogy kik, milyen céllal, jó vagy rossz szán-

dékkal. Sajnos a bűnözők is egyre rafináltabbak: körültekintően választják ki célpontjaikat és váratlanul csapnak le.

Igen, mondja Greg Day, de a biztonsági eszközök is egyre fejlettebbek. Az emberek viszont gyakran nem tesznek meg olyan egyszerű dolgokat, amellyel megelőzhetnék a bajt, vagy nem fektetnek kellő hangsúlyt adataik (és munkáltatóik adatai) biztonságára. Egyre éberebbeknek kell lennünk: ahogy gyarapodik a számítógépen tárolt személyes és vállalati adatok mennyisége, úgy növekszik egy esetleges számítógépes bűncselekmény által okozott kár nagysága is. Hálózattá fonódott világunk lehetne biztonságosabb is, foglalja össze az elmondottakat Greg Day. De sajnos nem az...

*Az állítás támogatójának nyitóbeszéde (Jerry Brito)*

*Jerry Brito vezető kutató a George Mason Egyetem Mercatus Központjánál, és az intézet technológia-politikai igazgatója, a George Mason Egyetem oktatója. Kutatási területének központjában a technológiai és a telekommunikációs politika, a kormányzati transzparencia és elszámoltathatóság állnak.*

Természetesen igaz az állítás, hogy a világ számítógépei és hálózatai egyre nagyobb mértékben összekapcsolódnak egymással, egyre újabb és újabb veszélyeknek vagyunk kitéve. De így van ez minden új technológia elterjedésekor. Példának okáért, amikor megjelent az elektromosság, sokan tartottak a vele együtt járó veszélyektől. Benjamin Harrison, az USA 23. elnöke (1889–1893) például annyira félt az áramütéstől, hogy külön asszisztense volt aki fel- és lekapcsolta helyette a villanyt. Az ilyen félelmek egyáltalán nem voltak alaptalanok – ahogy azt a villamosítás korai szakaszában bekövetkezett tüzesetek és halálos balesetek is bizonyítják –, de az ember találékony és rövid időn belül rájött, hogy hogyan kell biztonságossá tenni az elektromosságot, hogy aztán a mindennapi élete elengedhetetlen részévé tegye. Egy új technológia biztonságosságának megítélésekor nem jó

módszer, ha csupán a megjelenéséből adódó új biztonsági kockázatokra korlátozzuk a figyelmünket. Azt is meg kell vizsgálnunk, hogy az új előnyök hogyan aránylanak az új hátrányokhoz. Elég nagy a csábítás, hogy elsősorban a költségeket lássuk, ha az új technológiák új és emiatt kevésbé érthető veszélyeket rejtenek. Ez volt a helyzet annak idején a villamosítással, és ez ma a számítógép-hálózatokkal egyre inkább átszótt földgolyóval is. Ám ha a kép egészére vetünk egy pillantást, láthatjuk, hogy hálózattá fonódott világunk inkább tekinthető biztonságosnak, mint veszélyesnek.

A személyazonosság-lopás és a kiberkémkedés nem szerepel a világ biztonságát fenyegető legnagyobb veszélyek között. Eddig még senki sem halt meg kibertámadás következtében. Valós fenyegetés például egy háború, egy járvány vagy egy népiptás. De éppen ezek azok a kockázatok, amelyeket a növekvő hálózatosság mérsékel. Minél több ország áll kapcsolatban egymással a kereskedelem, utazás és kommunikáció révén, annál kevésbé valószínű, hogy háborút indítanak egymás ellen, a hálózatosság pedig ennek a globális növekedésének a motorja. Nem véletlen, hogy éppen azok az országok jelentik a legnagyobb veszélyt a globális biztonságra, amelyek, mint pl. Észak-Korea, a legkevesebb kapcsolódást ezekhez a világméretű számítógépes hálózatokhoz. Az egymáshoz való kapcsolódás kölcsönös egymásrautaltsághoz vezet, amely szembenállás helyett inkább együttműködést eredményez.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen eséllyel háborúznak országok egy hálózattá fonódott világban, idézzünk egy nemrégiben a *Foreign Policy* című folyóiratban megjelent cikket a Naval Postgraduate School professzorának tollából. John Arquilla szerint a tényleges katonai támadások kibertámadásokkal való helyettesítése révén elkerülhetővé válhatnak a pusztító háborúk. A *New York Times* szerint az iráni atomprogram elleni amerikai–izraeli kiberszabotázs eddig sikerrel vette elejét egy hagyományos katonai támadásnak. Egy hagyományos támadás összehasonlíthatatlanul nagyobb veszélyt jelentene a globális biztonságra nézve,

hiszen egy olyan konfliktust robbanthatna ki, amely kiterjedne az egész régióra.

A globális biztonságra a háborúk után a járványok jelentik a legnagyobb veszélyt. Az 1918-as influenzajárvány (a spanyolnátha) mintegy 50 millió áldozatot követelt. Azt gondolhatnánk, hogy a hálózattá fonódott világ ezen a téren kisebb mértékű biztonságot jelent, de valójában épp az ellenkezője a helyzet. A kapcsolódottság létrehozza a járványok kiterjedésének felismeréséhez szükséges információt és globálisan összehangolt válaszleépéseket tesz lehetővé. A *Google Flu Trends* például úgy működik, hogy nyomon követi, hol keresnek információkat a Google felhasználói az influenza tüneteiről. Ez lehetővé teszi az epidemiológusoknak, hogy korábban felismerjék és kezeljék a járványokat. Az eredmény egy megelőző figyelmeztető rendszer, amely lehetetlen lenne a globális számítógépes kapcsolat nélkül.

Az internetes társadalmak még egy járvány kiterjedése vagy természeti katasztrófa esetén is felkészültebbek lesznek. A Katrina hurrikán pusztítása után láttuk, hogy az olyan áruházláncok, mint a Wal-Mart és a Home Depot, amelyek logisztikai gépezete nagymértékben függ a hálózattá fonódottságtól, a katasztrófa-elhárításban felülmúlták magát a társasági kormányt is. A mai napig nagyban támaszkodnak az információs rendszerekre, annak érdekében, hogy jobban felkészüljenek az esetleges katasztrófákra, a kormányok pedig ellesik a módszereiket.

Ami a személyes biztonságot illeti, a 20. században az egyénre jellemzően az jelentette a legnagyobb veszélyt, hogy a saját államának karhatalmistái végeznek vele. Sztálin tisztogatásaitól a holokauszton át Mao Nagy Ugrásáig, a 20. század folyamán becslések szerint hatszor annyi ember halt meg „democidium” következtében, mint a század összes háborújában együttvéve (a democidium kifejezést a Hawaii Egyetem professzora, R. J. Rummel alkotta a genocidium szó mintájára, a saját kormány által végrehajtott népiptás kifejezésére). A 21. század, amelyben jóval nagyobb mértékű a számítógépek és hálózatok összefonódása, valószínűleg kevesebb ilyen jellegű tragédia következik be.

A hálózattá fonódottság és a hatalmon levők politikai felelősségre vonhatósága veszélyt jelent az önkényuralmi rendszerek számára. Nem meglepő, hogy a legkeményebb elnyomó rezsimek, mint pl. Észak-Korea és Kuba vannak leginkább elzárva a világhálótól. Ezzel ellentétben az arab tavasz forradalmi bizonyították, hogy az interneten keresztül nagyobb mértékben összekapcsolódott társadalmak képesek felhívni a figyelmet saját helyzetükre és másokkal együttműködni annak érdekében, hogy elszámoltathassák diktátorait. Ez a magyarázata annak is, hogy Hoszni Mubarak egyiptomi elnök uralmának utolsó napjaiban miért tiltotta be az internetszolgáltatást, és annak, hogy miért költ annyit Kína arra, hogy korlátozza a világháló használatát.

Egy kevésbé kapcsolódott világban sokkal több és véresebb háború dúlna; egy ilyen kevésbé lenne ellenálló a járványokkal vagy természeti katasztrófákkal szemben és kevésbé lenne képes megakadályozni az államilag szervezett népi társaságokat. Ez nem egy biztonságosabb világ. A hálózatosodás kétségtelenül kockázatokat rejt magában, de ezek a kockázatok jelentéktelennek tűnnek az előnyeikhez viszonyítva.

*Az állítás ellenzőjének nyitóbeszéde (Greg Day)*

*Greg Day a Symantec EMEA biztonsági technológiai igazgatója és biztonsági stratégiai igazgatója, illetve az Intellect kiberbiztonsági csoportjának alelnöke. Mielőtt a Symantechez került volna, ő volt a McAfee EMEA biztonsági stratégiai igazgatója és a cég kiberbűnözés-ellenes kezdeményezésének európai vezetője is. Rendszeresen megnyilvánul globális kiberbiztonsági ügyekkel kapcsolatban, és gyakran publikál szakmai folyóiratokban. Az Internet Security Forum (ISF) tagja.*

Azoknak, akik megértik, hogy milyen értékét képvisel az információ, és tisztában vannak azzal, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésünkre az információ védelmére, az internet egyre biztonságosabb. Azok számára viszont, akik kevésbé tájékozottak ilyen téren, a veszé-

lyek száma folyamatosan növekszik. Sajnos egyre tágul a tudásbeli szakadék az online biztonság terén hozzáértőknek számítók és azok között, akik nincsenek tisztában a veszélyekkel. Ez nem meglepő. A biztonsági kockázatok általában rejtve maradnak előttünk...

Egyre ösztönösebb módon használjuk a technológiát. A változás üteme gyorsabb az élet bármely más területén tapasztalhatótnál, és nagyon nagy különbség van aközött, ahogy a világhálón és ahogy a valós világban élünk, viselkedünk. Az interneten kívüli világban tartunk az idegenektől és sok adatot elfelejtünk; az internet világában az adatok soha nem tűnnek el, és gyakorta majdnem teljesen idegen embereket hívunk „barátainknak”.

Egy hálózatos világban nehéz nyomon követni, hogy akár tisztességes vállalatok, akár rosszindulatú felhasználók mennyi információt gyűjtenek be rólunk. Az Európai Unióban irányelv szabályozza az adatvédelem alapelveit, de a nemzeti szabályozások hézagosak. Az internetes cégek tisztában vannak a személyes adatok értékével, az emberek azonban gyakran nem. Az eredmény az, hogy egyre több és több személyes adat kerül nyilvánosságra az interneten keresztül. Ez azonban nem csak a cégeknek hasznos, de a bűnözőknek is segít, akik mellesleg egyre rafináltabbá válnak.

A kiberbűnözők valaha véletlenszerűen választották ki áldozataikat; manapság azonban támadásaik célpontját gondosan választják ki. Ezzel párhuzamosan az indítékaik is változnak. A számítógép-hálózatok ellen elkövetett támadásokat egyre gyakrabban olyan úgynevezett „hacktivisták” követik el, akik ezt inkább egyfajta tiltakozásnak szánják, és nem bűncselekménynek. A vállalatoknak szembe kell nézniük bizonyos fenyegetésekkel, melyek olykor épp saját dolgozóiktól erednek – legyenek azok akár pusztán elégedetlenek, akár másik vállalat számára ipari kémkedést folytató alkalmazottak –, de az is gyakori, hogy a fenyegetés eredete a felhasználói gondatlanság miatt áll elő. Ahogy a kormányok, vállalatok és magánszemélyek egyre több adatot tárolnak, az ilyen támadások lehetséges hatása egyre nagyobb.

A biztonsági intézkedések egyre jobbra, egyre hatékonyabbá válnak, hogy felvegyék a harcot ezekkel a fenyegetésekkel. Ám ezzel egy időben az online formában megosztott személyes adatok mennyisége megkönnyíti a bűnözők számára, hogy valamilyen trükkel rávegyék a felhasználókat arra, hogy megosszák bizalmas adataikat. Ezeknek a trükköknek vagy az a célja, hogy az áldozatok pénzét kicsalják, vagy, hogy olyan információt szerezzenek, amelyek segítségével átjuthatnak a nagyobb vállalatok számítógépes védelmi rendszerén.

A nagyobb biztonság elérhető közelségben van. Ehhez azonban először is arra lesz szükség, hogy a számítógépes rendszerek minden felhasználója tudatában legyen annak, hogy nekik maguknak mi a szerepük. Az embereknek meg kell gondolniuk, hogy milyen információkat tesznek közzé az interneten. A munkavállalókat meg kell győzni arról, hogy úgy óvják a munkahelyükkel kapcsolatos információkat, mintha a sajátjuk lenne. Nagyon egyszerű változtatások is komoly eredményeket hozhatnak. Lezárhatjuk a számítógépünket, amikor nem használjuk azt, javíthatjuk a jelszavak minőségét, és meggyőződhetünk arról, hogy megfelelő módon szabadultunk-e meg a feleslegessé vált anyagoktól.

Szükségünk van olyan eszközökre is, amelyek az adatok osztályozását segítik. A tárolt adatok legalább 50%-a strukturálatlan, azaz nem adatbázisokban, hanem dokumentumokban található. Ha jobban ismernénk, hogy milyen információt birtoklunk, pontosabban tudnánk osztályozni őket és meghatározni azt, hogy milyen szintű biztonsági intézkedésekre van szükség a védelmükhöz. Ennek megértése egyre inkább sürgetővé válik, ahogy a tárolt információ mennyisége növekszik (a szakértők előrejelzései szerint ez az elkövetkező néhány év során megnégyeseződhet). Mivel adatok áradatával dolgozunk nap mint nap, azt kockáztatjuk, hogy alacsony szintű védelmet alkalmazunk olyan információk esetében is, amelyeket sokkal szigorúbban kellene óvnunk.

Egyre több vállalat ismeri fel a biztonsági kockázatokat és alkalmaz megfelelő ellenőrző-

rendszereket, ám minden védelem csak annyira erős, mint annak leggyengébb pontja. Az ellátási láncok egyre hosszabbak és bonyolultabbak, az információs együttműködés egyre kiterjedtebb. Ebben a környezetben nehezen biztosítható az állandóság. A hálózattá fonódott világ biztonságosabb lehet – valamikor. Mert jelenleg még nem az.

## A válaszok

### *A moderátor megjegyzései a válaszokhoz*

Vitánk második szakaszában járunk, melyben mindkét résztvevő válaszol vitapartnerének nyitóbeszédére.

Mind Jerry Brito, mind Greg Day utal az embereknek az új technológiához való alkalmazkodóképességére – de más és más következtetésekre jutnak velük kapcsolatban. Brito azzal érvel, hogy az emberek mindig is jól alkalmazkodtak az új technológiák használatához és jól kezelték az azokkal járó kockázatokat. Igaz volt ez az elektromosságra, az autókra és igaz lesz a kommunikációs hálózatokra is – sőt, gyakorlatilag már ma is igaz. A vállalatok elszakítják, hogy hogyan védekezzenek érzékeny információik feltérésének kockázata ellen. A spam pedig (feltéve, ha egyáltalán keresztüljut a szűrőinken) manapság a legtöbbünk számára már csak pusztá kellemetlenség, nem pedig az internet létét veszélyeztető fenyegetés. Eközben pedig egyre okosabbakká válunk, nem pedig egyre gondatlanabbá.

Greg Day elképzelése szerint lényeges különbség van az információs technológia és a fent említett találmányok között. Az elektromosság és az autók esetétől eltérően az emberek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy az információs technológia biztonságos. Hosszú távon javulni fog a biztonság, de addig sok-sok hibát követelhetünk el.

Ha kevésbé ismerjük a hálózatosodás veszélyeit, mint a villamosság vagy az autók veszélyeit, az talán azért van, mert az új technológia nem jár olyan közvetlen fizikai veszéllyel,

mint amilyenekkel azok jártak (és járnak). A fizikai veszély egy másik összefüggésben is felbukkant: Greg Day vitatja Jerry Brito azon állítását, miszerint a kibertámadások még senkit sem öltek meg. Day szerint ebben nem lehetünk ennyire biztosak: bár nem tudunk konkrét eseteket idézni, de elképzelhető, hogy előfordult már ilyesmi.

Mind az állítás támogatójának, mind ellenzőjének érvelésében közös elemként bukkan fel az online és a valós világ összefonódása: a kiberbiztonság nem csak az adatok biztonságáról szól, hanem az adatbiztonságnak a mindennapi életünkre gyakorolt szélesebb körű hatásáról is. Ez érezhető az olvasói hozzászólásokban is; egyik olvasónk például aggodalmának ad hangot az internetre támaszkodó stratégiai rendszerek, mint például az elektromos hálózatok és a légiforgalmi irányító rendszerek biztonságával kapcsolatban: mi történik, ha valaki ezeket ártó szándékkal megzavarja? Egy másik vélemény szerint egy hálózattá fonódott világ szükségszerűen veszélyesebb, egyszerűen azért, mert több olyan pontja van, amit meg lehet támadni. Vajon túl szűk látókörű ez a nézőpont?

A Cambridge-i Egyetem professzora, Ross Anderson és kollégái által a közelmúltban publikált tanulmány segíthet felerősíteni ezt az érvelt. Anderson jelentése, amely a brit Védelmi Minisztérium megbízásából készült, elsődlegesen a kiberbiztonság országos és globális költségeivel foglalkozik. A következtetések levonása előtt neki és szerzőtársainak meg kellett határozni, hogy mit is értenek „kiberbűnözés” alatt. Álláspontjuk szerint a kiberbűnözés legnagyobb része valójában hagyományos bűnözés, mint pl. a csalás vagy sikkasztás, amelyet ezen új eszközök segítségével követnek el. Más bűncselekmények, mint pl. információs rendszerek elleni támadások vagy hackelés, már sokkal inkább számítanak igazi kibertünténynek. Vajon az említett hagyományos bűncselekményeket könnyebb vagy nehezebb elkövetni egy hálózatos világban? És tényleg annyira elterjedtek ezek az új bűncselekményfajták, hogy egészében véve kevésbé vagyunk biztonságban, mint a modern információs rendszerek megjelenése előtt?

*Az állítás támogatójának válasza (Jerry Brito)*

Greg Day érvelése helyes abban a tekintetben, hogy számítógép-hálózatokkal egyre növekvő mértékben átszőtt világunk, amelyre digitális információinkat egyre inkább rábizzuk, új veszélyeket rejt, amelyek ellen védekeznünk kell. Nem bizonyítja azonban azt, hogy a hálózatos világ veszélyesebb világ.

A bőbbenő Greg Day érvelésében az, hogy ahogyan az emberek egyre kiszolgáltatottabbakká válnak a számítógép-hálózatokkal átszőtt világban, és ahogy az új generációk felnőnek és online életet élnek, egyre kevésbé foglalkoznak a biztonsággal. Elismeri, hogy „akik megértik, hogy milyen értéket képvisel az információ és tisztában vannak azzal, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésre az információ védelmére, azok számára az internet egyre biztonságosabb”. De, érvel tovább, „egyre tágul a tudásbeli szakadék az online biztonság terén hozzáértőknek számítók és azok között, akik nincsenek tisztában ezekkel a veszélyekkel”. Ez azt jelentené, hogy minél többet használjuk a technológiát, annál kevésbé értjük azt. Tényleg azt hisszük, hogy egy újabb sötét középkorba lépünk, melyben kollektíve annál butábbak leszünk, minél többet használjuk az új technológiákat?

Épp ellenkezőleg. Minden új technológia új kockázatokat rejt magában, de a történelem folyamán az emberek újra és újra tanújelét adták annak a képességüknek, hogy tanuljanak a hibákból, alkalmazkodjanak az új helyzetekhez. Nem is olyan régen az autókban még nem volt biztonsági öv vagy elektromos ablakemelő. Ezek megjelenése után eltartott egy darabig, mire az emberek használni kezdték őket, de végül megtanulták, milyen könnyen lehet csökkenteni a kellemetlenségeket. Okosabbak lettünk, nem pedig figyelmetlenebbek, jóllehet volt egy tanulási periódus, melynek során sokan nem használták ki az átmenetet megkönnyítő lehetőségeket.

Day úr is úgy gondolja, hogy „a nagyobb biztonság elérhető közelségben van”, és „nagyon egyszerű változtatásoknak is jelentős hatásuk

lehet”. Bár kétségtelenül bosszantó azt látni, hogy az emberek olyan kibertámadásoknak esnek áldozatul, melyeket könnyen meg lehetett volna előzni, a jó hír az, hogy – ahogy az az autók biztonsági öveinek esetében is történt – az emberek végül tanulnak a leckékből és szokássukká válik a veszély megelőzése. Ennek már most is tanúi lehetünk. A *Wall Street Journal* 2012. június 25-ei száma terjedelmes cikket közölt arról, hogyan válnak az ügyvédi irodák egyre nagyobb számban hackelés áldozatává, és azok vezetői hogyan képezetik tovább alkalmazottaikat az informatikai biztonság terén. Még az Amerikai Ügyvédi Kamara is fontolgatja, hogy az ügyvédek etikai kötelezettségei közé felvegyék az ügyfelek elektronikus adatainak védelmét.

Emberek vagyunk, ezért szükségszerű, hogy tévedünk egyszer-kétszer, mielőtt felismerjük a veszélyeket, de képesek vagyunk felismerni őket. Emlékeznek még azokra az időkre, amikor a levélszemét még olyan komoly probléma volt, hogy sokan úgy gondolták, hogy akár az internet végét is jelentheti? Ma már csak apróbb kellemetlenség, mert alkalmazkodtunk és úrrá lettünk azon a veszélyeken, amit okozott. Néha hibákat követünk el, de mindig tanulunk is belőlük. Nem engedhetjük meg, hogy az új rövid távú kockázatok, melyekkel szembe kell néznünk, feledtessék velünk a nyitóbeszédemben vázolt hálózattá fonódott világ hosszú távú előnyeit. A hálózattá fonódottság ezen előnyei pedig biztonságosabbá teszik a világot, még akkor is, ha ez bizonyos veszélyeket is rejt magában.

*Az állítás ellenzőjének válasza (Greg Day)*

Bár midig érdekes és tanulságos, ha a világot valaki más szemszögéből nézzük, mégis meg kell kérdőjeleznem Jerry Brito néhány érvét. Az új technológiák fejlesztői mindig is szerették azt hinni, hogy a megfelelő eszközökkel és technikákkal bármilyen rendszerben kiküszöbölhetik a hibákat. Mégis, minél inkább szerepet kap a mindennapi életünkben a technológia, annál több biztonsági aggály merül fel, mert ezek közül sok nem a technológia hibáiból, hanem

az emberi gyengeségből és hibákból erednek. A hálózattá fonódott világ csak felerősíti ezt. Számos olyan probléma, amellyel azelőtt évenként át szembesültünk – család, sikkasztás, ipari kémkedés – most éppolyan fenyegetően létezik a kiber-világban.

Brito úr anekdotája Benjamin Harrison elnökről érdekes történet. Az elnök kezdetben (jól megalapozott) félelemmel viseltetett az elektromosság iránt, idővel aztán hozzászokott a dologhoz, és végül már maga kapcsolta fel és le a villanyt. A legtöbbször azonban nem így áll hozzá az új technológiákhoz. Manapság gyorsan elfogadjuk az új eszközöket, és rögtön azt feltételezzük, hogy azok biztonságosak. A technológiai evolúció pusztán sebessége arra kényszerít minket, hogy haladál közben folyamatosan tanuljunk. Hosszú távon a biztonság tovább javul, de addig is sok új hibát ejtünk (és sok régit megismétlünk).

Meg kell kérdőjeleznem Brito úr azon állítását, hogy még senki sem halt meg kibertámadás következtében. Mivel a technológia olyan szervesen kapcsolódik mindennapi életünkhöz, hogy sokszor tudomást sem veszünk róla, így meglehetősen nehéz az olyan egyedi esetek azonosítása, amikor valakinek a halálában ez a tényező szerepet játszott vagy játszhatott. A lehetőségeket viszont könnyű elképzelni. A számítógép-vezérelt elektromos rendszerek túlterhelhetők, ami a városi elektromos hálózatban áramszüneteket okozhat – a nem működő közlekedési lámpák miatt pedig balesetek következhetnek be. Hibák vagy rosszindulatú beavatkozások már nagy hatással lehetnek a valós világra.

A jelen vita tárgyához bizonyos mértékben a hadviselés kérdése is hozzátartozik. A háborút hagyományos értelemben két egymással szemben álló állam visel. Egy hálózattá fonódott világban nem ez a helyzet. Stratégiai fontosságú rendszereinket egyre nagyobb és nagyobb mértékben vezérlik számítógép-hálózatok, ráadásul a többségük már nem állami vállalat, hanem magántulajdonban lévő cég. Ennek a területnek a biztosítása egy teljesen új kihívás és elsődleges szempont sok fejlett ország számára.

Hálózáttá fonódott világunk eltávolítja azokat az akadályokat is, amelyek fenntartják a békét az országok között. A háborúhoz többé már nincs szükség sokmillió befektetésre – már egyetlen ember, egyetlen számítógéppel is képes arra, hogy hadat viseljen. A katonai know-how széles körben terjed online formában, s tudjuk, hogy egyesek képesek voltak robbanószerkezeteket építeni az interneten talált információk felhasználásával.

Egyetérték Brito úrral abban, hogy egy hálózáttá fonódott világban minden eddiginél részletesebb információkhoz férhetünk hozzá. Legyen itt szó akár járványok terjedésével kapcsolatos adatokról, vagy a világ bármely részén élő orvosok tudásáról, az információ lehetővé teszi, hogy gyorsabban hozzunk életmentő döntéseket. De mindez újfajta hozzáállást is követel: meg kell őriznünk bizalmunkat az általunk felhasznált információ helytálló voltában.

A hálózáttá fonódott világ képessé tesz minket arra, hogy megalapozott döntéseket hozunk; messzebb viszi a hangunkat és csökkenti az emberek közötti távolságot. De a továbbított információ manipulálható és rossz célra is használható. Ahogy megoldjuk az egyik problémát, már előttünk is a következő. Ahogy gyorsul a változás, úgy lesz egyre kevesebb időnk arra, hogy megismerjük és átgondoljuk a veszélyeket.

## Záró gondolatok

### *A moderátor záró megjegyzései*

Vitapartnereink bemutatták érveik harmadik, utolsó sorozatát is. Megkockáztatva, hogy túlzottan leegyszerűsíttem a helyzetet, úgy vélem, két fő tekintetben lehet meghúzni a választóvonalat a vitapartnerek véleménye között. Az első alapjában véve az emberek alkalmazkodóképessége. Jerry Brito érvei szerint az emberiség igen sikeres az új technológiákhoz való alkalmazkodásban. Rövid távon ugyan lehetnek buktatók, ám hosszú távon túltesszük magunkat rajtuk. Greg Day már kevésbé derülátó – részben azért, mert az információs technológia mára

már rendkívül könnyen használhatóvá vált. Az embereknek már nem kell megérteniük a teljes rendszer működési elvét, e nélkül is tudják használni, ezzel viszont a veszélyeknek is jobban ki vannak téve. Day úr ezért azzal érvel, hogy bár az emberek folyamatosan tanulnak, a világ mégsem válik biztonságosabbá, mert egyszerűen újabb és újabb veszélyekkel találjuk szembe magunkat.

A második választóvonal véleményem szerint lényegesebb ennél. Ez a vonal a hálózáttá fonódottság hatása nem csupán a számítógéprendszerek biztonságára, hanem mindenre, ami egyre növekvő mértékben függ tőle. Már most is jelentős mennyiségű adatot tárolnak elektronikus formában, és ez a mennyiség elképesztő ütemben nő. Az így tárolt adatok közötti kapcsolatok hasonló módon, szédítő iramban többszöröződnek. Mindez pedig az online támadások számának gyors növekedéséhez vezetett: Day úr még adatokkal is szolgál az elkövetett és megkísérelt támadások számának 2011. évi emelkedéséről. Ahogy Brito professzor mondja, egy hálózáttá fonódott világ új biztonsági kihívásokat rejt magában. Nem az a kérdés, hogy nagyobb biztonságban vannak-e az adataink? Hogy a világ egészében véve biztonságosabb vagy veszélyesebb lett-e? És ez az a pont, ahol vitapartnereink álláspontja eltér egymástól.

Brito úr szerint a világ biztonságosabb lett. Minden eddigi új kommunikációs rendszer, a postai hálózáttól a pénzügyi piacokig, új veszélyeket hozott magával. De mégis biztonságosabbá teszik a világot, nem pedig veszélyesebbé; köszönhetően nem csak az emberiség alkalmazkodóképességének, hanem a nagyobb fokú kapcsolódottság következményeinek is: a kereskedelemnek, innovációnak és a civil kontrollnak. A stratégiai infrastruktúrát veszélyeztető kiberbűnözőkre vonatkozó számos figyelemztetés ellenére Brito professzor hozzáteszi, hogy mindezt kevés bizonyíték támasztja alá – ami pedig rendelkezésünkre áll, az nem feltétlenül megbízható.

Day úr szerint a világ nem lett biztonságosabb. Az új kommunikációs rendszerek növelik a csalás és a kémkedés lehetőségét. A közművek

és forgalomirányítás internet-alapú vezérlése új veszélyeket rejt magában. S ahogy egyre több vállalati anyagot tárolnak digitális formában, úgy nő a vállalatok szempontjából az internetes bűnözők által jelentett veszély is. Egy nagyobb mértékben behálózott világ, mondja Day úr, kétségtelenül egyben egy jobban informált világ is lesz, de túl merész lépés lenne azt feltételezni, hogy ez biztonságosabb világ lesz.

Az, hogy melyik oldalra állunk a vitában, nagyban függ attól, hogy melyik fél érveit találjuk meggyőzőbbnek az említett két problémával (véleményem szerint különösen a másodikkal) kapcsolatban. Jerry Brito érvei ez idáig nagyobb támogatottságra találtak olvasóink között, ám Greg Day folyamatosan dolgozza le hátrányát. Hamarosan kihirdetjük a vita győztesét.

*Az állítás támogatójának viszontválasza (Jerry Brito)*

Az állítás, amely védelmében érvelek, és amelyet Greg Day kollegám cáfolni kíván, nem az, hogy vajon a hálózattá fonódott világ új biztonsági kihívásokat rejt-e magában: egy ilyen állításból nem is bontakozhatna ki érdemi vita. Természetes, hogy vannak ilyen kihívások. Az állítás voltaképp az, hogy „a hálózattá fonódott világ inkább tekinthető biztonságosnak, mint veszélyesnek”. Ez az az állítás, amely mellett érvelek, és amelyet Day úr vitat, azt állítva, hogy biztonságosabb lenne egy olyan világ, amelyben a számítógépek és számítógépes rendszerek kevésbé állnak kapcsolatban egymással.

De mégis hogyan garantálhatna a kisebb mértékű kapcsolódottság nagyobb fokú biztonságot számunkra? Day úr szerint igenis lehetőség lenne erre, hiszen digitális világunk „felerősíti” az interneten kívüli világban előforduló fenyegetéseket, mint például a csalás, a sikkasztás vagy a kémkedés veszélyét. Ezzel az érvel az a gond, hogy az említett fenyegetések majd hogyan nem egyidősek az emberiséggel, és a történelem során folyamatosan „felerősítette” őket az emberek közötti kapcsolattartást szolgáló minden új technológia megjelenése. A postai rendszer kialakulásával megjelent a levél útján elküvetett

csalás és lehetővé vált az üzenetek illetéktelen kezekbe kerülése is. A telefonok megjelenése magával hozta a lehallgatásokat és a telefonon keresztüli csalásokat, a pénzügyi hálózatok megjelenésével pedig együtt járt a sikkasztás kockázata is. De tényleg úgy gondoljuk, hogy a világ biztonságosabb lenne ezen technológiák nélkül?

Úgy látszik, hogy ezt még Day úr sem gondolja így. „Hosszú távon – írja – a biztonság tovább javul majd.” Ám azt is hozzáteszi, hogy rövid távon „azonban sok új hibát követünk el (és sok régi hibát újra elkövetünk)”. Ez teljesen igaz, de a hosszú táv az, ami számít.

Ahogy azt egy közgazdász, Tim Harford is kifejtette a közelmúltban megjelent könyvében (*Alkalmazkodás: Miért kezdődik a siker mindig kudarccal?* [Adapt: *Why Success Always Starts with Failure*]), el kell fogadnunk, hogy az innováció rövid távú kockázatokat hoz magával, és azon kell munkálkodnunk – még ha ezt gyakran próba-szerencse alapon tesszük is –, hogy úrrá legyünk rajtuk. Tehetjük ezt, hisz az emberiség történelme számtalanszor bizonyította, hogy sikeresen alkalmazkodunk az újonnan megjelenő kockázatokhoz, és eléggé ellenállóak vagyunk ahhoz, hogy a rövid távú buktatók ellenére hasznosítsuk az új technológia hosszú távú gyümölcseit.

„Szeretném megkérdőjelezni Brito professzor úr azon állítását, mely szerint még soha senki sem halt meg kibertámadás következtében”, írja Greg Day. Ezt egészen egyszerűen ellenőrizhetjük: csak nevezze meg azt az embert, aki meghalt. Ám Day úr nem nevezi meg. Egyáltalán semmiféle bizonyítékkal sem szolgál bármiféle halálos kimenetelű kibertámadásra vonatkozólag, pusztán állítja, hogy el tudjuk képzelni, hogyan lenne lehetséges, hogy valaki emiatt életét veszíthetné.

„A számítógép-vezérelt elektromos rendszerek túlterhelhetők, ami a városi elektromos hálózatban áramszüneteket okozhat – a nem működő közlekedési lámpák miatt pedig bal-esetek következhetnek be” – írja Day úr. De, természetesen, nincs bizonyíték arra, hogy egy elektromos hálózat valaha is kibertámadás kö-



vetkezésben omlott volna össze, még kevésbé arra, hogy ennek bárki is áldozatul esett volna.

De még ha sor is kerülne egy ilyen rendszerhibára (egy olyanra, amelyet nemrégiben Washingtonban éltem át, amelynek következtében 3 millió ember maradt áram nélkül), a tapasztalataink azt mutatják, hogy az emberek találegények. Nem esnek pánikba az utcán, inkább alkalmazkodnak a rosszul működő közlekedési lámpákhoz, ahogy napokon át én is tettem.

A bizonyíték hiánya azonban nem gátolta meg a kiberbiztonságra való nagyobb ráfordítások mellett kiállókot abban, hogy eltúlzott kijelentéseket tegyenek. Városi méretű pánikot okozó áramszünetek, levegőben összeütköző repülőgépek és olajfinomító-balesetek: a politikusok, katonai vezetők, a védelmi, vagy a belügyi tárcával szerződésben álló vállalkozók már majd egy évtizede kongatják a vészharangot, egy újabb Pearl Harbor rémképét vetítve előre, anélkül, hogy állításaikat bármivel alá tudnák támasztani.

Ami még ennél is rosszabb, a rendelkezésre álló bizonyítékokat gyakran felnagyítják. A közelmúltban a kiberbűnözés közgazdaságtanáról szóló egyik tanulmány kimutatta, hogy a veszélyekkel kapcsolatban gyakran idézett becslések – némelyek szerint a veszteség mértéke megközelíti a globális kábítószerek-kereskedelem forgalmát – rossz statisztikai módszerek alkalmazásával születtek. A kutatás eredményei arra is rámutatnak, hogy a felhasználók nem kényelmességből vagy felelőtlenségből nem fogadják meg a szakemberek biztonsági tanácsait. Sőt, gazdaságossági szempontból azt is mondhatnánk, hogy racionálisan cselekszenek. „Ha megfogadják a tanácsokat, elkerülhetik a veszélyekből eredő költségeket”, írja Mr Herley, „de a biztonsági intézkedések megtételének költségei meghaladják a kockázat elkerüléséből eredő előnyökét.”

Igen, minél több számítógép áll kapcsolatban egymással a világon, annál több új biztonsági kihívással találkozunk. Összességében azonban a hálózattá fonódott világ, amely serkenti a kereskedelmet, az innovációt és a civil kontrollt,

végző soron egy biztonságosabb világot eredményez – még a rövid távú veszélyek számításba vételével is.

*Az állítás ellenzőjének viszontválasza (Greg Day)*

Ha Jerry Britonak több bizonyítékra van szüksége arról, hogy a hálózattá fonódott világ veszélyesebb, akkor elég egy pillantást vetnie az online fenyegetések növekvő számára, ill. a 2011-ben észlelt és elhárított kibertámadások számára (41 és 81%-os növekedés). Ami pedig az autókról szóló anekdotáját illeti, az elmúlt mintegy egy évtized alatt közel 10%-kal csökkent a személyi sérüléssel járó közúti balesetek száma. De miért van ez? Talán azért, mert az autóink kapcsolódtak valamilyen hálózathoz? Sokan szolgáltatnak közlekedési információkat, de kétlem, hogy ennek köze lenne a dologhoz. Sokkal inkább az alapvető fejlesztésekről van szó, mint pl. az utak korszerűsítése, vagy az autókba szerelt kifinomultabb biztonsági berendezések.

A legtöbb ember nem igazán érti, hogyan működik az autója; autót vezetni csak egy módja számukra annak, hogy A-ból B-be eljussanak. A hálózattá fonódott világ is éppen ilyen. A legtöbben hozzá akarnak férni az információkhoz és szolgáltatásokhoz, de nem szükséges tudniuk, és nem is kívánják tudni, hogy hogyan működik maga a technológia. Téves értelmezés lenne azt mondani, amint azt Jerry Brito teszi, hogy „minél többet használjuk a technológiát, annál kevésbé értjük azt”. Egyszerűen arról van szó, hogy nem kell megértenünk a technológia működését ahhoz, hogy az adott technológiát használni tudjunk.

Amikor valaki autót akar vezetni, vizsgát kell tennie annak érdekében, hogy bizonyítsa, képes biztonságosan kezelni egy autót. Nem kell viszont vizsgát tenni ahhoz, hogy valaki az internetre csatlakozhasson. Néhány országban felvetették ugyan ezt, ám a közúti közlekedéssel ellentétben – ahol az elsajátított tudás egy életen át hasznosítható – a technológia olyan gyorsan fejlődik, hogy 3-5 évente újra kellene tanul-

nunk a teljes anyagot. Nyolc évvel ezelőtt még nem volt Facebook. Négy évvel ezelőtt még nem létezett iPhone. A technológia felhasználási területei egyre szaporodnak a világunkban. A kapcsolódott világban számtalan jogszabály vonatkozik a kiberbiztonságra, ezek viszont gyakran országonként eltérőek. Olyan ez, mint egy osztott pályás út, amelyen mindenki saját államának közlekedési szabályait követi – ha követ egyáltalán valamit.

Ajánlom figyelmükbe a Brito úr által idézett *Wall Street Journal* cikkben szereplő ügyvédi irodákat, amelyek felkészítik alkalmazottaikat a biztonságosabb adatkezelésre. De nem mindenki ilyen szabálytisztelő, noha annak kellene lennie. Egy nemrég készített felmérésünk szerint egy vállalkozás értékének 35%-a elektronikus információ formájában található, és a megkérdezett vállalkozások 65%-a nyilatkozott úgy, hogy már előfordult velük, hogy fontos információik vesztek el vagy kerültek illetéktelen kézbe. Mivel ez igen jelentős hatásnak számít az üzleti életre nézve, ezek az adatok arra ösztönzik a vállalatokat, hogy sokkal komolyabban foglalkozzanak az elektronikus biztonsági kérdésekkel.

Az élet minden területe bővelkedik kockázatokban, de a kockázatok nem tántoríthatnak el bennünket attól, hogy örüljünk a hálózattá fonódott világnak. Az egyre több kapcsolat kétségtelenül egy tájékozottabb világhoz vezet majd, ám talán túl merész lépés lenne azt fel-

tételezni, hogy ez önmagában biztonságosabbá teszi az életünket.

Az emberi természet alapvető vonása a kockázatvállalás. Gondoljunk csak az űrutazásra: az Apollo 1-től a Virgin Galacticig vezető úton sokan áldozták életüket és sok-sok tapasztalatot szereztek. A hálózattá fonódott világ még mindig nagyon új. Vajon fejlődésével egyidejűleg mi is tapasztaltabbak leszünk? Igen. Továbbra is keressük és vállaljuk majd a kockázatokat? Igen. Biztonságosabb helyé válik a világ? Nem – az az érzésem, hogy pusztán újabb vállalható kockázatokat találunk majd a régié helyett.

### A vita eredményének kihirdetése

A vita győztese az állítás támogatója, azaz *Economist* magazin olvasóinak véleménye alapján egy hálózattá fonódott világ inkább tekinthető biztonságosnak, mint veszélyesnek. Bár az állítás ellenzője, Greg Day folyamatosan faragta le hátrányát Jerry Britoval szemben, amely a vita nyitónapján még 36 százalékpontos volt, a vita végén Brito úr még mindig vezet.

Az eredmény és a szavazatok közti különbség mindazonáltal nem olyan lényeges, mint az, hogy megosszuk egymással az érveinket. Meg szeretném tehát köszönni mind Jerry Britonak, mind Greg Daynek azt, hogy kifejtették álláspontjukat és élénk vitát váltottak ki olvasóink körében.

*(The Economist)*

## E SZÁMUNK SZERZŐI:

*Darvai Tibor* PhD jelölt, PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola  
*Dr. Bereznay András* történelmi térképész, London  
*Dr. Kovács Emőke* igazgató, BRTK Könyvtár, Siófok  
*Farkas Ágnes* PhD hallgató, GSZDI, Szent István Egyetem, Gödöllő  
*Faragó Péter* közvélemény-kutató, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

*Kapronczay Károly* történész, Budapest  
*Kóbori Judit* közgazdász, Budapest  
*Loppert Csaba* történész, Budapest  
*Magyari Beck István*, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa, Budapest  
*Molitorisz Anikó*, Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolája  
*Rákóczi Katalin* tudományos kutató, Budapest  
*Vahid Yousefi* PhD mérnök, Budapest

## TARTALOMJEGYZÉK

<i>Magyari Beck István: Kultúra és higiénia.</i> . . . . .	1
<i>Loppert Csaba: Neoliberális? Az micsoda?</i> . . . . .	14

### MŰHELY

<i>Farkas Ágnes – Faragó Péter: Az energiacélú biomassza hasznosítás foglalkoztatási piacáról interdiszciplináris megközelítésben</i> . . . . .	21
<i>Vahid Yousefi – Kóbori Judit: A vadászat és vadgazdálkodás nemzetgazdasági jelentősége</i> . . . . .	34

### SZÁZADOK

<i>Kovács Emőke: Irányi Dániel és a függetlenségi ellenzék viszonyrendszere 1867 és 1892 között</i> . . . . .	54
---	----

### DOKTORANDUSZ CIKKPÁLYÁZAT

(A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Doktoranduszok Országos Szövetsége cikkpályázatának írásai)	
<i>Darvai Tibor: Ideológiák A Tanító című neveléstudományi folyóiratban</i> . . . . .	80
<i>Molitorisz Anikó: Tizenegyedikes tanulók tankönyvolvasási stratégiái</i> . . . . .	90

### NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Rákóczi Katalin: Antall József születésének 80., halálának 20. évfordulóján</i> . . . . .	101
<i>Kapronczay Károly: Moszkva, ötven évvel ezelőtt</i> . . . . .	104

### VÁLASZ

<i>Bereznay András: Erdély történetének atlasza egy helyt nem álló ismertetéséről.</i> . . . . .	107
--	-----

### KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Patrik Lane: Hálózatba kapcsolt világ (118)</i>	
--	--

### KÉPEK

Károlyi András grafikái	
-------------------------	--

## Pályázati felhívás

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Doktoranduszok Országos Szövetsége idén is **ismeretterjesztő cikkpályázat** hirdet a doktoranduszi tanulmányaikat határainkon belül, valamint külföldön jelenleg folytató, tudományos fokozattal még nem rendelkező fiatal kutatóknak, hogy saját kutatásaikat, illetve azok tudományos háttérét és összefüggéseit közérthető módon közkinccsé tegyék.

A pályázatot három kategóriában lehet benyújtani:

- 1.) **Élet és Tudomány** kategória: a pályázók ebben a kategóriában a széles nagyközönség számára írott, figyelemfelkeltő, az Élet és Tudomány stílusában készülő népszerűsítő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 10–12 ezer n (szóközökkel). Ehhez 4–6 színes képet, ábrát, grafikont, illusztrációt is csatolni kell.
- 2.) **Természet Világa** kategória: itt a természettudományok és a műszaki tudományok iránt érdeklődő olvasók számára írott, figyelemfelkeltő, a Természet Világa stílusában készülő ismeretterjesztő közleménnyel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 15–18 ezer n (szóközökkel), amihez színes illusztráció is csatolandó.
- 3.) **Valóság** kategória: itt a társadalomtudományokhoz kapcsolódó, figyelemfelkeltő, a Valóság stílusában készülő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 35–40 ezer n (szóközökkel).

Pályázni csak eredeti, máshol még nem közölt, illetve máshova közlésre be nem küldött cikkel lehet. Mindhárom kategória első három helyezettje díjazásban részesül. Az egyes helyezések megoszthatók. A pályamunkákat egy nyomtatott kézirat és négy elektronikus (CD) példányban kérjük kizárólag postai úton benyújtani. A képeket, illusztrációkat külön-külön képfájlban kell elmenteni, a szövegben csak az ábra helyét kérjük feltüntetni.

A díjazásban nem részesült, de közlésre alkalmas cikkeket – a szerzőikkel egyeztetett szerkesztés után – szintén megjelentethetjük. A pályázat beküldői a pályázaton való részvétellel egyben hozzájárulnak cikkük online közzétételéhez is a lapok internetes változatában.

A pályázat jeligés, kérjük, hogy a pályázó zárt, a jeligével ellátott borítékban mellélje nevét, pontos lakcímét, e-mail címét, telefonszámát, doktori iskolájának és vezető tanárának a nevét.

A pályamunkákat a TIT címére kérjük küldeni: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1088 Budapest, Bródy Sándor u. 16. A borítékra a feladó helyén csak a jeligét tüntessék fel, valamint írják rá: „Doktorandusz cikkpályázat” és a kategória nevét.

A pályázatok beérkezési határideje: **2012. november 26.**

